

શ. હી. દ. નો સંદેશ

મળુ-૧૧૬
લાલ યાજ્ઞિક

પેટ્રિક પિયર્મ

મકાશક કાર્યાલય
સમુદાય

સ્વ૦ શાન્તિયાવ બેઠર સ્મારકમાળા—પૃ૦ ૩

શહીદનો સંદેશ

આયર્વેન્ડના ગહીદ

પેટિક પિયર્ન

અનુવાદક અને પ્રસ્તાવનાલેખક

કન્દુલાલ યાજ્ઞિક

પ્રકાશક

પ્રથા ન કાર્યાલય

અમદાવાદ

સં. ૧૯૬૭

આર આના

૨૪૦ ગાંતિવાળ બેકર સ્મારકમાળા—પૃષ્ઠ ૩

શહીદનો સંદેશ

આયર્વેન્ડના ગહીદ

વેટિક પિયર્સ

અનુરાદક અને પ્રત્તાવનાલેખક

હન્ડલાલ યાજ્ઞિક

પ્રકાશક

પ્રરથા ન કાર્યાલય

અમદાવાદ

સં. ૧૯૬૨ ૧૯૬૬

માર આના

સત્યાલક અને પ્રકાશક
 રણછોડજી કેસુરભાઈ મિસ્ત્રી • પ્રસ્થાન કાર્યાલય અમદાવાદ

સાળાઓ
 પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ કેળાપીઠ
 મુંબઈ રાજકોટ

પહેલી આવૃત્તિ
 કામણ • ૧/ ૨
 *
 [સર્વ હક લેખકને સ્વાધીન]

કિંમત
 વાર્ષિક ફાળે ૪૪૬
 ૦-૮-૦ ૦-૧૨ ૦
 દયાલભાઈ સામે દયાલભાઈ ના
 પાડું પૂર્વ ૧-૭-૦

અર્પણ

હિંદુસ્તાનના જે નર કે સગી ગ્રામ્ય

રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિ ને શિક્ષણની અજાણતા જ્યોત

સદીઓના અંજાવાત દરમ્યાન

સતત જાળવી રાખી છે

તેમના અચલક્રમમાં

આ લઘુ પુસ્તક

પ્રેમભક્તિપૂર્વક

અર્પણ કરું છું.

ઈન્દુલાલ

અનુક્રમણિકા

			પૃષ્ઠ
આયરિશ ભાષાની લગત	...	મ. યાસિક	૩
પિયર્સની પિઝાન	...	"	૨૬
સેતાની મકલ્લે	...	પિયર્મ	૫૫
૧ ગુલામીની છાપ	...	"	૫૫
૨ સેતાની મકલ્લે	...	"	૫૬
૩ 'હુ ખનકાર કરું છું—'	...	"	૬૧
૪ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો આદર્શ	...	"	૬૫
૫ કેળવણીમાં છૂટ	...	"	૬૮
૬ વીર વાતો તરફ વળો !	...	"	૭૩
૭ સ્વરાજ મળે ત્યારે	...	"	
મંત્ર એંડાની પાકસાળા	...	પિયર્મ	૭૭
૧ મંગલાચરણ	...	"	૮૮
૨ પ્રગતિના પથ	...	"	૯૮
૩ નવા સાહસ	...	"	૧૧૧
૪ આનંદાત્મક	...	"	૧૨૧
૫ ઉપમંદાર	...	"	
પદ્મશિખ્યની સ્મરણાંજલિ	...	કેન્દ્રમંદ ગાયન	૧૦૪
નાટકોનો માગ	...	મ. યાસિક	૧૩૭
૧ શીતનો ઉદય	...	"	૧૪૧
૨ કુદાલનની કથા	...	"	૧૫૩
૩ કેનર મોરની કલાણી	...	"	૧૫૬
૪ ધર્મસોગન	...	"	૧૫૮
૫ ગગન	...	"	

પ્રરતાવના

રાષ્ટ્રીય ભાષા, ગાંધીય માહિત્ય, ગાંધીય કલા, રાષ્ટ્રીય સંગીત અને લોકકથા—દરેક પ્રગ્નના પ્રાણરૂપ ગણાય છે જ્યારે ગાંધીય તરત્તોનો લોપ થાય છે ત્યારે તે પ્રગ્નની પણ પડતી થાય છે મિસર અને પેનેટાર્છન ઓમીગિયા અને બેબીલોનમા દશ્યે માણસો તો વમે છે છતાં જૂની ભાષાસંસ્કૃતિની પ્રશ્નાનિકાનો અસ્ત થવાથી તેમના મવજીવનનું વ્યક્તિત્વ બુમાર્ધ ગયું છે

વળી, જગતનો ઇતિહાસ વાચતા એ પણ ચોખ્ખુ દેખાય છે કે એક બળવાન પ્રગ્ન બીજી પ્રગ્ન પર હુમલો કરીને તેના પર રણમગ્નમા જીત મેળવે છે ત્યાગપછી તેના પર પોતાનું કાયમનું આધિપત્ય જમાવવાને માટે જિતાયેલી પ્રગ્નની ભાષા, માહિત્ય અને સંસ્કૃતિ સત્તાનગથી નાગદ્દ કરવાને કાગમા પ્રયાસો કરે છે ધણખરુ આ પ્રયાસો અમુક દાયકા—મદીઓ સુધી સફળ પણ થાય છે છતાં જો પ્રાચીન વીર કથાઓ અને રણમગ્નીન પ્રગ્નના કામા પણ મચવાય છે અને તેમાથી ગાંધીપ્રેમના તાર ફરીવાર ઝલુઝણી જોડે છે તો પ્રચલ ગાંધીય જાગૃતિના પૂર આવે છે અને કાગદ્દમે પ્રગ્ન ગુલામીની બેડીઓ તોડીને ગાંધીય સ્વતંત્રતા પણ મેળવે છે

પોલેન્ડ અને ગેડાર્સલોવાગિયા, હંગરી અને આયર્લેન્ડના તાગ્ન ઇતિહાસમાથી આ મનાતન મત્વ મહેજે તરી આવે છે ખૂબી તો એ છે કે હંગરીનો નવજાગૃતિનો ઇતિહાસ દેશે ધરીને આયર્લેન્ડના ત્રીદોએ મર્ધ સદીની આખરે પોતાની ગાંધીય જાગૃતિના બીજ નવેમર રાખ્યા અને આપણો દેશ આયર્લેન્ડની માફક બ્રિટિશ મશ્નનનને લામે ધરીને દોવાયો એ દુર્ભાંની છતાં બદાદુર પ્રગ્નના તાગ્ન પરાક્રમોમાથી પણ આપણે ચોડુપણ રાખી રખીએ

આ જાગનમા એક બેદ ખામ ખ્યાનમાં ગાખવો ઘર છે કેટલાક દેશમા વિગુદ સ્વદેસપ્રેમમાંથી જ ગાંધીય ભાષામાદિન્યના

પ્રચાર અને શિક્ષણની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ખીની ઊઠે છે અને તેમાંથી વળી કુદરતી રીતે જ રાષ્ટ્રીય ને રાજકીય સમામના સ્વર ગાળે છે. હાલની તેમજ આયર્લેન્ડમાં મોટે ભાગે આમ જ થયેલું ત્યારે ખીજે કેટલેક ઠેકાણે સ્વરાજ મેળવવાના એક સર્વોત્તમ સાધન તરીકે જ રાષ્ટ્રીય ભાષાશિક્ષણની પ્રવૃત્તિઓ યોગ્ય છે. આપણા દેશમાં આ બંને દૃષ્ટિથી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની ચળવળ થઈ છે. સ્વામીશ્રી દયાનંદ સરસ્વતી અને લોકમાન્ય તિરકે હિંદુસ્તાનની આર્થ અને ઐતિહાસિક સંસ્કૃતિના ઝોડા પ્રેમ અને અભ્યાસથી પ્રેરાઈ ને જ રાષ્ટ્રીય તાલીમની જુદીજુદી યોજનાઓ ધડેલો ત્યારે સન ૧૯૦૫ ની સ્વદેશી-સ્વરાજના પહેલા આ દોતનને અગે અને તે પછીના ચાલુ જમાનામાં રાષ્ટ્રીય કેળવણીના મડાણ બધરે કે અગ્રણ્યે રાજકીય હેતુથી જ કરવામાં આવ્યા હતા.

હવે આયર્લેન્ડની પહેલા પ્રકારની વધારે સ્થાયી પ્રવૃત્તિના એક મહાન વિધાયક તરીકે પેટ્રિક પિયર્સનું નામ ઇતિહાસને પાને અંકાર્ધ ગયું છે. રાષ્ટ્રીય ભાષાનો પ્રચાર રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું ઘડતર અને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાનો સમામ—આ ત્રણે તેના જીવનની મુખ્ય મુરાદ હતી. તેણે સન ૧૯૧૬ની જગી લડતમાં પ્રાણ આપ્યા. તેથી તેનું નામ સ્વતંત્રતાના આ યુગના શહીદામાં સર્વોપરિ ગણાય છે. છતાં ખૂબી તો એ છે કે જેમ બીજામાંથી થડ, ડાળ, પાન, ફળ, ફૂલ ને ફળ કુદગતી રીતે ખીલે છે તેમ આ શહીદનાં દૂકા પણ ઝગડતા વીરજીવનમાં પ્રથમ રાષ્ટ્રીય ભાષાસાહિત્યના પ્રેમનો જુવાળ આવ્યો. ને તે રાષ્ટ્રીય પત્રનો અધિપતિ બન્યો—આ કાર્ય કરતા કુદગતી રીતે તેના દિલમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની ભાવનાઓ ખીલી, ને (તેણે એને લખ્યું છે તેમ) જિંદગીના સારામાં સારાં વરસ તેણે તે ભાવનાઓના ચિંતનમાં અને આદર્શ રાષ્ટ્રીય શાળા ચલાવવામાં ગાળ્યા—ને આ સમય ચિંતન-મનન-કર્મના પરિપાકરે જ રાષ્ટ્રીય મયામમાં મનિદાન આપવાનો આવેશ તેના જીવસન્તા હૃદયમાં પ્રગ્ની ઊઠ્યો.

અને ૧૯૧૬ના એક મગધપ્રભાતે પોતાની પ્રિય પાઠશાળા અને કુટુંબમાયને તજીને ગાંધીય મઠમાં જીવનનું બલિદાન આપવાને હમનો હમનો તે ચાવી નીકળ્યો.

સહભાગ્યે આ નગરી પોતાની પાછળ લેખો અને ભાષણો, કાગરો અને નાટકો, અનુભવો અને મંસ્મરણોનો કીમતી ખજાનો મૂકી ગયો છે તેમાથી મગધરી શિક્ષણના ખંડન અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના મંડન વિષે—તેણે રચાવેલી સત એકાદની જે પાઠશાળાને આયર્ગિશ કવિ યોદ્ધા કવિવર ટાગોરના શાન્તિનિકેતન સાથે મરખાની હતી તે વિષે—તેના જે લેખો પ્રકટ થયા છે તેને અમૂલ્ય ગણીને અત્રે ગુજરાતી ભાષામાં ઉતાર્યા છે. આ ટૂંકા ટૂંકા લેખો મને એટલા બધા મીઠા, બોધદાયક અને પ્રેરક લાગ્યા છે કે મેં અને ત્યાં સુધી પિયર્મની જ ભાષા અને શબ્દપ્રયોગો માચ્યા છે અને તેમાં બને તેટલી ઓછી કાપકૂપ કરી છે. એના જેવા નગરમરીનો પુણ્યસંદેશ તેની જ વીરવાણીમાં આપવાથી તે અત્યંત અમરકાંઠક નીવડશે એવી ખાતરી છે.

તે ઉપરાંત કઈજ આ પુસ્તકમાં ન ઉમેરવાનો શરૂઆતમાં મારો ખ્યાલ હતો. પણ ભાષાંતર પૂરું કર્યા પછી મને જણાયું કે આપર્લેન્ડના ઇતિહાસની રૂપરેખા અને પિયર્મના જીવનની ટૂંકી પિઠાન આખ્યા મિનાપ આ લખાણનો પૂરો મર્મ ગુજરાતી વાચકો મમજી શકશે નહિ તેથી ભાષાંતરની આગળ મેં બે લેખ ઉમેર્યા છે પ્રથમ લેખમાં આપર્લેન્ડની ભાષાની લડતનો ટૂંકો ઇતિહાસ આપ્યો છે, બીજામાં, પિયર્મની જીવનલેખનો માર આપ્યો છે

વળી, પિયર્મ પોતાના આખ્યા લખાણમાં આપર્લેન્ડના પ્રાચીન વીરોની વાતોનો વારંવાર ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમનાં નાટકો બજાવવાં એ તેની ગાંધીય શિક્ષણનો યોગનાનું એક આવશ્યક અંગ હતું તેથી શાળામાં ને બહાર તેના કુમારોએ જાગૃત્યનાં બધાં નાટકોનો ટૂંક માર પુસ્તકને અંદે આપ્યો છે

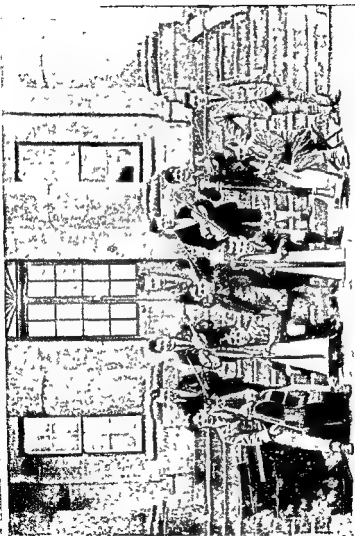
યુરોપના માગ પર્યટન દરમ્યાન હું આયર્લેન્ડના ગળનગર
ડબ્લિનમાં દસ મહિના રહી આ યો છું પિયર્સ જે પોર્ટ-ઓફિસ
પર સન ૧૯૧૬માં સ્વતંત્રતાનો વાનટો ફગાવ્યો હતો તે તો
બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ હતી પણ તેની જગ્યાએ જ બાધેના
નવા આલીશાન મકાનની પાડોશમાં જ હું યોડાક મહિના રહ્યો
છું અને તેના સગામ દરમ્યાન ગાજી ઊઠેલા મરિયામ રસ્તાએ
પર રાત્રિસ દું આયડચો છું પિયર્સના ઘણા ઘણા સાથીઓ
અને અનુયાયીઓને પણ હું ઘણા જ ભાનથી મળ્યો છું તેથી
મને તો પિયર્સ અદૃશ્ય સ્વરૂપે જીવે તેના ડબ્લિનમાં ને દેશમાં
જેવો ને તેવો જ જીવતો લાગ્યો છે તેના પુસ્તકો વાચતા ને તેના
આ થોડા ભાગનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરતા મેં જે વિશુદ્ધ
સ્વદેશ પ્રેમનો આનંદ અનુભવ્યો છે તે વર્ણુની શકાય એમ નથી

છતાં લડનમાં બેસીને ઘણી ઘણી અસર આયરિશ વાતો
અને શબ્દો ઉઠતવાનું કામ જગ કઠિન નીનડયું છે પણ તેમાં
લડનના ગેનિક સંઘના પ્રમુખ મિ આર્ટ-ઓ-બ્લાયને-જેમને
દમણા જ ડી વેલેરાની મરમરે પરિસમાં આયરિશ એનથી તરીકે
નોમ્યા છે તેમણે—અને તેમના સાથીઓએ મને બનતી મહાય
અને સૂચનાઓ આપી છે વગી પિયર્સના પદ્ધતિબ્ધ મિ ડેઝમડ
ગાયનને પણ થોડા જ અઠવાડિયાં પર મળવાનું અદ્ભુત મને પ્રાપ્ત
થયું હતું તેથી મારા મનમાં ગહેલો છેવટની ગૂંચો દૂર થઈ ગઈ છે
અને હવે આ પુસ્તક મળે રૂપમાં ગુજરાતી પ્રજા આગળ મૂકી
શકું છું જે પ્રસંગે એ સર્વે આયરિશ મિરાદરોનો આભાર માનું છું

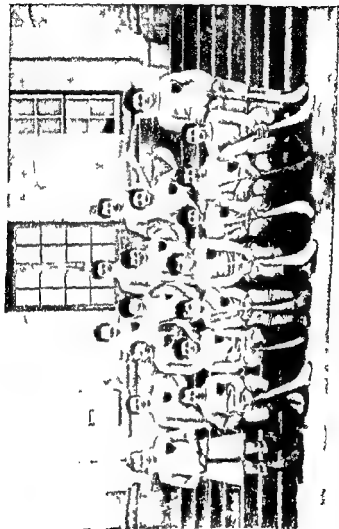
છેવટે હું અત્ત કરણપૂર્વક ઇચ્છું છું કે પિયર્સ સમઘી વિજ્ઞાન
માહિત્ય વાચનામાં મને જે અનંદ ગમ પડ્યો છે તેમાંથી કંઈક
અસ ગુજરાતી વાચકો આ નાનકડા પુસ્તકમાંથી મેળવે, અને
આપણે સર્વે હિંદુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની સજ્જનજૂની છતાં
યુગેયુગે બદલાતી સૃષ્ટિ નવેમર ગચવાને પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન પામીએ

લડન

૧૯૨૯ સાલ યાજિક

જાહેર સ્કૂલના બાળકો અને શિક્ષકો

શહીદનો સંદેશ

બેડી કાયમ જડવાને માટે તેના આ ગાંધીય તત્ત્વોને થોડે કે ઘણે અંશે લેણુવાની તેને જીતનાર પ્રજાને ફરજ પડે છે તેમા કદાચ શરીર પણ સર્વાંગે જિતાય, જમીનો પણ પકાવાય, તે વેપાર-ઉદ્યોગ પણ નષ્ટ થાય—આમ સર્વે ભૌતિક સપત્તિનો લોપ થાય, છતાં તેની રાષ્ટ્રીય ભાષા ને સાહિત્ય, તેના ઇતિહાસ ને સંગીત—આ સર્વ માનસિક—આધ્યાત્મિક—સમૃદ્ધિનો નાશ ન થાય ત્યા સુધી તેની જૂની જાણેજલાલીના સ્વપ્ના અને ભવિષ્યની આઝાદીના સ્વપ્ના ઝળકતા રહે, અને કાર્મિક દિવસે તે સર્વ બધનોને તોડી નાખી જગતની રગભૂમિ પર વિજયડકા વગાડવાની આશા જાખી-જાખી પણ સળગતી રાખે

ખૂખીની વાત તો એ છે કે જગતના વધારેમા વધારે દેશને જીતનાર ઇંગ્લંડના રાજપુરુષો આ સત્ય વધારેમા વધારે સચોટ રીતે સમજ્યા છે, અને તે મુજબ લડાઈથી જિતાયેલા દેશની પ્રજાઓને કાયમ પરાધીન રાખવા સારુ તેમણે હેલા સાતસો વરસ દરમ્યાન અકસીગ હલાજ ચોળ્યા છે

હવે આયર્લેન્ડની તવારીખમા આ સત્યના પ્રયોગ તપ સીએ

પ્રાચીન સંસ્કૃતિ

ઇંગ્લંડનો ગામ હેબી (બીબે) અને તેના અંગ્રેજ-નોર્મન ઉમરાવો પોતાની જગી લગાયક સેના લઈ આયર્લેન્ડની પરભૂમિ પર ધસી ગયા ત્યારે આયર્લેન્ડની પ્રજા મંરકૃતિના ઘણા ઊંચા શિખરે પહોંચેલી હતી

આખા યુરોપમા તે એક જ દેશ હતો કે જે રોમની પરાયી સત્તા ને પરાયા સાહિત્યસંસ્કારથી છોક અલિપ્ત રહ્યો હતો, ને તેથી ઇસુ ખ્રિસ્ત પછીના પહેલા અગિયારસો વરસ દરમ્યાન જે વખતે આખા યુરોપની મોટા ભાગની પ્રજાઓ અર્ધજગલી

અવગ્યામાં સાઠમારીઓ ખેલતી હતી તે વખતે આયર્લેન્ડની ગૌણિક ભાષાસાહિત્યની અદ્ભુત ખિલવણી થઈ. તેનાં મદિરો ને મઠો, વિહારો અને વિદ્યાપીઠોમાં ઊંચામાં ઊંચા સાહિત્ય, ધર્મ, કલાનું શિક્ષણ લેવાને યુરોપના દેશેદેશમાંથી હજારો વિદ્યાર્થીઓ અને યાત્રાળુઓ ટોળાંબધ આવતા અને આયર્લેન્ડના વિદ્વાનો અને પાદરીઓ પશ્ચિમના દેશોમાં જ્ઞાન અને ધર્મનો દીપ પ્રકટાવવાને પરિભ્રમણ કરતા. આયર્લેન્ડના રાજમહેલો અને ક્લામદિરો, તેના રુદ્રુઈડ-બ્રેહન વર્ગની ચમત્કારક વિદ્વતા, તેના ભાટચારણોની પીરરસથી છલકાતી વાર્તાઓ અને કવિતો, તેના વાર્ષિક મેળાઓમાં થતા રથ અને ધોડેસ્વારીના જંગી જલસા, તેનાં વસ્ત્રાભૂષણ અને વાસણ વગેરે સરસામાનની અજબ કારીગીરી-આ અને

૧ આયર્લેન્ડમાં જે પ્રજા ઈસવી સન પૂર્વે આવીને વસી તે સેલ્ટિક કેલ્ટિક જાતિની હતી. આ જાત મૂળ આર્યન પ્રજાઓમાંથી ઊતરી આવેલી ગણાય છે. એ કેલ્ટિક જાતમાંથી જે લોકો આયર્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ તેમજ વેલ્સ ને બ્રિટનીમાં વસ્યા તે ગેઈલ કહેવાયા ને તેમની ભાષા ગેઈલિક કહેવાઈ. તેથી આ નામ સ્કોટલેન્ડની પ્રજા અને જૂની ભાષાને પણ લાગુ પડે છે—જોકે આયર્લેન્ડની ગૌણિક ભાષા કુદરતી રીતે સ્કોટલેન્ડ વગેરેના કરતા જુદી છે. ગઈ સદીમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ આવી ત્યારે પ્રજા માટે ગેઈલ અને ભાષા માટે ગેલિક-રાબ્ડ વપરાવા લાગ્યા.

૨ ખ્રિસ્તી ધર્મ આયર્લેન્ડમાં ફેલાયો તે પહેલા પ્રજાના વૈદો, દિલસૂઝો, પંડિતો ને ધર્મગુરુઓ તરીકે જેઓ પંકાતા ને પૂજતા તેઓ દ્રુઈડ કહેવાતા. તેઓ કઈ ચોક્કસ ધર્મનો વપદેશ કરતા હતા કે નહિ તે વિરોધતિ-હાસકારોમાં મતભેદ છે. તેઓ કઈ ધાર્મિક સાહિત્ય તો નથી જ મૂકી ગયા. પણ તેઓ એવેથી છૂપી વિદ્યા ભાવિક ભક્તોને આપતા એમ કહે છે. ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલાયા પછી તેમની ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા મઈ ને પછી માત્ર વૈદો અને ભવિષ્યવેત્તા તરીકે જેઓ માન પામતા તેઓ બ્રેહન કહેવાતા. દ્રુઈડ ને બ્રેહનની પદવી વંશપરંપરા ઊતરી આવતી.

આવી અનેક બાબતોમા તો તેમના પર હુમલો કરનાર અંગ્રેજો તો તે વખતે છેડ જગણી જ ગણાતા

અંગ્રેજોનું આક્રમણ

૭તા ઇતિહાસમા ધણીવાર જાને છે તેમ ધર્મ અને મરુતિની સામે પશુખળનો વિજય થયો અને ઇંગ્લેન્ડનો રાજા હેન્રી (બીજો) આયર્લેન્ડના જુદાજુદા પ્રાંત પોતાના માનીતા અમીરોને વહેંચી આપીને લડનની રાજધાની તરફ રવાના થયો (સન ૧૧૭૭) આમાંથી કેટલાક તો ઇંગ્લેન્ડમા જ રાજખટપટ કરવાને પાછા સિધાગ્યા પણ જેઓ આયર્લેન્ડમા રહ્યા તેઓ કુદરતી રીતે ત્યાની પ્રજા અને ઉર્જાવાન સમૃદ્ધિ અને સંગીત-માહિત્યની મોહિનીને વશ થયા જે પ્રજાની સાથે તેમને રાતગિસનું પાનું પડ્યું તેમના રીતરિવાજ ને પહેલેવેળે વાગતહેનારના જલસા અને રમતગમતના રમરામ આ બધું તેમણે કુદરતી રીતે સ્વીકારી લીધું આ સદ વ્યવહાર કરતા કુદરતી રીતે તેમણે આયરિશ—ગેલિક ભાષા અપનાવી લીધી ને આયરિશ રમણીઓ સાથે પ્રેમ ને લગ્નના સળધ બાધવા લાગ્યા

પરિણામ એ આ યુ કે ત્રણેક પેઢી પીટી ગઈ તેવામા તો વિજેતા તરીકે આવેના પરાયા અમીરો ‘મૂળ આયરિશથી યે વધુ આયરિશ બની ગયા પછી તેઓ સ્થાનિક સરદારો સાથે જેમ જમીનની માલિકી માટે લડતા ગયા તેમ ગાળીવ સ્વતંત્રતા માટે ઇંગ્લેન્ડના ગાળ મામે પણ તનવાર ચલાવતા ગયા વગી જે નવા અંગ્રેજ અમીરો આવતા તે થોડો વખત અંગ્રેજ ગણ્ય અને આવાને વફાદાર ગહી સ્થાનિક સરદારો સાથે લડતા પણ વગી ભેતણ પેઢી દરમ્યાન બધી રીતે પૂરા આયરિશ બની જતા, અને તેમથી કાઈને વાઇસરાયનો હોદ્દો મળતો ત્યારે પણ આયર્લેન્ડના સ્વતંત્ર મહારાજાની માફક જ વર્તતા

આવી પરિસ્થિતિ ઇંગ્લેન્ડના ગાળ્યાધિકારીઓને ધણી જ વસમી

લાગવા માડી ને તેમના દેશમાં એકલથ્યુ રાજસત્તાનું તત્ત્વ પાકું થતું ગયું તેમ તેમણે આયર્લેન્ડમાં જઈ બિનવફાદાર થતા અમીરોને વશ કરવાના ઇનાજ શોધવા માડ્યા તત્કવાર આ કાર્યમાં ખૂટી નીવડી તેથી આશરે બસો વરસ પછી—સન ૧૩૬૭માં, ઈંગ્લંડથી તાજા આવેલા એક વાઇસરોયે કીલકેનીમાં આયર્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ ભરીને રાષ્ટ્રીય ભાષા ને સમગ્ર સંસ્કૃતિ પર અકુશ મૂકવાને જે તાબુખી ભરેલા કાનૂન પસાર કરાવ્યા તે ઇતિહાસમાં ‘કીલકેનીના કાયદા’ને નામે મશહૂર થયા છે તે વખતે ડબ્લિનની આસપાસ થોડા માર્છન સુધીમાં આવેલો મુનક જ (જેને ‘યેવ’ વાડો કહેવામાં આવતો) તે અંગ્રેજોના મળતિયા મરદારોના હાથમાં રહ્યો હતો બાકીનો દેશ આયરિશ હકિમોએ છૂતી લીધો હતો, તેથી તે કાયદા તાજા આવેલા અંગ્રેજ ઉમરાવોને ‘આયરિશ દુશ્મનોમાં’ ભગીતા અટકાવવાને ધડવામાં આવ્યા હતા

રાષ્ટ્રીય ભાષાનો પ્રતિપક્ષ

‘કીલકેનીના કાયદા’ મુજબ આ ઉપગત ઉમરાવોને ફરમાવવામાં આવ્યું કે

(૧) તેમણે આયરિશ લોકો માથે કાર્પ જતનો બેગીવહેવાર કે એવો કાર્પ માટે સખધ ગખવો નહિ આમ કરે તે રાજદ્રોહીનો વધ થાય

(૨) તેમણે દેશી નામ ધારણ ન કરવા, દેશી ઢમે કપડા ન પહેરવા, દેશી ભાષા ન વાપરવી, દેશી રીતે (જીન નાખ્યા વિના) થોડા પર ન બેસવું દેશી રીતગિવાજ ન યાગવા આ કાનૂનનો ભંગ કરે તેની જમીન ને ધર જપ્ત થાય

(૩) અંગ્રેજોમાં વમતા આયરિશ લોકોને માટે તેમની ભાષા વાપરવાનો પ્રતિબંધ કરવામાં આવ્યો, ને જે અંગ્રેજી ભાષા તેઓ

જાણુતા જ નહોતા તે વાપરવાનો તેમને હુકમ થયો. આ કાયદાનો
પણુ જે લગ કરે તેની જમીન ને ઘર જમ થાય

(૪) જમીનના દેશી કાયદાને અનુસરવાનો પણુ પ્રતિબંધ
કરવામાં આવ્યો

(૫) દેશી પાટ્ટરીઓને પણુ અગ્રેજી વિભાગમાં કાઈ દેવળમાં
ન નીમવાનો નિયમ થયો

(૬) વળી, આયરિશ ભાટચારણો, કથાકારો, સંગીતકારો કે
વાળ વગાડનારને પણુ અગ્રેજોના ધરમાં દાખલ ન કરવાનો સખ્ત
હુકમ કરવામાં આવ્યો

દુનિયાના ઇતિહાસમાં આવા બેઠ્ઠા કાયદા ભાગ્યે જ ક્યાંય
જડી આવશે અગ્રેજ રાજસત્તા કાયમ કરવા માટે તે જોટલા
જરૂરી હતા તેટલા જ આવર્લન્ડમાં તે પાળના અશક્ય હતા અને
સર્વે ઇતિહાસકારો સાક્ષી પૂરે છે કે આ કાયદાના સખાણુની
સહી પણુ સુકાર્ધ નહોતી તેટલામાં તો નવા આવેલા અગ્રેજોએ
દેશીઓ સાથે કન્યાઓની આપલે કરવા માડી—બધા દેશી રીત-
રિવાજ આવવા માડ્યા—દેશી ભાટચારણોની મીઠી કવિતાવાર્તા
સુણાવા માડી ને તે બધાએ વહેવારને સારુ દેશી ભાષા ઉધાડે ઊંઠે
બોલવા માડી થોડા વરમમાં આ કાયદા છેક ખૂલાઈ ગયા,
અને તલવારના જોરથી જમીનો પડાવનાર નવાનવા હિમરાવો
અડિયાતી દેશી સરકૂતિની ને આયરિશ લલનાઓની મોહિનીને
પહેલાની માફક જ વશ થતા ગયા

તેથી ખીજા આશરે સવાસો વરસ પછી આવર્લન્ડના ઠર માથી
માડમાં ૩૪ જિલ્લામાં એ નામની જ અગ્રેજ રાજમત્તા ઝડી
હતી બાકીના આખા દેશમાં આયરિશ સરદારો સર્વોપરિ સ્વતન્ત્રતા
ભોગવતા એટલુ જ નહિ, પણુ વખતોવખત અગ્રેજી પરમણાં
પર ઝડી આવીને ખુદ મરહમ પામેથી ‘કાળો કર’ વસૂલ કરતા

આ સ્થિતિ સુધારવાને વળી મન ૧૪૯૪મા ડબ્લિનની પાર્લામેન્ટે નવા કાનૂન ચીતર્યા—જેને તે વખતના વાઇસરોયના નામ પરથી 'વોઈર્નીંગના કાયદા' તરીકે ઓળખવામા આવે છે તે જમાનામા વફાદાર ઉમરાવો પણ તેમની પાર્લામેન્ટમા કેવા ધિંગાણા કરતા હતા તે આ કાયદાની નીચેની મુખ્ય કલમો પરથી જણાય છે

(૧) ત્યાં સુધી આવતી બેઠકમા પસાર કરવા ધારેલા કાયદા પર ઇંગ્લેન્ડનો રાજા પોતાની સમિતિની મહોર ન મારે ત્યાં સુધી તેનો વિચાર મગાને આયર્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ ઓનાવવામા આવશે નહિ

(૨) જાહેર પ્રજાને માટે ઇંગ્લેન્ડમા જે કંઈ કાયદા પસાર થયા છે તે આયર્લેન્ડને પણ આપોઆપ લાગુ પડશે

(૩) કીલકિનીના જૂના કાયદાનો ફરીવાર પાંદો અમલ કરવો, માત્ર એક અપવાદ સાથે, તે એ કે દેશી ભાષાનો પ્રતિનિધ ન રાખવો, કારણ કે તે વખતે તો અંગ્રેજી જિલ્લામા પણ ગેનિક ભાષા જ છૂટથી બોલાતી

(૪) 'આયરિશ દુશ્મનો' ને બડખોરોને સરકારી હદમા આવતા અટકાવવા

(૫) આયર્લેન્ડમા વસેના ઘણા અંગ્રેજ કુટુંબો દેશી ગણહાકના શબ્દો મામાન્ય વહેવારમા વાપરતા તેનો સખ્ત પ્રતિનિધ કરવામા આ-યો

આ ઉપરથી ઓખખુ પુગનાં થાય છે કે છેલા સોએક વરમમા અંગ્રેજોનો પગ-ડો આગળ પમગવાને બદલે પહેનાના કરતા પણ પાછળ હકંચો હતો. પગરાન્યના હાકેમોને પણ છેવટે જખ મારીને આયરિશ ભાષાના પ્રચારની મામે પાળ બાધવાની મૂર્ખાઈ સમજાઈ હતા તેમની જાકી બોપરીને એટલું ન સૂઝ્યું કે ત્યાં સુધી આયરિશ ભાષાનું વિજયવન સામાન્ય અંગ્રેજ મગધાની-

મા ચાલે ત્યાં મુખી દેશીઓના સસર્જ ને સસ્કૃતિનો સામે હજારો
પ્રતિમધ મૂકે તે ફાકટ જ નીવડે

ધર્મનો ઝગડો

પરિણામે, આ કાયદા પણ કાગળ પર જ રહ્યા સન ૧૫૦૯
મા રસીલો રાજા હેત્રી (આઠમો) લડનની ગાદીએ આવ્યો ત્યારે
અંગ્રેજ રાજસત્તાનો દીવો આયર્લેન્ડમા ઝપાટામધ ખુઝાતો હતો

છેવટે ફાણુ જાણે કેટલામીએ વાગ સ્થાનિક સગદારોનું બડ
નાખૂદ કરવાને પ્રયત્ન લશ્કર લઈને હેત્રી મન ૧૫૪૧મા
આયર્લેન્ડમા આ મો ત્યારે હમેશની માફક સ્થાનિક સગદારોએ
તેના તરફ પોઝી વફાદારીના સોગવ લીધા ખીજી પાસ તેમની
પાર્લામેન્ટને દેશનો તમામ નહીવટ ચનાવવાની રનતગતતા આપવામા
આવી આમ ઉપરઉપરથી તો બધી તકરાગ સમી ગઈ ને
પછીથી અંગ્રેજોએ કઈ કિમો ગણ્યો ન હોત તો વણા વખત
મુખી એ દેશમા સુલેહશાંતિ જળનાઈ ગ્હેત

છતા થોડી વાગમા જ અંગ્રેજી રાજ્યે નરા ઝગડા જગાવ્યા
હેત્રી રાજાએ તો માત્ર રામના પોપની સામે અમત કારણસર
જ ઝગડો કર્યો હતો પણ તેના મરણ પછી તરત જ ખુદ
ઇન્લંડમા જ ને તેથી આયર્લેન્ડમા પણ જૂના ક્રેધોલિક પંથને
નાખૂદ કરીને નવા પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથને સ્થાપવાને ગંભીર તરફથી
રાક્ષમી કાયદા ગવામા આવ્યા પણ ત્યારે આખા ઇંગ્લંડની
પ્રજા જોતજોતામા પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ ગઈ ત્યારે આયર્લેન્ડની સમગ્ર
જનતા સુન્તપણે ક્રેધોલિક પંથને વગળી રહી આમ આ ધર્મનો
ઝગડો ગળ્યો તેથી આયર્લેન્ડનો છેક આજ મુખીનો ઇતિહાસ
લોહીના અક્ષરે લખાયેલો છે

વળી, અંગ્રેજ સગવડને માત્ર આપનેન્ડ પર ગંભીરતા
મેળવીને જ મતોષ ન થયો તેને તો આયર્લેન્ડ સગદારોની બધી જમીન

પડાવી લઈને પોતાના અંગ્રેજ ખેડૂતોને પરદેશમાં વસાવવા હતા. આ કારણે પણ એ કમભાગી દેશમાં લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી.

ને આ બધાય હેતુ સહેલાઈથી પાર પાડવાને અંગ્રેજોએ સમગ્ર આયરિશ પ્રજાની રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા નાબૂદ કરી તેમને અંગ્રેજ જેવા બનાવવાને ફરી વાર ખીકુ ઝડપ્યું. તે મારુ ફરીથી પાર્લામેન્ટમાં કાયદા પસાર કરીને દેશી ભાષા તજીને અંગ્રેજી ભાષા બોલવાની, અંગ્રેજીમાં જ સર્વેનાં નામ પાડવાની, અંગ્રેજી ઢબે જ (જન સજીને) ધોડા પર સવારી કરવાની, તે અંગ્રેજી ઢબે જ રહેવાપહેરવાની સર્વેને ફરજ પાડવામાં આવી. વળી વાળ કેમ હોળવા, ને દાઢી કેટલી કાપવી, સ્ત્રીઓએ ક્યા રંગનાં ને કેટલાં વારનાં કપડાં પહેરવાં ને કેવી ટોપીઓ માથે મૂકવી, વગેરે બાબતો વિશે પણ મૂર્ખાઈભરેલા કાનૂનો ઘડવામાં આવ્યા. આ બધાનો મર્મ દેશી પોશાક, રીતરિવાજ, ને ખામ કરીને રાષ્ટ્રીય ભાષાસંગીત નાબૂદ કરવાનો હતો. છતાં પ્રજાના હૃદયમાં રમી રહેલી ને તેની જીભ પર ધર કરી બેઠેલી મરસ્વતીને હાનરો તલવારો અને બંદૂકો પણ કેવી રીતે હણી શકે ?

નવી છત-નવા જુલમ

છેવટે સન ૧૬૦૦ની આસપાસ અંગ્રેજ રાણી એલિઝાબેથે આયર્લેન્ડને પૂરેપૂરું વશ કરવાને કારણે મુઠ્ઠા આદર્યું. અસ્ટરના મશહૂર સરદારો ઓ-ડોનેલે અને ઓ-નીલ રણમાં કેમરિયાં કરીને છેવટે હાર્યા ત્યારે પરરાબ્યની ગુલામીનો રોટલો ખાવાને બદલે દેશવટો લઈને રોમ પરવર્યા. એ પછી મત્તરમી સદી દરમ્યાન ફૂર કોમવેલ અને હોલેન્ડના (પછી ઈંગ્લેન્ડના) રાજા વિવિધમે આખા દેશમાં લૂંટફાટ અને કતલ ચલાવીને હાડકાંના ઢગ ને લોહીનાં સરોવર પર ઇર્ચ્ચંડનો વાવટો ફરકાવ્યો. છતાં છેવટ મુઠ્ઠી પણ લીમરિકનો અચળગદ અંગ્રેજ સેનાપતિ ન જ લેવાયો. તેથી

તેના શરૂ રક્ષક સાર્સફિલ્ડ સાથે ગળ વિલિયમને પણ સધિ કરવી પડી. તે મુજબ સાર્સફિલ્ડની સેના પોતાની ધન દુકાવતી અને નોખત વગાડતી બહાર નીકળી, ને તેને અંગ્રેજ રાજ્યની નોકરી કરવાની કે દેશવટો લેવાની મુનમશી આપવામાં આવી. તેનો લાલ લઈને માર્સફિલ્ડ પુરાતન આયરિશ પ્રજાવિકાને અનુસરીને ક્રામ પરવર્યો. લીમરિકની સંધિમાં આયરિશ પ્રજાને ધર્મની ને જમીનની બાળતોમાં જે છૂટ આપી હતી તેનો તરત જ અંગ્રેજ મગકારે ભગ કરીને અદારમી સદીમાં અવનવા 'લુદ્ધી કાયદા' ધડયા અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાને સદતર નાબૂદ કરવાના ઉપાય લેવા માંડયા. આ બધાની વીગતમાં અત્રે ઊતરી સકાય એમ નથી.

લીમરિકના તહનામાનો અમલ કરવાને નામે જ મન ૧૬૬૫ની પાર્યામેન્ટમાં આ 'લુદ્ધી કાયદા' પસાર કરવામાં આવ્યા એ પણ અંગ્રેજ મગકારની બલિહારી ગણાય તેમાં પ્રથમ તો પાર્યામેન્ટના અર્ધે સમાસદોને માટે વફાદારીના એવા સોગદ ધડવામાં આવ્યા કે જે કોઈ પણ ચુસ્ત દેથોલિક લઈ જ ન શકે. પરિણામે, દેશના મોટા ભાગની પ્રજા ને તેના મગકારે આપો-આપ જ આ ગળસમાઓમાંથી બાતલ થયા. તે ઉપરાંત નીચેનાં બીજાં બધેનો પણ પ્રજા ઉપર લાદવામાં આવ્યાં:

(૧) દેથોલિક શિક્ષકોને શાળાઓમાં તેમ જ ખાનગી ઘરમાં શાળાઓ ચલાવવાની મનાઈ ચર્ધ.

(૨) દેથોલિક માબાપ પોતાનાં બાળકોને પગ્ગેશ પણ ભજવા ન મોકલી શકે. પગ્ગિયામ એ આવે કે જોને છોકરોને ભજાવવા હોય તેણે ક્વરો પણ મગકારી પંથ સ્વીકારવો જોઈએ.

(૩) બધા દેથોલિક જમીનદારોએ પોતાની મોટી જગીર છોડી દઈને પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથીઓને સોંપી દેવી. આથી લીમરિકની સંધિનો દડદડતો ભગ થયો.

(૪) કેથોલિક પ્રજાએ પોતાના હથિયાર સરકારને સોંપી દેવા

(૫) કાર્થ કેથોલિક પાસે સારો ઘોડો હોય તો તેણે પાત્ર પાઉંની કિંમતે જે પ્રોટેસ્ટન્ટ માગે તેને આપી દેવો

(૬) દેવજોમા પ્રાર્થના ચલાવતા નાનાનાના પાદરીઓ સિવાય ઉપરના તમામ કેથોલિક ધર્મગુરુઓને દેશપાટ કગવા—દેશમા રહે તે રાજદ્રોહી ગણાય

આ તો જુદમને પહેલો હપ્તો હતો તે ઉપરાંત નાના કેથોલિક ખેડૂતોની પણ જમીન અને તેટલી પડારી લઈને તે પરદેશીઓને સોંપી દેવાને તેમજ પ્રજાને ગંજડવાને ભારેભાર કાયદા, સન ૧૭૦૪મા ને સન ૧૭૧૪મા પમાર કગવામા આવ્યા.

છતા કેથોલિક ધર્મ દેશમાથી નાબૂદ થયો નહિ એટલું જ નહિ, પણ તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધતી જ ગઈ નાનાની માફક મોટા પાદરીઓ પણ પ્રજામા છૂપી રીતે સતારીને રહેતા ને પોલીસમા કઈ ખબર પડી જાય તો કુગરાળ મુલકમા ભરાઈ જતા કેથોલિક શિક્ષકો છૂપી રીતે ખાનગી ઘરોમા બેસીને છોકરાની શાળાઓ પણ ચલાવતા ને આટઆટલી અગ્રેજોની ચડાઇઓ થઈ તોપણ છેડ અઢાગમી સદીની આખર સુધી મોટા ભાગની પ્રજા તો પોતાની માદરી જબાન જ બોલતી

સ્વતંત્રતાના અધ્યામ

પ્રજાની તવનાગ ભાગી ગઈ એટલે તેના નવા આગેવાનોએ કલમ અને જીભથી થોડીધણી છૂટછાટ મેળવવાને પ્રયામ કરવા માંડ્યા સન ૧૭૭૫મા અમેરિકાના અગ્રેજ મર્યાનોએ સ્વતંત્રતાની લડત આદરી, તેથી દુગ આયર્લેન્ડમા જુસ્સાનો પારો ચડવા લાગ્યો વોર્શિગ્ટનના લશ્કરનો લગભગ અડધો ભાગ આયર્લિશ મિપાઇઓનો હતો અને આયર્લેન્ડનો જ વતની એડમંડ બર્ક સિટિશ આમની

સભામાં સરથાનોની સ્વતંત્રતા માટે ખૂબ પોકાર કરતો હતો, એ જોતા આ પરિણામ સ્વાભાવિક જ લાગશે અમેરિકામાં જેમ અંગ્રેજો હાર ઉપર હાર ખાતા ગયા તેમ આયર્લેન્ડમાંથી લશ્કર ખેંચીને ત્યાં મોકલતા ગયા આ પ્રસંગે પોતાની નબળાઈ પિછાનીને આયરિશ પ્રજાને વફાદાર રાખવાને તેની સામેના થોડા કાયદા ખેંચી કરવામાં આવ્યા પણ આયરિશ પ્રજા સતોષ ન પામી પોતાના મુલકનું રક્ષણ કરવા માટે તેણે સન ૧૭૭૮માં એક સ્વયંસેવક સેનાની ભરતી કરવા માડી ને તેના પ્રતાપે આયરિશ પાર્લામેન્ટને થોડાક સ્થાનિક સ્વગત્ય પાછું સોંપવામાં આવ્યું સન ૧૭૮૮માં ફ્રાન્સમાં ભયકર રાજપરિવર્તન થયું તેથી આનંદ લઈને વળી અંગ્રેજ સરકારે કેથોલિક લોકોને પાર્લામેન્ટના સભાસદો ચૂંટવાનો હક આપ્યો પણ બ્યારે કેથોલિકોએ ખુદ પાર્લામેન્ટમાં બેસવાનો હક માગ્યો ત્યારે તેમની સામે ઝડપથી દરવાજા મધ કરી દેવામાં આવ્યા.

પછી ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની વચ્ચે લડાઈ જાગી ત્યારે 'સંયુક્ત આયરિશ પ્રજાકીય મંડળ' પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના બેલફાસ્ટમાં તેમજ કેથોલિક પંથના ડબ્લિનમાં સ્થપાયું પ્રથમ તો તે સંસ્થા ધર્મના ઝગડા શમાવવાને તેમજ કાયદેસર રીતે પ્રજાને માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવાને જ ચળવળ કરતી પણ અંગ્રેજ સરકારે છેવટે ગભરાઈ જઈને આયર્લેન્ડમાં પારાવાર ભુલમ ગુન્નરવા માડ્યો ત્યારે આયર્લેન્ડના અમર શહીદ થીઓમાલ્ડ પુલ્ક ટોને (જે મૂળ તો બેલફાસ્ટનો પ્રોટેસ્ટન્ટ હતો) આયર્લેન્ડમાં ફ્રાન્સના ધોરણ પર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાને ઇંગ્લેન્ડની સામે ખંડ કરવાની તૈયારીઓ કરવા માડી તે બડ સન ૧૭૮૮માં જન્મ્યું તેવું જ તેને થોડીવારમાં અંગ્રેજી લશ્કરે દાબી દીધું સન ૧૮૦૧ માં આયર્લેન્ડની પાર્લામેન્ટને નાબૂદ કરીને તેને ઇંગ્લેન્ડની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો.

ઇતિહાસના આ બધા વારાફેરા દરમ્યાન પણ આયરિશ ભાષા દેશના મોટા ભાગમાં કાયમ રહી હતી તેનું આચીન સાહિત્ય ને કવિતા પ્રગ્નના હૃદય ને કંઠમાં ધર કરી રહ્યા હતા તેના ભાટચારણોએ અને તેની છૂપી શાળાઓએ રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિનો ભારેલો અગ્નિ સાચવી ગાળ્યો હતો.

સન ૧૮૨૬માં ડેનિયલ ઓ-કોનેલના પ્રયાસથી કૅથોલિકોને પાર્લામેન્ટમાં સુટાવાનો હક મળ્યો. પણ પોતાના સહધર્મીઓને હક મેળવી આપવા જતા જ એ મહારથીએ પોતાની માતૃભાષાનો ઇનકાર કરી અંગ્રેજી બોલવા માડ્યું અને ધર્મ સિનાય બધી બાબતમાં તે અંગ્રેજનો બેટો બની ગયો.

આથી આયરિશ ભાષાની પ્રતિષ્ઠાને દેશમાં ભારે આઘાત પહોંચ્યો. પણ તેને છેવટનો ધા કરી મૃતપ્રાય કરવાનું તો અંગ્રેજ સરકારના નસીબમાં લખ્યું હતું.

અંગ્રેજી ભાષાના મહાજી

સન ૧૮૩૧માં જાણે આયર્લેન્ડની પ્રજા ઉપર અનહદ ઉપદ્રવ કરીને કૅથોલિક તેમજ પ્રોટેસ્ટન્ટ બાળકોને મર્વમામાન્ય પ્રાથમિક ફર્ગનશુઆપત્રા માટે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું ખાતુ અંગ્રેજ સરકારે બોલ્યું તેની શાળાઓ જેમ મપાટાબધ સરકારી ખગ્ગે નીકળતી ગઈ, તેમ તે વખતે તો માન મર્વ પથના પાદરીઓએ જ તેના પર દીકા કાઢવા માડી. મારણ કે તેમાં કાઈ પંથનું શિક્ષણ આપવામાં નહોતું આવતું પણ સર્વે જે મુદ્દાની વાત ચૂપી ગયા તે એકલા કુનેદબાજ અંગ્રેજ ઉગ્તાદો જ જાણતા હતા તેમણે આ તમામ શાળાઓમાં અંગ્રેજી ભાષાનું જ મહાજી કરીને છેવટે આયરિશ ભાષાને જડમૂળથી નાબૂદ કરવાનો પેતરો ગમ્યો હતો.

તરત દેશી ભાષા પર બીજો ફટકો પડ્યો ૧૮૪૭-૪૮ના બવકર દુઃખમાં સાખો માણુમો મગી ગયા કે દેશપાર થયા તે

મોટે ભાગે આધરિય ભાષા બોલનાર હતાં વળી દેશની રાજકીય લડત હવે લંડનની પાર્લામેન્ટમાં—અર્થાત્ અંગ્રેજીમાં જ ચાલતી. તેમજ કેથોલિક વિદ્યાર્થીઓને માટે સન ૧૭૭૮થી ડબ્લિનની ટ્રીનિટી કોલેજના (જે ગ્રેટરસ્ટંટ વિદ્યાર્થીઓ માટે જ મન ૧૫૯૨-માં સ્થાપવામાં આવી હતી) તેના દરવાજા ખુલ્લા મૂકવામાં આવ્યા હતા. તેમાંથી પામ થઈને જે સુનંદા જુવાનિયા બહાર પડવા માંડ્યા તેમણે અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ ને પ્રચાર કરવા માંડ્યો. પણ સન ૧૮૭૮માં માધ્યમિક કેળવણીની વ્યવસ્થા કરવાને મરકારી ખાતુ બોલવામાં આવ્યું, એટલે સરકારી શિક્ષણની સાંકળ આવલેન્ડને ગળે બરાબર જડાઈ ગઈ.

પરિણામ એ આવ્યું કે ત્યારે સન ૧૮૦૦માં જહા કે સાતમા ભાગની પ્રજા જ અંગ્રેજી બોલતી ને બાકીની રાષ્ટ્રીય ભાષા બોલતી ત્યારે ૭૫-૮૦ વરસ પછી છ ભાગની પ્રજા અંગ્રેજી બોલતી થઈ ને બાકીના ભાગમાં જ આધરિય ભાષા સમવાઈ રહી. જો મોઢો વધારે વખત આ સ્થિતિ ચાલુ રહી હોત તો રાષ્ટ્રીય ભાવના તો દેશમાંથી લોપ થાત અને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા પછી મેળવવાનાં સ્વપ્નાનો પણ સદાને માટે અસ્ત થાત.

પણ ૥ રૂએ લખ્યું છે કે આ મદીમાં અંગ્રેજી આપ-લેન્ડની ભાષા બની તે જ વખતે તે રાજકીય અમતોષ અને રાજદ્રોહની પણ ભાષા બની ગઈ. આમણીમમી રાદીની અધવચમાં જે વખતે રાષ્ટ્રીય ભાષાનું ખમાસમદણ થઈ રહ્યું હતું તે જ વખતે ‘તરણ આપલેન્ડ’ પક્ષના સુનંદા વીરલાઓએ રાષ્ટ્રીય ભાષા, શિક્ષણ, ઈતિહાસ, કલા, માદિત્ય ને મમત્ર રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિ મજબૂત કરવાને પ્રયત્ન પડકાર કર્યો.

રાષ્ટ્રીયત્વનો પેગમ

આ મર્વમાં રાષ્ટ્રીય ભાષામાદિત્યની દૃષ્ટિથી તો પડેલું

નામ ટોમસ ડેવીસનું જ લેવું જોઈએ સન ૧૮૪૨માં આશરે ૨૬ વર્ગસની નાની વયે ડેવીસ 'ગબ્બ' (નેશન) નામના અપ્પાડિક પત્રમાં પહેલીવાર ઝળઝળી બેઠો તે ત્રણ વર્ગસની જાહેર ડારકીદિ પછી તે આ જો ગુજરી ગયો તેણે મોટે ભાગે સાહિત્ય ને ઇતિહાસના વિષયો પર જ તેના સામયિક પત્રમાં છૂટક લેખો લખ્યા હતા છતાં આયર્લેન્ડના ચાગપાય રાષ્ટ્રવિધાયકોમાં તેનું નામ અમર થઈ ગયું છે જેમ ૧૭૯૮ના બળવાના આગેવાન વુલ્ફ ટોને આયર્લેન્ડને સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરફ ધડવાનો આદેશ આપ્યો તે ૧૮૪૭-૪૮માં ફ્રીન્ટન લેનરે જમીન પર પ્રજાના અવિચળ હક્કો પેગામ આપ્યો તેમ ડેવીસે આયર્લેન્ડની પ્રજાને રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાનું જ્ઞાન કમળું. તે પછીના વાગમાં રાષ્ટ્રીય ભાષા-સાહિત્યનો પ્રચાર કરનાર પિયર્સ સુદ્ધાત સર્વે આગેવાનોએ અને સરકારોએ ડેવીસના કેટલાક વિચારોને અને અમખ્ય વાર ટાક્યા છે અને અસાધ્ય મુશ્કેલી આયર્લેન્ડની અનેકવિધ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓ રહસ્ય તેમાં સમાયેલું છે, તેથી તે નીચે અત્રે ઉતારવા જ જોઈએ

પ્રથમ તે આયર્લેન્ડની રાષ્ટ્રીય મસ્કૂતિ વિશે

“આ દેશ કઈ કુદરતના અકરમાતથી હમણા જ બિછળી આવેલો કોઈ રેતીનો ઢગલો નથી આપણો દેશ પુગલ્યપ્રમિદ છે, સસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં પડાયેલો છે તેની પવિત્રતા, શૌર્ય અને સહનશક્તિ માટે તે મશહૂર છે આયર્લેન્ડના માનમ-સરોવરમાં યુરોપની દરેક પ્રજાના કઈ કઈ ઝરણા બળ્યા છે પ્રચલ વિમ્મલ અને વિશાળ બૃહદરચના, પવિત્ર પુણ્યકર્મ અને બલકર પાપ, બારીક કાપડાકાનૂન અને વિગટ સ્વરૂપવાળા માનવીઓ—આ બધું આપણે ત્યાં હતું જો આપણે પવન, સૂરજ અને વૃક્ષની જ છાયામાં વસીએ પણ ભૂતકાળના

આવેશ અને પગક્રમથી ન ગાઈએ તો આપણા જેવા
અકલ્પ વગરના હમનસીમ માણસો બીજા કોણ હોય ?”

ગાંધીય ભાષા વિશે નીચેના શબ્દો દુનિયાના મર્વ ગાંધી-
વાદીઓને મારે સદાને મારે બોધદાયક છે

“દરેક પ્રજામાં જે ભાષા ખીણે છે તે તેની શક્તિઓને
અનુકૂળ હોય છે—તેમના દેશની હવા, બધાં ગુણો ને રીતરિવાજોને
આબેહુલ વર્ણવે છે—તેમના ઇતિહાસ અને ભૂમિ માથે અચૂક
રીતે વર્ણાઈ જાય છે ને તેમના વિચારો વધારેમાં વધારે
કુદરતી અને અમરકાગ્ક રીતે મૂર્તિમત્ત દરી શકે છે

‘આખી પ્રજાના ઉપર પારકી ભાષા ઠસાવવામાં આવે છે
ત્યારે તેનો ઇતિહાસ ભાષાતરેલી આધીમાં આખડી જાય
છે પુરાણા સ્થાનકો પગથી તેમના માહાત્મ્યના ગગ બિપત્રી
જાય છે—તેના તાદ્દશ અને ધાર્મિક નામોને બદલે અસંગી
શબ્દો નિર્માણ થાય છે—પરપગથી ઊતરી આવેના ભાવ ને
ભાવનાઓ નષ્ટ થાય છે, પ્રજા ને તેના પૂર્વજોની વચ્ચે
મોટા મહાસાગર જેવું અંતર પડી જાય છે—તેમની
શક્તિઓ બગાડ દાય છે, અને તેની વાણીનો પ્રભાવ
ક્ષીણ થાય છે

“પ્રજા બાળપણમાં જે ભાષા શીખે તે જ તેની મર્દાનગી
ને ધડપણને કુદરતી રીતે પૂરેપૂરી ગોબે છે જ્યારે મહાસના
બાળપણની ભાષા નષ્ટ થાય છે ત્યારે તે પોતે પણ દુનને
લાયક બને છે .

“૨૧ભાષા વિનાની પ્રજા અપમ જ ગણાય દરેક પ્રજાએ
પોતાની મરદદ કરના વધારે દાગબદો પોતાની ભાષાની
રખેવાળી દુગ્ધી જોઈએ—કોટ કે નદીના મગ્તા પણ
ભાષામાં જ પ્રજાનું વધારે પાત્ર ગણાય ગદેશુ છે . દરેક પ્રજાની

ભાષા સાથે તેની અત્યંત સદાયે અચૂડ સંકળાયેલી છે' *

'તરુણ આયર્લેન્ડ' પક્ષના મધ્યાહ્ન તથા તે પહેલાં તે ઉપીત પગલો સિધાવ્યો ને તેના આ મોનેરી શબ્દો ૧૮૪૭-૪૮ના દુર્ગાળના દાનાનળથી, જમીનના ચાતુ ઝખડાથી અને લશ્ચુનાની એપરનાઈથી થોડા વગસમા તો બુસાર્ધ ગયા

પણ થોડા રગમ જ' ૧૮૭૦-૮૦મા અને પ્રોટેસ્ટન્ટ તેમજ કેથોલિક પક્ષના અને જુદાજુદા ગજકીય પક્ષના કેટલાક પ્રિદાનોએ આયર્લેન્ડની જૂની ગેનિક ભાષાના માહિત્યલક્ષી ઉકેલીને અગ્રેજીમાં ગૂંચવના માડયા આગલી નદીમાં આયર્લેન્ડની મદીઓથી આનતી લક્ષણ નિશે લખાયેલી બડખોગ કવિતાઓ અને લોખીતોના પણ ભાષાતર થવા લાગ્યા જૂની આવાર્તાઓ, નનન ધાઓ અને નાટકો મપાટાબધ પ્રમટ થવા માડયા આ બધુ વાચના પ્રજા તો જાણે ઝખડીને જાગવા નાગી દાંડ ગનામ લાઈડ, ધર્મગુરુ દોડ ગજે શાણા અગ્રેમરને વધારે ને વધારે વાગતુ ગુ ક્રે પ્રજા અડધીપડધી અગ્રેજી બનતી અટકી, ને ફરીના પાકી આયર્લિશ બનજે ત્યારે જ તેના બધારે ભમા મમગ આનજે અને તેમાડુ પહેલામાં પહેલી તો આયર્લિશ ભાષા અને મનુષ્યતિને સ્તવર અજીવન કગવી જ જોઈએ

વળી ગજકીય લક્ષણના મોગ મોજા ચારે પામ ફરી ૧૯૫૦-૫૧મા ૧૮૪૮મા તેમ ૧૮૬૭મા પણ મુકીમર નાણુમોએ બડ જગાવવાને કાશિર કરી તે વચ ગઈ પણ મન ૧૭૮૬મા માર્કિલ ઉવીડે આયર્લેન્ડમાંથી જમીનદારીનું નામનિશાન નાખ્યું કરીને જમીન ખેડતા પ્રિસાનોને જ તેના માનિક બનાવવાને પ્રયત્ન

* તેમાં પછી આ મહાસૂત્ર ઉમેરાયું

"જ્યારે કોઈ પરાધીન પ્રજા તેના દાકેમની ભાષા બોલે ત્યારે તેમાં ગુલામીના સૂર જ સંભળાય."

હાલ સરૂરી તે આજ સુધીમા—કેટલાક મુદ્દાના અપવાદ છતા—પણે અમે સફળ થઈ છે તે ઉપરથી તેની ધણી જિંદગી કિંમત આકાશ છે

રાષ્ટ્રીય વ્યાયામ મંડળ

તે દરમ્યાન, સન ૧૮૮૪મા આયર્લેન્ડના એક નાના ગામડામા સાત અનુવંશ માણસોએ એકા મળીને રાષ્ટ્રીય વ્યાયામ મંડળ સ્થાપ્યું. ધર્મગુરુ કેકે તરતજ તેને આશીર્વાદનો સંદેશો મોકલ્યો તે તરત પ્રકટ થયો તેથી આ મંડળના કામમા ઘણો જ વેગ આવ્યો. આ મંડળ મુખ્યત્વે કરીને તો ક્રિકેટ, ફૂટબોલ, હોકી ટેનીસ જેવી પરદેશી રમતોને જાણુએ મૂકીને ગેડી-દડા (હર્લોંગ), હાથ-દડા, બોક્સ, કુસ્તી, વગેરે દેશી રમત ને વ્યાયામને સંજીવન કરવાને હર્લું આ મંડળના પચાસ વરસની પૂર્ણાકૃતિને ઉત્સવ ગઈ સાલ પૂરકાંથી આખા દેસમા જિજ્ઞવવામા આવ્યો હતો ને આજે સંદેશમા તેમજ ગામડામા મોટે ભાગે દેશી રમતો જ સેંકડો માર્ફસો પર રમાય છે તે જોવા માણસોની જગી મેઢની ઠંકઠેકાણે હરાય છે

આ મંડળની સ્થાપના સરળ થવાથી કુદરતી રીતે રાષ્ટ્રીય ભાષાસાહિત્યની અળવળને માટે યોગ્ય વાતાવરણુ જામવા માંડ્યું તેવામા મેનુચની ધાર્મિક કોવેનન્ટ મેળાવડામા એક પાદરીને જિંદગી નજરે પાસ થવા માટે ઇનામ આપવાની ક્રિયાપ્રમંજે ધર્મગુરુ કેકે ટકાર કરી “આ ભાઈ લેટિન, ગ્રીક, ઇંગ્લિશ, ફ્રેન્ચ વગેરે અનેક ભાષાઓમા જિંદગી નજરે પાસ થવા છે તે માટે તેમને મુજારકળાદી આપુ છું દિલગીરીની વાત એટલી જ છે કે તેમને એક જ ભાષા નથી આવડતી—ને તે તેમની પોતાની ભાષા!”

ગોલક સંઘની સ્થાપના

આ ઊણુપ પૂરી પાડવા છેવટે સન ૧૮૯૩માં ડબ્લિનમાં ગેલિક ગ્રંથ (લીગ) સ્થાપવામાં આવ્યો. તેનો મુખ્ય હેતુ આયરિશ ભાષા અને સાહિત્ય, આયરિશ સંગીત અને કલા, તેમજ જૂના આયરિશ હુન્નરઉદ્યોગને સજીવન કરી તેને ખીસવવાનો અને તેનો પ્રચાર કરવાનો હતો:—અર્થાત્ રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા, રાષ્ટ્રીય સ્વમાન, રાષ્ટ્રીય અભિમાન ને રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ ખીસવવાનો હતો. આ સંઘના વિધાયકો જુદાજુદા પંથના અને જુદાજુદા રાજકીય મનના હતા. તેથી બહુ જ ડહાપણુ ને દૂરઅંદેશી વાપરીને ધર્મ તેમજ રાજનીતિના સવાલો સંઘના કાર્યમાંથી બાતલ રાખવામાં આવ્યા. સમગ્ર રાષ્ટ્રીય ધર્માર્ત તેની પુરાણી મીઠી જગ્યા પર જ રચાવો જોઈએ એમ મનજી જઈને તેમણે પહેલાં વરસોમાં તો તેના પર જ સામટો મારો ચલાવ્યો.

આયર્લેન્ડમાં કોઈ દરેકડપતિઓ કે રાજમહારાજાઓ લાખો રૂપિયા આપે એમ નહોતું. તેથી ધણા શિક્ષકો અને ઉત્સાહીઓએ પોતાનો પાઈપેસો આપીને જ નાનું ભડોળ એકું કર્યું, ને તે મોટી શાળાઓ કે કોલેજો ચલાવવામાં વેડફી નાખવાને બદલે તે વડે તેમણે રાજ સાંજના નવરાશના વખતે ગેલિક ભાષા શીખવવાના વર્ગો ખોલવા માંડ્યા. તેની સાથે ગેલિક સાહિત્યનાં રત્નો ગેલિકમાં ને અંગ્રેજીમાં ધીમેધીમે આ સંઘે પ્રકટ કરવા માંડ્યાં. ગેલિક સંગીતની ઝડોઓ પણ આ વર્ગોમાં ને અડવાડિક સજાઓમાં જગવા લાગી. આથી જેમ ગેલિકની મોહિની ફેલાતી ગઈ તેમ વર્ગો દેશમાં વધવા લાગ્યા ને સંઘની આવક પણ વધવા લાગી. પછી ઉનાળાની લાંબી રમઝા દરમ્યાન આવા અડવાડિયા, પખવાડિયા કે મહિના માટે જુદાજુદા વિદ્યાર્થીઓની દુકાનો માટે જુદેજુદે રમણીય ને ઐનિદાસિક રથો વર્ગો અને સભાઓ ને ઉત્સવો

ગોઠવાતા ગયા સવારે ને બપોરે વિદ્યાર્થીઓ ગેવિક ભણે, કે સાહિત્ય વાચે ને વિદ્યાર્થીઓ બાપણો સાલવે, ને સાંજે રાષ્ટ્રીય રમતો ખેલે ને રાષ્ટ્રીય સંગીત, નાટક, નાચની રમઝટ જમાવે

થોડા વરમમા તો ગેવિક સથે 'રોશનીની તલવાર' નામનું અડનાડિક પત્ર—અંગ્રેજી અને આયરિશ—બન્ને ભાષામા પ્રમ્ત કરવા માડ્યું અને એમ કરીને વળી દેશભરમા પ્રચારકાર્ય આગળ ધપાવ્યું તેની માથે આયરિશ ભાષામા પુસ્તકો પણ સપાટાબધ પ્રકટ કરવા માડ્યા અને 'ગેવતખત' નામે ઓળખાતા છેક પશ્ચિમના જે હુગગળ ગરીબ મુલકમા હજી આયરિશ ભાષા ઓળાતી હતી ત્યાં જીન ઢાલવાવણવાના ને ખીન ધરગથ્ય ઉઘોગને સજીવન કરવાને સથે પ્રયાસો આદર્યા

આવું કાર્ય પાએડ વગસ આપ્યું તેટલામા તો આ સરકારે આખા દેશની આમગ્રજ પર ને ખાસ કરીને જીઠરતા જુવાન વર્ગ પર ધણી જ જોડી છાપ પાડવા માડી ગેવિક સત્ર રથપાયો ત્યારે પિયમની ઉંમર માત્ર ૧૪ વરમની હતી તેથી તે ને તેના જેવા કુમારેના દિન નના ગાંધીય રગથી બરાબર ગમાયા

સન ૧૮૯૮મા વુલ્ફ ટોનના વીરવિમલકની શતાબ્દિનો ઉત્સવ આખા દેશમા ખૂબ ઉત્સાહ અને પૂગ દમામથી જીજવવામા આવ્યો તેથી વળી નવા રાષ્ટ્રીય અગ્રિમા વધારે ઘી હોમાયુ પગિણામે, એક ખાસ આર્ય ગ્રિપીએ—જે પછીથી પ્રમુખ ડી વેલેરાનો મુખ્ય મદદનીશ બન્યો અને નવા આયરિશ પ્રધાનમંડળનો પહેલો પ્રમુખ બન્યો તેણે—'સયુક્ત આયરિશ સથ' નામનું અડનાડિક પત્ર પ્રકટ કરવા માડ્યું અને ૧૯૧૬માં પિયસની સાથે ક્રમગિયા કરનાર જેમ્સ કોનોલીએ 'આયરિશ પ્રજામત્તાક મમાજવાદી પક્ષ'ની ને પત્રની સ્થાપના કરી

પ્રચંડ માનસિક પરિવર્તન

આ મદીની શરૂઆત થઈ ત્યાં સુધીમા તો ગેલિક સર્વે દેશભરમા ચુપકાથી પ્રચંડ માનસિક પરિવર્તન ઉપજાવ્યું આયરિશ લોકો સરકારદષ્ટિએ વર્ણસકર મટીને સર્વાંગે રાષ્ટ્રીય બનવા લાગ્યા આયરિશ ભાષા અને સાહિત્યની મારફત તેમના દિવ્ય રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિના મૂળથી માઢીને તે છેક સાપ્રત કાળ સુધીના પ્રજના સમગ્ર ઇતિહાસની ચડતીપડતી સાથે—તેના પ્રચંડ વિજય અને ઝારમા પગળ્ય સાથે, તેમની મુખદુખ અને આશા-નિરાશાની હૃદયભેદક ગાથા સાથે, તેની કવિતા અને મઘીત, કના અને કારીગીરી સાથે, દેશની ઇતિહાસપ્રમિદ્ધ નદીઓ અને પર્વતો, ગાળ્યમહેલો અને ખડિયેરો, ઝાડ અને જંગલો સાથે—અર્થાત્ એ પ્રાચીન દેશની તમુએ તમુ જમીન માથે અને સર્ગન-જૂની પ્રજના હૃદય અને નાડીના એકેએક ધબકારા માથે એકતાન થઈ ગયા આ ભૂતકાનના જીવન અને કવનના ચિત્રમા અનેકવિધ રંગ જેમ પુરાતા ગયા તેમ તેની સાથે સગમ રહેલા પ્રજાહૃદયના તાર વીજળીકે વેગથી ઝલ્યઝલ્યી રહ્યા અને ધર્મ કે જાતિના કોઈ પણ ભેદથી વિહોણા—છતાં એક નવા ક્ષાનધર્મસમા—શુદ્ધ સુસ્ત અને મગણિયા રાષ્ટ્રધર્મનો દેશભરમા ઉદય થયો

સન ૧૯૦૫મા આ નવા રનાથરી અને સ્વાભિમાની રાષ્ટ્રીયત્વનો આવિર્ભાવ રાજ્યપ્રકરણમા થયો, ત્યારે તેને ‘શીન ફેઈર્ન’ નામ આપવામા આવ્યું છતાં તેના પિતારૂપ ગેલિક સર્વ તો ‘શીન ફેઈર્ન’થી અનગ ગહીને કામ ક્યેં ગયું અને પિયર્મ જેવા ગેર્વિ લીગના કેટલાક અમલદારો તેમજ કોનોલી જેવા કામદાર નેતાઓ પોતપોતાના પથે પગના ગયા

સન ૧૯૦૮મા પિયર્મે ‘મત એડા’ નામની રાષ્ટ્રીય શાળા

સ્થાપી. તેની ઉત્પત્તિ ને નિકામ વિશે તેના સ્થાપકના જ લેખો આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે

સન ૧૯૧૩માં ગાંધીય ભાષાશિક્ષણનો લગભગ ચૌદ વર્ષનો અનુભવ લીધા પછી ૩૪ વરસની વયે ‘શેતાની ચગ્ગો’ એ મથાળા નીચે જે લેખો લખીને પિયર્મે સરકારી શિક્ષણ-પદ્ધતિની સખત જડતી લીધી, તે પણ આ પુસ્તકમાં અગ્રસ્થાને રજૂ કર્યો છે

‘શીન ફેઇન’નો વિજય

સન ૧૯૧૪માં લડાઈ ફાગી નીકળી મન ૧૯૧૬ના ઇસ્ટરમાં ચુનદા આયોજિત થરાઓએ મગધની સામે બડ જગાંબુ તેની સરદારીની ગભીર જનાબદારી રાષ્ટ્રવાદી પિયર્મે અને સમાજવાદી કોનોલીએ મળીને લીધી સાન દિવસ સુધી મરકારી બદ્દકોનો મારો આપ્યા પછી એ મડ તો ખતમ થઈ ગયું ને પિયર્સ, કોનોલી, બીજા અનેકોની માથે ગોળીબાગ થયા પણ દત્તિકામ આજે સાક્ષી પૂરે છે કે આવા બત્રીમ લક્ષણના બલિદાનથી જ મમમ મજા આળસ મરડીને છેડે વીરગ્ગે રમાઈ—મન ૧૯૧૮ની ચૂટણીમાં ‘શીન ફેઇન’ના ગાંધીય પક્ષનો ચમત્કાંઠિક વિજય થયો—૧૯૨૦-૨૧ની મગધિયા લડાઈ દેશભરમાં ફાટી નીકળીને હજારો સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાના જાનમાન ફના કર્યા—છેડે, ૧૯૨૧-૨૨માં ઇંગ્લંડની મગધને ચોદુધણુ નમતું આપીને આયર્લેન્ડના ‘ગેરકાયદેમર મંડળના મહામદો’ માથે ગંધિ કરવાની ફરજ પડી. ને તેથી જ આજે આખા દક્ષિણ આયર્લેન્ડમાં નથી એક બ્રિટિશ સિપાઈ કે મોલ્જ, નથી અગ્રેજી અમનદાર કે વાપટો, અને સરથાનો જેવું મર્યાદિત ગ્રામજ ત્યા વતે છે તેમજ હી વેલેગ જેવો ૧૯૧૬નો બડખોર આજે કલ્પિતના ગત્યમદેવમાં ખેસીને ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટના ટુમાખી ગત્યાધીશોને વખતોવખત તોળા ચોકગમે

આજે આયર્લેન્ડમાં અનેક મતભેદ પ્રવર્તે છે—અનેક આર્થિક અને ગૈરકાયદાકીય લડતો પણ ચાલે છે છતાં મર્વે કમૂલ કરે છે કે નો આશરે ૪૦ વગમ પર ગેલિક મધની સ્થાપના કરીને તેમના પૂર્વજોએ રાષ્ટ્રીય ભાષા, સાહિત્ય અને ઇતિહાસને સંસ્કરન કર્યા ન હોત, તો આજના જોડલો પણ ગૌરવીય વિજય થયો ન હોત આનો ચોખ્ખો પુગવો તો એ છે કે હવે નવી રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર દેશની મર્વે શાળાઓમાં રાષ્ટ્રીય ભાષાનું શિક્ષણ ફરજિયાત મનાવ્યું છે અને ગૌરવીય સાહિત્યના પ્રચારન માટે એક સુવ્યવસ્થિત ખાતુ ખોલ્યું છે ગર્ ઇન્ડીની આખરે છેક મૃતપ્રાય થયેલી ગૌરવીય ભાષાનો આમ ઉદ્ધાર થવા માલ્યો છે તેથી હવે ખાતરી થાય છે કે ત્યાં સુધી વીકલો ને વેકમફૂંડની પર્વતમાળાઓ આયર્લેન્ડમાં મોજૂદ રહેશે ને ગેનન અને લીરી નદીના નીચ વહેશે ત્યાં સુધી ગૌરવીય ભાષા એ નાના છતાં પ્રતાપી દેશમાં અચળ માત્રાન્ય મોજનશે

પિયર્સની પીછાન

હવે નૂતન આયર્લેન્ડના હેરલા એ મુખ્ય વિધાયકોમાંથી એકની—પેટ્રીક પિયર્સની પીછાન કરીએ. ૧૯૧૬ના રાષ્ટ્રીય બળવાના મુખ્ય આગેવાનનું પૂરું જીવનચરિત્ર ઉતારવાને તો કેંચ લેખક લ રૂની માફક મોટો અંશ લખવો પડે. અત્રે તો તેના રાષ્ટ્રીય ભાષાશિક્ષણ વિશે આગળ ઉતારેલા વિચારો સમજવા પૂરતી જ તેની જીવનયાત્રા પર નજર ફેરવીશું.

જન્મ

સન ૧૮૭૬ના જે પુનિત વરસમાં માઈકલ ડેવીડે આયર્લેન્ડના ખેડૂતોની જંગી લડત શરૂ કરી તે જ વરસમાં પિયર્સનો જન્મ ડબ્લિનમાં ગ્રેટ પ્લેન્સલીક સ્ટ્રીટમાં (જે હવે પિયર્સ સ્ટ્રીટ નામે ઓળખાય છે તેમાં) નવેમ્બર માસની દસમી તારીખે થયો હતો. નસીબની એ કાઈ અજબ બલિહારી કહેવાય કે અંગ્રેજ સલ્તનતની સામે આ સદીનું પહેલું બંડ જમાવનાર મરદનો બાપ જેમ્સ પિયર્સ ખુદ ઇંગ્લેન્ડના ડેવનશાયર જિલ્લાનો જ મૂળ વતની હતો. ડેવન અને કોર્નવોલની પ્રજા હજી પણ કેટલેક અંગે—આયર્લેન્ડમાં

પિયર્સની પિછાન

આખરે વસેલી સેન્ટીક જાતની રહી છે અને તેનામા આ પ્રગતી પ્રાચીન દત્તકથાઓ અને બેદી માન્યતાઓ હજી પણ મોજૂદ છે. તેથી કે પછી ગમે તે કારણથી, જેમ પિયર્સ આયર્લેન્ડમાં આવીને વસ્યો ત્યારથી તેને પોતાના વતનની માફક ચહાનો હતો એટલું જ નહિ પણ ઇંગ્લેન્ડની ચાલુ રાજનીતિ વિરુદ્ધ ઘણા કડક વિચાર ધરાવતો હતો. ‘આયર્લેન્ડ તરફ ઇંગ્લેન્ડની ફરજ વિશે એક અંગ્રેજના વિચારો’—એ નામનું એક નાનું પુસ્તક પ્રકટ કરીને તેણે આયર્લેન્ડના સ્વરાજ્ય (હોમ રૂલ)ના સવાલને, ધર્મના અગડાને બાબુએ મૂકીને શુદ્ધ રાજકીય દૃષ્ટિથી ગૂંટ કર્યો હતો. બાકી તો તે કબરો પર સ્મરણસ્તંભો ધડવાડોતરવાનું શિલ્પકામ કરતો હતો અને તેમાં સારા પૈસાટકા તેણે પેદા કર્યા હતા.

તેની પહેલી સ્ત્રી જે બાળક મૂકીને ગુજરી ગઈ, તે પછી આયર્લેન્ડના બીતરમાં આવેલા મીથ પરગણામાં જન્મેલી માર્ગરેટ બ્રેડી નામની સન્નારીને તે પડ્યો. આ લગ્નથી તેને ચાર છોકરાં થયાં—જે છોકરા ને જે છોકરી. તેમાં પેટ્રીક પિયર્સ મૌથી મોટો હતો. તેનો નાનો બાઈ વિલિયમ—જેને આપણે વિકી કહીશું—તે જે વરમે નાનો હતો. બન્ને બાઈઓને બાળપણમાં ‘ખિન્ની બિરાદરોની’ શાળામાં મૂકવામા આવ્યા ત્યારથી જ પિયર્સનાં લક્ષણ પરખાવા માંડ્યાં. પહેલેથી જ તે લણવામાં ધણો ગભીર, મહેનતુ અને એકાગ્ર ચિત્તનો હતો. તે દેશી ગમતોમાં એકો ધર્મ ગયો. પણ મોટે ભાગે પોતાના બાઈ વિલ્હીની જ મોમત મેવતો. ત્યારથી તે જીવનભર તેમની બેલડી અન્નેડ જ રહી તેઓ મર્યા તે પણ દેશને કાજે, લગભગ એક માથે જ,—માત્ર એક જ દિવસનું અંતર પડ્યું.

બાળપણ

તેના બાળપણનાં વર્ગમાં આયર્લેન્ડમાં જમીનની લડત

ગાજતી તેમ લડનમાં હોમરૂવ માટે રસાકસી ચાલતી ખાસ ઠરીને હોમરૂવના ગજથી વાળક પિયસ ખૂબ ગાયો એક વાગ પાછા-મેન્ટની ચર્ચાનું પગિણામ જણવાને તે એટલો બધો તલપાપડ થઈ ગયો કે હાથમાં એક પેની લઈને છાપુ લેવાને મોટા ટોળામાંથી મહામુસીબતે નેશથી મરી ગયો હતો સાત વગસનો હતો ત્યારે ધરમાં લીલો વાનટો લઈને ખુશી પગ ચડી જતો ને ગાતો

હોમ રૂલ ને આઝાદી
છે એ અમારી માગ,
ઓછું ઠઈયે ના ખપે
આયરિશ ગ્રેન મુગલુ

હોમરૂલ પક્ષનો આગેવાન પાર્નેલ મન ૧૮૬૦માં મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે પિયર્સે ૧૧ વગસનો હતો તે દિવસે નિશાળમાં આવના પેંત તેનો મહેતાજી લલડી બેઠ્યો “છેવટે પાર્નેલ મૂઓ—સાજો બદમાશ !” આ આલણીને ગમગીન પિયર્સનું લોહી ખૂબ નાપી ગયું

પણ ત્યાં સુધીમાં તો જે શુદ્ધી બાની વાતો વિગે પિયર્સનું લખાણ આગળ વાચવામાં આવશે તેણે તેને ઘણું સાચું ગાંધીય શિક્ષણ આપી દીધું હતું તે બાઈ તેની માની દૂગની કોઈ મગી હતી તેણે તેની આખે છેક ૧૮૪૭-૪૮ના ભયકર દુનખના દૃશ્યો, ૧૮૪૮ની તરુણ આયર્લેન્ડની લડત અને ૧૮૬૭ની ફેનિયનોની ચળવળ નિહાળી હતી વળી તેણે ૧૭૬૮ના વુલ્ફ ટોનના અને એમેટના ૧૮૦૩ના બડની કથાઓ, નજરે જોનાગ પાસેથી સાબળી હતી આ બધી વીરગમભરી કહાણીઓ પિયર્સના જનમાં રેડીને આ શુદ્ધીએ તેના ગુદ્ધ ક્ષત્રિય હૃદયને ઘણો પાનો ચડાવ્યો. વળી તેણે શીન અને કુદાનનની—હિંદુઓના ગમાયણમદાભાગત સમી—પ્રાચીન વાતો પણ વખતોવખત ગ્રંથગાવી પગિણામે.

આયર્લેન્ડના ઇતિહાસની, સદાન લડતી અને સત્ય ભખ્ય, વિરાટ મૂર્તિ પિયર્સની હતી. આગળ ઝગકવા લાગી આ વીર મૂર્તિને સત્ય નજર આગળ રાખીને જ પિયર્સ જીવ્યો — ને તે મૂર્તિના આયમતા તેજને ઝળકાવવાને જ છેવટે તેણે પ્રાણ આપ્યા.

આયરિશનો અભ્યાસ

છતાં બાળક પિયર્સે પ્રાચીન ડાળની ડપનાઓમા જ પોતાનું મગજ ગુમાવ્યું નહિ તેવું હૃદય દેશભક્તિથી ધન વા લાગ્યું પણ તેનો પ્રેમ કદીરે આધળો નહોતો. જૂતમળની વાતો સાંભળીને તે ભવિષ્યની તૈયારીઓ હડે કરેજો ને કાગમા નિશ્ચયથી કરવાને જ પ્રેરાતો. તેથી પ્રથમ તો જે થોડુંકણ આયરિશ જ્ઞાન તેણે પેની બાઈ પાસેથી મેળવ્યું હતું તે પાક કરવાને પિયર્સે અગિયાર વરસની વાચી રહે કમર કસી પણ આખા દેશમાંથી લગભગ નાખૂદ થયેલી જે રાષ્ટ્રીય ભાષા ધરમા બમ્મરમા કે નિશાળમા કાઈ બોલતું નહોતું ને બનભના વિદ્વાનેને પણ ઓક અને લાટેન ફ્રેંચ કે જર્મન કરતા પણ જે વધારે અપરિચિત હતી તે શીખવે કાણ અને શીખવી કેવી રીતે ? ઘણી દિશામા ફાફ માર્યા પછી તેણે ‘આયરિશ ભાષા મંરક્ષકમંડળ’ નામની એક નવીસવી સંસ્થાએ પ્રખટ કરેલું બાકગણ અને પુસ્તકો ખરીદ કર્યા અને એકેયો બેસીને ખતથી તેનો અભ્યાસ કરવા મડી ગયો. થોડા વરસમા—મન ૧૮૬૩મા ‘ગેનિઃ મધ’ રથપાયો, એટલે તેને આયરિશ ભાષાના અભ્યાસમા મંગીન મહાય મળવા માડી આમ પંદરેક વરસનો થયો ત્યાં સુધીમા તો તે આયરિશમા એકો ધર્મ ગયો અને મૂળ પુસ્તકોમાંથી આયર્લેન્ડની પુગણી વીગવાનો અને અર્વાચીન ઇતિહાસ વાચવા ને ગટવા લાગ્યો.

પિયર્સ જે શીખે, વાને ને વિચારે તે ખુબ વિલીને કહે

નાનો ભાઈ ઘણો મોજીલો ને જ્યારમિક હતો તેની આખો આગળ આવેલો ના ઇતિહાસના પાના ખૂલના મ્હા, તેમ તે દરેક વીગ્ધાના નાયકને આને મોટા ભાઈને જ કહ્યો પિયર્મની કહ્યો પણ આ કથાઓથી એટલો બધો સજમી હતી કે તે પોતે દેશના બધાએ વારાફરતી માણી હોય ને વિલીની માથે બધી લડતોમા ભાગ લેતો હોય એમ કહ્યો આમ બન્નેની બુદ્ધિ અને દિલ અજબ રીતે એકતાન થયા—ને બંને ભવિષ્યની માયાના નાયકો થવાનાં સ્વપ્ના મ્હા લાગ્યા.

પ્રતિજ્ઞા લીધી

એક દિવસ મોડી ગતે પિયર્મ આગ્રામા લખલ થયો ત્યારે વિલી પધારીમા સૂઈ ગયો હતો પિયર્મ પૂછ્યું “કેમ! નાના! જાગી ગયો કે?”

વિલી “ના ભાઈ! કંઈ જોઈએ છે?”

પછી બંને પધારીમા બેઠે બેઠે વાતોએ ચડ્યા આગિનો પિયર્મ પધારીમાથી કૂદકો મારીને જમીન ઉપર બેઠો ગયો અને નાના ભાઈને વહાનથી બેગી પથો પછી મોલો

“નાના! આવલોન્ડ કમનસીન છે, ફુલાય છે આપણા દોગ્તો અને બીજા દેશબાધલો જેનમા મડે છે આપણુ બધુ બળબળીથી હરીને અગ્રેલો તાગડધિમા દરે છે આપગિમા લના છે ને અગ્રેલો!—જેર, બધા કંઈ ખગમ નથી...” ને અહીંયા તેનો અનાજ ચડકવા લાગ્યો “ઇન્ચ તો બેઈમાન છે તારી ને ઇશ્વરની મમલ હું નોગન લઉં છું કે હું આવલોન્ડને ઊઘાવીશ, નહિ તો લડતેયડને મગીશ”

“ને તમારી માથે હું પથુ” વિની બોલી ગયો

“હીં ત્યારે, નાના! આપણે જૂના વખતના ક્ષત્રિયોની માફક પ્રતિજ્ઞા લઈએ”

વિલી ઊભો થયો. પિયસં ઘૂંટણે પડ્યો ને હાથ નેડી બોલ્યો: “હું ખર ને નાનાને સાક્ષી રાખીને સોગન લઉં છું કે.....”

આ પ્રતિજ્ઞાના પૂરા શબ્દો કંઈ જડ્યા નથી, પણ સહેલાઈથી વરતી શકાય એમ છે. પછી પિયસં ઊભો થઈને વિલીને બેટવા જતો હતો તેવામાં વિલી આચિંતો ઘૂંટણે પડ્યો અને બોલ્યો: “ને હવે બાઈ! મારા સોગન! તમે સાંભળો.”

તેણે પણ તેજ સોગન લીધા. પછી બંને બાળકો ખૂબ રનેહથી બેટીને ઘસઘસાટ ઊઘી ગયાં. તેમની માતા અને બીજાને થોડા દિવસ પછી બધી વાતની ખબર પડી. તેમને તેનો અર્થ પૂરો સમજાયો કે નહિ તે તો કાણુ જાણે! કદાચ તેમને ભવિષ્યની વાતનાની કંઈક ઝાંખી થઈ હશે. તેમણે રનેહનાં આંસુ તો સાર્યાં!

૧૬ વરસની નાની વયે તો પિયસં માધ્યમિક શાળામાં ભણતે ભણતે શીખવવાનું કામ કરીને બે પૈસા કમાતો પણ થયો. ને ત્યાં સુધીમાં તેના દિલમાં રાષ્ટ્રીય જ્યોત એટલા જ્વરથી સળગી હતી કે તેજ વરસમાં તેણે રાષ્ટ્રીય સાહિત્યના સવાલ પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. તે એટલાં વખણાયાં કે બીજે જ વરસે તે બેગાં પ્રકટ થયાં. તેવામાં જ સન ૧૮૯૬માં તેણે ‘નૂતન આયરિશ સાહિત્ય સમાજ’ની સ્થાપના કરી, ને તે ચાલુ રહી ત્યાં સુધી પોતે જ તેનો સૂત્રધાર રહ્યો.

હેવટે પિયસંનું કોલેજનું ભણતર પણ પૂરું થયું. સન ૧૯૦૧માં તે બી. એ.ની પરીક્ષામાં પસાર થયો. પછીના વરસમાં તે બી. એલ.ની—વકીલાતની પરીક્ષામાં પસાર થયો. આમ છતાં પણ તેનું દિલ તો રાષ્ટ્રીય ભાષાસાહિત્યના રંગથી એટલું બધું રંગાયું હતું કે તેણે આ વરસો દરમ્યાન કોલેજમાં આયરિશ શીખવવાને વર્ગો ચલાવ્યા અને ભવભવ વિદ્વાનો આગળ કાવકાં ભાષણો આપ્યાં

દરમ્યાન વિલી ઉસ્તાદ સિદ્ધપકવાકાર ચર્ચ ગયો અને પિતાના અવસાન પછી ઘરનો ધધો તેણે જ મંભાળી લીધો.

નણુ નિર્ણયો

આમ સન ૧૯૦૨માં પિયર્સ જીવનને આંગણે આવીને ઊભો તે પછી ક્રમેક્રમે તેણે નણુ નિર્ણય કર્યા. (૧) દ્વિભાષી—અર્થાત્ આયરિશ ને અંગ્રેજીમાં—વર્તમાનપત્ર ચલાવવું; (૨) આયરિશ ને અંગ્રેજીમાં એક માધ્યમિક શાળા ચલાવવી; અને (૩) આયર્લેન્ડમાં એક રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સૈન્ય જમાવવું અને દેશની સ્વતંત્રતાની લડતમાં યાહોમ કરવું.

આમાંની પહેલી બે મુરાદમાં તો દેશના જુવાનો અને પ્રજાવર્ગને અંગ્રેજી બનતા અટકાવીને મન, વાણી ને જીવનમાં પાકા આયરિશ બનાવવાનો હેતુ હતો. ત્રીજી મુરાદ આયર્લેન્ડને સ્વતંત્ર બનાવવાની હતી. આ ત્રણે મુરાદ પાર પાડીને આયર્લેન્ડને અરેખરું રાષ્ટ્રીય તેમજ સ્વતંત્ર બનાવવાને તે તલસતો હતો.

સન ૧૯૦૩માં થોડા મહિના પિયર્સે વકીલાત કરી હતી એ જાણીને નવાઈ થાય છે. કારણકે વકીલો માટે તેને હમેશાં ધણો હલકો અભિપ્રાય હતો. છતાં જ એક કેસમાં તેણે પહેલે જ સપાટે નામના મેળવી તેમાં પણ ગામડી ગાડાં પર આયરિશ ભાષામાં પોતાનાં નામ લખવાનો હક ખેડૂતોને અપાવવાને જ તે લડ્યો હતો. પણ વકીલાતનું પ્રકરણ ખૂંદ્યું તેવું જ બધ ચર્ચ મધ્યું ને તરત જ પિયર્સ પોતાની જિંદગીના ધોરી માર્ગે પડી ગયો.

જિંદગીના ધોરી માર્ગે

તે જ વરસમાં 'તેજની તલવાર' નામના ગેલિક સંધના બંને ભાષામાં પ્રકટ થતા પત્રો તે તરી નિમાયો. આમ ઓર્થોટી બેની પહેલી મુરાદ તરત પાર પડી. સાથે સાથે ગેલિક સંધના

પુસ્તકપ્રકાશન ખાતાનો મત્રી પણ તે નિમાયો આમ લાવતું હતું તે વેદે કર્યું! આ મંથમા ઘણા વગમથી તે જોડાયો હતો ને હવે તેની ઊંચી લાયકાત પાગખીને ચોખ્ખા કાર્ય તેને સોપાયું. પિયર્સે પાચ્છ વગમ સુધી આ હોદ્દા આગાદ રીતે ગોભારીને દેશભરમાં ઝગડતી કીર્તિ મેળવી. આ વરસોમાં તેણે ઘણી કવિતાઓ, વાર્તાઓ અને નાટકો આયર્લેન્ડમાં લખ્યા ને તેનાં લાપાતરે પણ પ્રકટ કર્યા બહુ કામ ઘણી જ કાગજથી અને મક્કાથી કુવાની તેને ટેવ હોવાથી જાને લાપામા તેના લખાણો ઘણાં લોકપ્રિય થયાં તેમ વિદ્વાનોમાં પણ પડ્યા. જના આવું શુદ્ધ માહિત્યનું બહુ કામ કરતે કરને પણ હેડટની ગણ્ડીય ને ગજકીય નેમ તે કદી વિમર્ષો નહોતો. ને લાગ્યે તેનું કાર્ક એવું લખાણ જડમે કે જેના ઉપરઉપરના મીંગ શબ્દોની પાછળ ગણ્ડીય આવેશ પાગખી ન સકાય

‘ મંત એંડા’ની આપના

જગજર પાચ વગમ પડી—મન ૧૯૦૮માં પિયર્સે પોતાની બીજી નેમ પાગ પાડી. પણ ગણ્ડીય શિક્ષણનું કાર્ક તંપાગ મડગ તેને તંપાગ માદી પર મેમાડે એમ નહોતું તેથી તેજે અપાર માદમ કરીને પોતાની જ દિમન પર ને પોતાને જ પિમે ‘ મંત એંડા’ની શાગા ઉપાડી ગેવિક મંથના પત્રમાં તેજે અનેકાગ ગણ્ડીય કેગસખીની ભાવનાઓ પ્રકટ કરી હતી તે હવે મપાટાખંધ તેજે અમયમાં મૂંઝા માડી. આ શાગાની ભાવનાઓ, કાર્યવાહી અને મજૂગતા વિગે તેના મૂળ રચાપકના પાચ લેખો આગળ પ્રકટ કર્યા છે એટલે અત્રે વધુ લખવાનું રહેતું નથી

પિયર્સના ગજકીય જીવન તરફ વગનાં પદેશાં તેના એક એકા ગોખનો ચિતાર આપતો જોઈએ. તે નાનો જાગક હતો

ત્યારે તેના માળાપ સાથે તે કોનોટ પ્રાતની પાર આવેલા કુગરાળ આરન ટાપુની સફરે ગયો હતો (હમણા જ તે ટાપુના વનનીઓ વિશે અદ્ભુત ચિત્રપટ પકાચુ છે) તે કોનોટ ને આરનમાં હજી આયરિશ ભાષા બોલાતી હતી—ને ગામડી લોકો હજી રીતભાત ને પહેરવેશમાં પૂરેપૂરા આયરિશ રહ્યા હતા, તે બોર્ષ ને તેના દિલ પર ઘણી ઊંડી અસર થઈ હતી કેહાય તે મુસાફરીના સ્મરણથી જ આગન ટાપુમાં મહાબોગે ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરનાર સંત એડવર્ડ નામ પોતાની શાળાને તેણે આપ્યું હતું

ગમે તેમ હોય, પણ તેના દૃઢ જીવનના હેતુના લગભગ વીસ વરસ દરમ્યાન જો કોનાજાની ગજામાં તે ધણુખરુ આટલાટિક મહાસાગરના કિનારા પર આવેલા એ કોનોટ પ્રાતમાં જ દિલનો દિલાસો શોધવા ને શુદ્ધ ગાંધીય કવિતાસાહિત્ય માટે ગ્રેણી મેળવવા જતો હતો ત્યાની વસ્તી કુદગતી રીતે ઘણી અભણ અને કંઈક વહેંચી પણ હતી તેથી તેની સાથે દિવના તાર સાધતાં તેને ઘણી મુસીબત પણ વે'રી પડી હતી પણ તેણે લોકોની જ આયર્લિશ બોલી બોલના માડી એટલે બધાં અંતર બળગા થઈ ગયા, ને પછી રાજ્યમાં તેણે એક નાની બગીચી બાધી ત્યારે તેણે લોકોની માથે પાંકા ધરાવે બાધી દીધા ત્યા ઘણીવાર તે એકલો જ આવતો—ઘણીવાર ભાઈને ને કાઈ વિદ્યાર્થીને પણ લઈ આવતો કનાકા સુધી તે આમપામ નિર્જન કુગરામાં ફરતો ફરતો આપર્નોન્ડના હતિહામ પર ઊંડુ મનન કરતો ને સાતસો વગ્મના અગ્રેજ અમર પછી પણ આ મરીખડા મુનકમાં આપર્નોન્ડના અગ્રેજ સ્વગ અને તેના દિવના માયા ધનકાગ મેળગાતા, તે મારે ઈશ્વરનો તે ઉપમર માનતો

જેમ જેમ તેની ગાંધીય સાગા બચરિયન થતી ગઈ તેમ તેમ પિયર્મનું હૃદય તેની ત્રીજી ગાંધીય મુગદ પર એકાગ્ર થતું ગયું

આયર્વેન્ડના સાહિત્ય ને ઇતિહાસના અમર સંપર્શ તો તેણે પ્રગતિ ને વિદ્યાર્થીઓને વરસો સુધી સભળાવ્યા હતા પ્રગતિને હાડોહાડ રાષ્ટ્રીય બનાવનાને તેણે નેમો ને કાન્યો, વાર્તાઓ અને નાટકો લખીને, પ્રચારકાર્ય કરીને તેમજ શાળા ચલાવીને બનતા પ્રયાસ કર્યા હતા કારણકે પ્રગતિના દિનમાં ગાંધીય ભાષા ને સાહિત્ય, ઇતિહાસ ને મનુષ્યોના પાગવાગ પ્રેમ ન જાગે ત્યાં સુધી કે પછી ઉપગ્રહી પ્રયામોથી ગાંધીય અવતરતા ન જ મળી શકે પણ હવે તો આયર્વેન્ડની લગની ધણીએ મિરાદરોને ગોગ લાગી હતી— તેમની નાનીશી દુઝડીઓ જ્યાં તૈયાર થઈ હતી તેથી તેમનું એક પ્રચલ મૈત્ર્ય બનાવીને તેને પ્રથમ સુપ્રકાશી થોડા તારીખ આપવાને અને તે પછી તેમની મદદરી કરીને ગુણમત્રામમાં ચાડોમ કરવાને તે તૈયાર થયો.

‘સ્વાતંત્ર્ય અધ્ય’માં

આની તૈયારીના લણમાં પિયર્ષના જનમાં પાગવા મડયા તે પહેલાં કેટલાયે વખતથી તેને ‘આંગ્લિશ પ્રગતિતાક સ્વાતંત્ર્ય મત’ નામના રૂપા મળી પિછાન તો હતી પણ તેનો અચૂક નિયમ એવો હતો કે એક માત્ર બંગાળ પાઠ પાડ્યા પછી જ ખીન્તુ હાથમાં લેવું તેથી મન ૧૯૧૨ની આખરમાં ત્યારે તેની શાળાની વાડી ફગીફીને પૂજવદાગમાં ખીનવા લાગી ત્યારે જ તે રીનમગ્નોગન લઈને આ મધમાં જોડાયો ત્યારથી તેજો શાળાનું કામ કરતે કરતે પણ વધારે ને વધારે વખત આ મધની રૂપી પ્રવૃત્તિમાં ગાળવા માડયો અને ગાંધીય મિષાઈની જાને તારીખ લઈને જોનજોનામાં—સન ૧૯૧૩ની આખર સુધીમાં—મનની મુખ્ય કારોબારી મમાનો તે આગેવાન મન્યો.

ખરેખર આ વખતે આયર્વેન્ડના ઇતિહાસની એક અમોલી પત્ર આવી પહોંચી હતી. વડનની પાર્લામેન્ટના એગ્રુ ૫૨

આયર્લેન્ડના હોમરૂલનો કાયદો ઘડાતો હતો તે ધમ્મા થાય એવો પણ પૂરો સભન તે વખતે દેખાતો હતો તેથી વિરુદ્ધ ટોરી પક્ષે એક આમાદ પેતરો રચીને અસ્ટરગ્રા સગ એડવર્ડ (હવે લોર્ડ) કાર્સનની મારફત વિરોધી ચળવળ શરૂ કરી કાર્મને હોમરૂલના કાયદાનો વિરોધ કરવાને સન ૧૯૧૨ની આખરે જ એક મેના રચના માડી ને તેને શસ્ત્રાસ્ત્રથી ઉઘાડેડો સજવા માડી પડી આગળ વધીને કાર્મને પોતાનું એનાયદુ મગકાનું તત્ર પણ અંચુ અને જાહેર મ્યુ કે અસ્ટરની પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ તેને ઇંગ્લડથી જુદુ પાડીને આખા આયર્લેન્ડના સ્વતંત્ર તત્ર માથે જોડવામાં આવશે તો તત્ર તેની નરી મગકર અસ્ટર પ્રાતનું તત્ર જત્ર હાથમાં લઈને બ્રિટિશ મલનતને વફાદાર રહેવાને માટે જ પાનમિન્ટના કાયદાની માથે બડ જાહેર રજે આવા ઉપગ-ઉપગથી ગજકોહી—પણ અદગખાનેથી પૂરેપૂરા વફાદાર—ગજકીય ને લકરરી પોતા ને અવૃત્તિઓ જામતા ગયા તેને અટકાવવાને બ્રિટિશ મગકાને ઈ પગના ન લીધા, તેથી દક્ષિણ આયર્લેન્ડની પ્રજા મમજી ગઈ કે આ તો તેને આટલા વગસે મગતી ધૂળ જોટની અતંત્રતાનો હોર આગળ આવેનો પાનો છીનરી લેવાની જ હરામી બાજી હતી

મન ૧૯૧૩ની આખી માન દગ્માન આ બધું નાનક બરાબર નિહાળ્યા પછી આયરિશ રાષ્ટ્રનાયકોએ પણ અસ્ટરના ઉઘાડા હુમલા માથે હોમરૂલના કાયદાની ચોક્કી કન્વાના ગોરા હેરાળ પોતાનું અયમેવ દળ રચવાનો નિર્ણય કર્યો તે વિરો વણી ચળવળ ચલા પછી મન ૧૯૧૩ના નવેમ્બર માસમાં ક્રિનનમાં એક જાહેર મલા મેળનવામાં આવી, ને તેમાં આયરિશ સ્વયસેવક સૈન્યમાં ભગતી કરવાને પ્રજાને જાહેર વિનંતિ કરવામાં આવી વ્યાસખીડ પર મુખ્ય વક્તા પિયર્સ જ હતો તેણે તે દિવસે દેશની

પિયર્સની પિછાન

સ્વતંત્રતાની લડતની વીરહાક વગાડીને તેની આગેવાની લેવાનું બીકું ઝડપ્યું પણ તેણે પોતે જ તે લાપણુમા જણાવ્યું તે પ્રમણે ક્યા સંયોગોમા આખરી લડત લેવી પડશે તેની તેને પણ ખબર નહોતી

અમેરિકાને પંથે

આમ ત્રીજી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાને પિયર્સ પૂર્વેગથી આગળ ધમતો હતો તેવામા વળી તેને પોતાની જહાલી શાળાની વહારે ધાવાની ફરજ પડી શાળા મરમ ચાલતી હતી, પણ તેનું ખર્ચ તો કદોએ તેની આવકમાથી પૂરું થયું નહોતું ને પિયર્સનું પોતાનું ધન બધુએ સ્વાહા થયા પછી શાળાનું દેવું દર માસ વધ્યે જ જતું હતું ને આયર્લેન્ડમા કોઈ લખપતિઓ કાંઈ નાણા આપે એમ ન હોવાથી તેણે મન ૧૯૧૪ની શરૂઆતમાં અમેરિકાનો પથ લીધો ત્યાં તેણે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ, પોતાની શાળા ને સ્વતંત્રતાની લડત પર અનેક લાપણો આપ્યા ને જોડ્યા નાણા મેળવીને તે વગમની અધરચમા સંદેશ પાઠો આપ્યો ત્યાં જોન ડેવોય ને ઓ'ડોવોન રોસા જેવા દેગપાઠ થયેલા ૧૮૬૭ના ધુઝર્ગ વીગનરોના દર્શન કરીને તે ઘણો જ ખુશી થયો ને તેમને પંથે પળી હવે જીનનમર્વસ્વનું બનિદાન આપવાને તનપાપડ થઈ ગયો

મન ૧૯૧૪ની શરૂઆતમા પિયર્સ અમેરિકામા હતો તે દરમ્યાન અલ્ટન્ટના બડજોરોએ જર્મનીથી હથિયારોનો મોટો ભડાગ બેલ્ફાસ્ટમા ઉઘાડેલોકે જમા કર્યો બ્રિટિશ અમનદારોએ બધું જોતે જોને આખઆડા દાન કર્યાં તેથી લાગ માધીને દક્ષિણ આયર્લેન્ડના સ્વાતંત્ર્યમને પોષાર કર્યો ત્યારે આપણે મગદાની આખ નીચેથી હથિયાર કેમ ન લાવીએ ! પિયર્સ ક્રિયનમા

દાખલ થયો કે તરત તેણે પણ ઉધાડેછોક બને તેટલા શસ્ત્રો
એડા કરવાનો ઉધાડેછોક સર્વે બિરાદરોને હુકમ કર્યો ને વળી
બેન્કાસ્ટનો દાખલો લઈને ડબ્બિલને પણ જર્મનીથી જ હથિયાળના
ખટાના સપાટાનધ છૂપી ને ઉધાડી રીતે આપાત કરવા માડ્યા.

પછી ઓગસ્ટ માસમા યુરોપમા જાહેવાસ્થળી ફાગી નીકળી
અમેજન સરકારે તરત આયર્લેન્ડમાંથી ધણા માણસો જરતી
કરવા માડ્યા આગળ મોટા યુરોપીય રમખાણુ પ્રસંગે—મન
૧૭૬૮મા ને ૧૮૪૮મા—આયર્લેન્ડે નાનામોટા બડ જગાબ્યા
હતા તે ખ્યાનમા ગંખીને પિયસે તરત એક લેખમા લખ્યું
“આપણી પેઢીના માણસો જે પણ માટે ધણા વખતથી વાટ
જોઈ ગયા છે, તે કદાચ આ લડાઈને અંગે આપણને સાપડે
તો હવે જોવાનું એ રહે છે કે આપણા પૂર્વજોની માફક એ પણ
પિછાનવાની બુદ્ધિ ને યોગ્ય સાહસ ખેડવાની હિંમત આપણને
સાપડશે ખરી?—કે પછી સંપૂર્ણ બલિદાન આપવાની હિંમત
આપણામાંથી કોઈમાયે નહોતી એમ ઇતિહાસને પાને લખાશે?”

કોનોલીની સાથમા

પછી ઓક્ટોબર માસમા ડબ્બિલનના મજૂરવર્ગનો પાવરધો
આગેવાન જેમ્મ લારકીન (જેણે પોતાનો દીકરો પિયસની જ
શાળામા લાવ્યો મૂક્યો હતો) અમેરિકા ગયો, એટલે તેનું સ્થાન
જેમ્મ કોનોલીએ લીધું આગળ સૂચ્યા મુજબ ડબ્બિલનમા
કોનોલી મન ૧૮૬૮થી કામદારસંગઠનનું કામ આગળ ધપાવ્યે
જતો હતો. સન ૧૯૧૩ની જગી હડતાલમા કોનોલીએ, લારકીનની
સાથે રહીને ડબ્બિલનના મૂડીદારો સામે જગી લડત ઘણી ધીરજ
ને કુનેહથી ચલાવી હતી ને સન ૧૯૧૪ની આખરે આયર્લેન્ડના
ઇતિહાસનું નેવું પાનું બિલાડું હતું તે વખતે, કોનોલી મમમ

પિયર્સની પિછાન

કામદાર સેનાનો એકનો એક આગેવાન જાહેર થયો તેથી કુદરતી રીતે તેના વિચારો, પ્રવૃત્તિઓ અને વાણી તરફ પિયર્સના શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પક્ષે આરીકાર્ષથી નજર નાખવા માડી બીજી પામ કોનોબીએ ઇતિહાસની અણુમોલી પણ વર્તોને ડબ્લિનના શ્રમજીવીઓમાથી એક 'આયર્લિશ શહેરીઓનું સૈન્ય' લેસલી કરવા માડ્યું અને એ પણ જગજગદેર હતું કે તેનો હેતુ કામદારોનું આર્થિક હિત જાળવવાનો તેમ દેશની સ્વતંત્રતા માટે યોગ્ય પણે મેદાનમાં ઝુકાવવાનો પણ હતો.

આયર્લેન્ડનું એ અણુમોલું મહાભારત ગણાય કે પિયર્સ ને કોનોબી સ્વાભાવિક રીતે એકબીજાના સમાગમમાં આન્યા—મળ્યા તેવા જ અજન્મ મમસ્યાથી એકબીજાની લાવના અને કાર્યપદ્ધતિનો મર્મ સમજી ગયા, ને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં અન્ય ગહેવા છતાં તેમના દિલ એકતાગ થયા એ અજન્મ ઐક્યના તાર જ તેમને છેવટે ૧૯૧૬માં નસીમની વડીએ પોસ્ટ ઓફિસ પર સાચે જ ખેંચી ગયા અને તે જ તારે તેમને થોડા દિવસને અંતરે કોલ્મેન-હામની જેનમાં એક મોટી ધોગમાં સુનાડયા.

પિયર્સ સ્વદેશી લાવામાહિત્યથી ગાથેનો ચુસ્ત રાષ્ટ્રવાદી હતો, કોનોબી આંતરરાષ્ટ્રીય મમાજવાદી પક્ષનો મગદાર હતો. છતાં પિયર્સની નમમાં મૂડીવાદનો પ્રેમ નહોતો એટલું જ નહિ, પણ આયર્લેન્ડની સદાયની ડમભાગી ખાનાખગાની અને ગરીમાઈનું ગૃણ કરતો કરતો તે દેશના આમ ને ગરીમ વર્ગમાં જ ગાંધીનું માયુ ધન નિહાળતો ત્યારે કોનોબીનું દિન દુનિયાના મર્વ દનિતો અને શ્રમજીવીઓના ઉદ્ધારને માટે જગતું પણ તેની માથે ઇતિહાસ ને મમાજવાદના ઊંડા અબ્યામ પગથી તેની ખાનરી થઈ ચૂકી હતી કે આયર્લેન્ડને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા મળશે ત્યારે જ તેનો કામદાર વગ ખરી જાહોજનાલી ભોગની શમશે જનકે તે તો એવા

નિર્ણય પર આવ્યો હતો કે આયર્લેન્ડના પાછના ઇતિહાસમાં બન્યું છે તેમ બવિધ્યમાં પણ ગરીબ એકૂતો અને કામદારો જ દેશની શિવજીતના સાચા માલિક હોનાથી તેઓ જ તેની સ્વતંત્રતાને માટે છેલ્લે મુઠ્ઠી પાછી પાની કર્યા સિવાય રહ્યાં જૂઝઝે આમ રાષ્ટ્રનાદી પિયસે કહ્યું “આયર્લેન્ડની સામાજિક ક્ષતિ વિના તેની રાજકીય ક્ષતિ અધૂરી જ રહેશે” ત્યારે સમાજવાદી કોનોલીએ જવાબ આપ્યો “જ્યાં સુધી ગાંધીય ક્ષતિ નહિ થાય ત્યાં સુધી સામાજિક ક્ષતિના ધારેલા ફળ નહિ મળી શકે” આમ બંને બંધીઓએ હાથ મિલાવ્યા ને પોતપોતાના મેન્યોને અણી સમયે એકત્ર કરીને લડતના મોગ્યા માડનાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

અંગ્રેસોમાં મતભેદ

મન ૧૯૧૫નું વરમ આગળ ધપતું ગયું તેમ આયર્લિશ અંગ્રેમોએ અમેરિકા અને જર્મનીથી પૈસા અને શસ્ત્રમામત્રોની કેટકેટલી મદદ મળી શકે તેની તપાસ કરવાને છૂપી રીતે સર્ રોબર્ટ કેસમેન્ટ અને પ્લેકેટને રવાના કર્યા પણ આ ચોક્કસી થયા પછી બ્રિટિશ સરકાર મામે કેવી રીતે વ્યત્ત લેવી—એ મુદ્દાના સવાલ વિશે અંગ્રેમોમાં કારમો મતભેદ પડ્યો છૂપી રીતે કામ લેતા સ્વાતંત્ર્ય મંવની મમિતિએ તો વફાતથી જ નિર્ણય કરી નાખ્યો કે લડાઈ પૂરી થના પહેલાં બંને તેટલી વટેલી પળે સરકારની મામે બહોર બડ જમાનતુ ત્યારે તે નિર્ણયથી અગળુ રહેલા સ્વયંસેવક દળના અમનદારોનો એવો દંદ મેમ્ફિસ હતો કે આવા બડમાં કઈ જ સફળતા મળી ન શકે એમ હોવાથી સરકાર ફરતિયાલ બરતી કરવાના કઈ આશ્ચ પગલાં ભરે તો સ્વરક્ષણ ખાતર જ છટકેટકે (ગરીબ) લડાઈ ચડ કરી આપી છેક ૧૯૧૬ના મચ્છ બડની તારીખ મુઠ્ઠી, સ્વયંસેવક દળમાં જે

તકગરો અને ચર્ચાઓ થઈ ને સામગ્રીમાં હુમ્મો દેશભાગમાં પ્રકટ થયા તેની વીગતોમાં અત્રે બિતરનાની જરૂર નથી અહીંયા તો એટલું જણાવવું બમ થશે કે સ્વસ્થાણની નીતિના અનુયાયીઓ — મદમર હોખન, પ્રો મેડનેલિ વગેરે—મવાળ કહેવાયા અને સાહમિક બડના હિમાયતીઓ—પિયર્ન, ટોમમ ક્યાર્ક વગેરે જહાવ કહેવાયા તે તેમનાથી અનગ ગહેવા કોનોયોએ તો મરકાર એતી જાય તે પહેલા બને તેટની ઝડપથી બજાવે કરનાને સન ૧૯૧૫ના સાગરે વગમ દગમ્યાન ઉઘાડા, તીખા, તમતમતા લેખો લખવા માડયા જેથી જહાન પક્ષનું જોર દેશમાં મપાટામધ વધતું ગયું

ઓ-ડોવન રાસાર્થ મૃત્યુ અને નરધમ

મન ૧૯૧૫ના જૂન માસમાં મન ૧૮૬૭નો જૂનો ફ્રેનિયન અગ્રેમર ઓ-ડોવન રામા અમેરિકામાં મગલુ પામ્યો જહાન પક્ષે તરત જ આ પ્રમગનો પૂરેપૂરો લાભ લેવાને એ બુદ્ધિગંતુ ચમ આયર્વેન્ડમાં લારીને પૂર દમામથી તેનું મગ્ધમ કાઢવાનો અને તેના દફનની દિવા કરવાનો નિર્ણય કર્યો જેવટે આ દિવાઓ થઈ ત્યાગે આખા દેશમાં તેની ખરેખર વીજળીકે અમર થઈ. રામા મિને પ્રકટ થયેના ગોક ખામ અગ્નિજ્વાળાના પુત્રકમાં પિયર્ન લખ્યું “રામા નધા મમાધાનનો દુરમન હતો મમાધાનિયા લોકો માથે તે મમનત નડોતો કરનો પાનેન અને ડેવીડમાં પશુ તેને વિશ્વામ નડોતો ‘હોમરફ’ના અગ્નિગિયાને તે મૂગ્ધ કે બન્મારા ગણુનો આયર્વેન્ડની પ્રમને અને તેના પગપૂરના રીતગિવાજને તે મદાન અને પડિન ગણુનો તેને જ તે નમન કરતો—તેની જ મેવાને તે મૃત્યુ ગણુનો”

રામાની કરમ આગળ જે જગી મેશાવડો થયો તેની અમર જેલ્લી અંતરિ આપવાને પિયર્નને જ પર્મ-વનામ અ ઓ.

તેણે તો આવતા જમણા સામેન ચરાને સર્વે માડીનખને વી હાકલ કરી તેથી આખા દેશમા ગજગ સનમનાગી ફેરાઈ : કારમી લડતનો દિવસ નજીક આવેનો જણાયો.

રોસાના દફન પછી તરત જ વળી એક વિચિત્ર રિધ ઊભુ થયુ સ્વયંસેવક દળના મવાળ આગેવાનો પર કોનોઈ પોતાના હાપામા ખૂન મારો ચનાવતો અને દર અવાડિયે તરત જ યાહોમ કરવાની વીરહાક વગાડતો હવે આ નીતિ તો પિયર્સના જહાન પક્ષને પસંદ હતી પણ જ્યારે પિયર્સ વગેરે આવતા ચોધડિયા માટે ખાનગી તૈયારીઓ મરવાનુ યોગ્ય ધારતા, ત્યારે કોનોલી તો હિધાડેહોક પોતાના હાપામા આવતી લડતનો આખો ક્રમ રોચન કરતો. આથી જહાન પક્ષને રોજ ને રોજ ધાસ્તી લાગવા માડી કે ગમેને મગ્ગર ચેતી જઈને ઓચિંતો બધી હાવણીઓ પર દરોડો પાડે ને બધા અગ્રેસરોને ગિરફતાર કરીને અણી પર આવેની બધીયે આસાઓને છુડાવી દે.

પણ કોનોલીને રોકવાનો એક જ રસ્તો હતો જર્મનીથી કે બહારથી મદદ આવે કે નહિ પણ લડતનો દિવસ નક્કી કરી દેવો, ને કોનોલીને જણાવવો, તો જ તેનો અવિશ્વાસ ટળે ને તે ચૂપકી પકડીને જહાન પક્ષની માથે તૈયારીઓ કરવામા જોડાય પરિણામે, સન ૧૯૧૫ના ડિસેમ્બર મામમા દ્રુપા સ્વતંત્ર સથે ઘણો વિચાર કરીને હરા-ચુ કે ઈસ્ટના જે પવિત્ર અવાડિયા દરમ્યાન ખ્રિસ્તી ધર્મમાન્યતા પ્રમાણે ઈસુએ લોહીનુ બલિદાન આપ્યુ હતુ ને તેથી જે ઘણીવાર આમના ઇતિહાસમા પણ રાષ્ટ્રીય બલિદાન માટે પસંદ કરવામા આગ્યુ હતુ તે દરમ્યાન જ આખા દેશમા એકસાથે અહો નડ જમાવતુ પછી થોડા અવાડિયામા—મન ૧૯૧૬ના જાન્યુઆરી મામમા—એ દ્રુપા મડળે કોનોલીને બોનાવીને લડાઈની બધી બાજુ સમજાવી, ત્યારે

તેને મતોપ થયો ને પછી એ મડળ માથે મળીને જ તે બંધી તૈયારીઓ કરના મચી પડ્યો

બડની તૈયારીઓ

તે જ અગ્રમામા સ્વયંસેવક દળના લશ્કરી અમનદાર તરીકે પિયર્ષે સર્વે ગિપાર્ડીઓને હુકમ છોડ્યો કે ઇસ્ટરના 'પવિત્ર શુક્રવાર' પછી ત્રણ દિવસની જવાબત માટે મર્વેએ તૈયાર થવું આ હુકમના છૂપા અથવા મવાળ પક્ષને ખમગ નહોતી તોપણ તે વિશે શકાઓ ફેલાતા અદરઅદર રિખવાદ શરૂ થયો.

છેવટે શુક્રવાર તા ૨૧મી એપ્રિલનું પ્રભાત થયું ત્યાં સુધીમા મવાળ અગ્રેમરેને પિયર્ષની બડની તૈયારીઓ માનમ પડી ગઈ તેથી તેમણે કવાયતનો બધો વર્ષક્રમ રદ કરવાનો હુકમ આપા દેશમા સ્વયંસેવકોના અમનદારને મોખની આપ્યો ને પછીથી રમના દિવસોમા ઘણા લોકો બહારગામ જવા બપોડી નાથ ને દપાલથી કોઈ પણ રીતે પહોંચી ન શકાય તેથી બડના ક્રમ વિશે છૂપી ખિગીએ ખૂબ વિચાર કર્યો પણ ખગિણીને તો એ જ નક્કી થયું કે કોનોલીના જે ખીમ થોડા સ્વયંસેવકોને પિયર્ષના નવા હુકમ ઉલ્લી ધડીએ પણ પહોંચી શકે તેમને એકત્ર રીતે—છેવટે બહાર જિલ્લાઓમા નહિ તો ડબ્લિનમા પણ, સોમવાર તા ૨૪મી એપ્રિલને દિવસે બળવાનો વારંટો ફરમાનીને—ઇતિહાસનું આ ચોધારિયુ માયવયુ અને ખતિમરક્ષણનું બનિદાન આપીને અરિબની સતતનનાના દાર ઉધાડવા

માતાનું છેલ્લું મીસન

આ નિર્ણય મુજબ ખામ હુકમ છોડીને પિયર્ષે ચનિવારે રાત્રે પોતાના ઘર ને શાગાના પચ્યૂણ કામનો નિમન કરવાને પોતાના આશ્રમમા હેલ્થી વાર ગયો તેનો વહાનો ભાઈ વિલી પયુ માથે જ હતો મોડી ગત્ર તે પોતાના ટેમન આગળ બેસીને છેલ્લા

કાગળોનો નિકાલ કરતો હતો, તેવામાં તેની બહાદુર માતા માર્ગરેટ પિયર્સ તે ઝોરકામાં દાખલ થઈ તે બધી વાતનો મર્મ જાણતી હતી, તેથી મમરાગણુમાં જતા વીગયુનોને આશિષ આપવા આવી હતી આવા જુવાનજોષ દીકરાના બનિદાનના અનમરે હેતાળ માતાનું હૈકુ ચિગતુ હતું, છતાં શોકને મમાવીને તેણે જેમતેમ હમણે મો રાખ્યું અને દીકરાને પોતાની બાથમાં લઈને એ વીર માતા નીચે દીવાનખાનામાં આવી ત્યારે બીજા માથીઓ ચૂપચાપ બહાર દરવાજો જઈને ઊભા રહ્યા.

માતાની છેલ્લી માગણી

“બેટા! તું તો કવિ છે,” માતાએ છેલ્લે બોલ્યો બોલતાં કહ્યું, ‘હવે વિયોગનો છેલ્લો ઘડી આવી પહોંચી છે તે વખતે માતાના દિલમાં થું થું થઈ જાય તે તું એક ક્ષત્રિય કવિ તરીકે સહેજે કદખી શકશે બેટા! તને કુરમદની એક ઘડી પછી મળે તો મારે માટે એક નાનો કવિતા વખતો—તું અહીંઆ નદિ હોય ત્યારે તે વાચીને કંઈક દિનાસો મેળવીશ મારા ગિયમાં આવે અવસરે કેવા ભાવ છતકાય તેની કવિતા બનાવજો. આપણિશ વીગની માતાના દુ ખના બોન એ કવિતામાં મૂકજો, હોં !”

“મા! એ કવિતા તને જરૂર મળે”

એટલું બોલીને પિયર્સ પોતાના બાઈ ને માતાની માથે મકાનને દરવાજો પહેાંચે ત્યારે મધગાન થઈ ગઈ હતી કેટલીકે વાર મુઠી માતા તેના પનોતા પુત્રોથી છૂટી પડી રાહી નદિ થોડીકે મિનિટ મુઠી તેમના ગળા પર હાથ મૂકી એ વીર માતા જબી ગ્દી ઉવરે, વિદાય આપના તે બોલી

“તમે મદાય મારી ખાતગજગદામ કરી છે હવે જાઓ અને કશું તમારું બહુ કરે! જો આપણે આ દુનિયામાં નદિ મળીએ તો પગસોકમાં મળીશું”

પિયર્સની પિછાન

માતાને બને તેટલો દિવાસો. આખીને પિયર્સભાઈઓ જાણે
 ધસુની માફક તેમના વધરથાન તરફ ચાલ્યા તે વખતે પિયર્સના
 દિવસો જે લાગણીઓ થાય તે તેણે આગળથી એક કવિતામાં
 વર્ણવી હતી પણ તેના ક્ષત્રિય ભાન ઉપરાત ખીજી સાદી માનુષી
 લાગણીઓ પણ તેના હૃદયમાં નહિ ઊઠ્યા હોય ?

પિયર્સ આજીવન ધન્યચારી હતો તેની મા અને બહેનો, તેની
 નિશાળ અને વિદ્યાર્થીઓ, ને તેનો પાળેલો કૂતરો "વાઉ વાઉ"—
 એ જ તેનું કુટુંબ હતું સાડત્રીસ વર્ષની જુવાન વયે તે પોતાની
 વાડી છોડીને નીકળ્યો ત્યાં સુધીમાં, તેના જીવન કે કાવ્ય-વાર્તા-
 નાટકોમાં પણ પ્રેમ-વચનની કંઈ ગંધ પણ પગખાતી નથી તેણે
 પોતાનું મર્વસ્ત્ર તેની માતૃભૂમિને અર્પણ કર્યું હતું

તે છતાં પ્રચલિત પોતાના અગત દોસ્તોને તે કહેતો કે તેના
 હૃદયમાં બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે નિરતર મથન ચાલતું એક તો ક્ષત્રિય
 મૂર્તિ—કે જેને હવે ઇતિહાસે પિઝાન્યો છે, અને બીજો એક મૂર્તિ
 પિયર્સ જે પોતાની વચનની મુદરીના મગમાં ક્યા ને માહિત્યની
 ઉપામના કરવા તનમતો પણ દેગતા મનોગોએ એ એક મૂર્તિને
 અને દાખી દીધી એમ કહેવાય છે કે એક મુશિક્ષિત વીર ગમણીને
 તે જુવાનીમાં દિનથી વધે હોતો—ને તે પણ પિયર્સને ચકાતી—
 પણ તેની એ-મખીને કૂમતી બચાવતા તે પોતે જ કૂમી ગઈ
 તેના દૃશ્ય વખતે પિયર્સના ચહેરા પર ગમગીનીનું વાગ્દારી વચ્ચે
 ને ત્યાગથી તેના એકમુખોનો મનને માટે અસ્ત થયો !

આમ શનિવારે ગરે પિયર્સ પોતાનો આશ્રમ છોડીને ચાલી
 નીકળ્યો. ત્યાગપણી મોમવારની મધગત સુધી મોમવાગના નિર્ધારેલા
 બંડ માટે બને તેટલે ટેકાણે દુકાનો પહોંચ્યાવામાં ને ઝવિનમાં ચાકે
 બાજુએ દુકાનના કુવાનો વિગતો ધડવામાં તે ગણાયો. મોમવારે

પો કાઢતામા પિયર્સભાઈએ કોનોલીની જગી છાવણી પર પહોંચ્યા ત્યાં અગ્રેમરોએ છેલ્લી મનતો કરી લીધી આવર્લન્ડના નવા પ્રમુખતાન મજતરનુ જાહેરનામુ પાકુ કરીને તેની નકલો તૈયાર કરવામા આવી પિયર્સને નવા બડખોર રાજતરનો પ્રમુખ નીમવામા આવ્યો ને મેનોની તેના લશ્કરનો મુખ્ય સેનાધિપતિ નિમાયો તેમના સુદ્ધાત માત અગ્રેમરોએ એ જાહેરનામા પર મહીઓ કરી ત્યાંથી જ તેમનુ ભવિષ્ય લખાઈ ગયુ આશરે સાડા અગિયાર વાગે મર્ચની માથે પોનાની છાવણી છોડતી વખતે કોનોલીએ એક દોસ્તને ચોખ્ખુ કહી દીધું ‘ અમે કેતન થવાને જ કૂચ કરીએ છીએ ’

પોસ્ટ આફિસ બડખોરના લાયમા

બગમગ બાગને દોકારે આવર્લન્ડના નવા અધિપતિઓએ શહેરના મધ્યમા આવેલી મોટી પોસ્ટ આફિસના બન્ધ મકાનનો પ્રયત્ને લીધો ને પિયર્સ એક ટેમલ પર બિઠા થઈને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાનું જાહેરનામુ વાંચ્યુ તે જ વખતે તેની નજરો આખા શહેરમા ગાચનામા આવી ને પૂગ રાત્રીથી મલ્લ થરેના સ્વયમેરિકાની જુદીજુદી દુકાનીઓએ શહેરના મુખ્ય મુખ્ય મકાનો અને ભાગોળોનો કબજો લીધો છતાં આ મિપાર્સઓની કુન મધ્ય ૭૦૦ની જ હતી તેમા બેએક દિવસમા મગીને બીજા ૨૦૦ ઉમેગયા બહાર જિલ્લાઓમા તો પિયર્સના હુકમ વખતમગ પહોંચ્યા નહિ આમ ૮૦૦ માણસોએ મોટે ભાગે રાજધાનીમા જ બડ જગાડીને દેશના ભવિષ્યનું નવુ પાનું રેખ્યુ

આ બડ કાગી નીચ્યુ તે વખતે તો ૬૭ મગમગના મોટા મદાગથીઓ રાજકીય મિથિતિ પર મનન ચનારના દના પખા લશ્કરી અમલદારો તો ઇસ્ટની ગળ પગ મદાગ ચાંચા મરા

હવે લડત લમાવીને બન્ને બાજુ પર કતલ ચાલુ ગણવામા કંઈ માગ નથી. તેથી તેના સર્વે સાથીઓની સંમતિ લઈને શનિવારે સાંજે તે સગકારી લશ્કરના વડા અધિકારીને શરણે થયો અને બન્ને બાજુએથી ગોળીબાર ચાલુ રાખવાનું નક્કી કર્યું. તરત જ પિયર્સને જોલમા મોકલવામા આવ્યો, અને તેના બીજા સાથીઓ પણ પરણેજ થયા.

દેહાંત દંડની સગ

આમ રવિવાર તા. ૩૦મી એપ્રિલે—લગભગ સાત દિવસે—બળવાનો દાવાનળ જુઝાયો મળવાનું મેની પહેલી તારીખે, પિયર્સ ઉપર મરકારની મામે બંધ જગાવવાનો આરોપ બરકરી અદાલત આગળ ચલાવવામા આવ્યો, અને તેને દેહાંત દંડની સગ થઈ. તેના બાઈ વિલીની ને બીજા આગેવાનોની પણ તે જ દશા થઈ.

ત્યારપહેલાં તે છેક બુધવારની સવાર ‘સુધીમાં’ પિયર્સના છેલ્લા દર્શન કરવાને તેની માતા અને બહેને હરબીડીએ અસંખ્ય પ્રયાસો કર્યા. પણ છેવટ સુધી તેમને સગકારે મળવા ન જ દીધાં. તેનો વહાલો વિલી પણ તેને બેઠી ન શક્યો. ને પિયર્સ આ છેલ્લી ઘડીઓ જિંદગીનેા છેલ્લો દિસાવ્ય કરવામાં અને તેના કિરતારને મળવાની તૈયારી કરવામા ગાળી. તેના લેખો અને ચાળાના વહીવટ વિશે કેટલીક સૂચનાઓ તેણે લખી નાખી. પોતાની વહાલી માતાને માટે એક માર્મિક કવિતા લખીને તેણે પોતાનું વચન પાળ્યું. ‘વટેમાર્ગ’ નામથી આ હૃદયબોદક કવિતા લખીને એક માત્રા કવિને દીપે એવી જિંદગીની વિદાય તેણે લીધી. તે પછી તેના મરણના ઘટ કાનમાં સંભળાયા હામ્યા, ત્યારે તેણે વહાલી માને કાગળ લખ્યો:

“ મારી વહાલી મા,

“છેક અત્યાર સુધી હું એવી આશા ગખતો હતો કે તને છેલ્લી વાગ મળી શકીશ પણ હવે એમ અને એવું સામતું નથી મા’ તને છેલ્લા પ્રણામ ને તારી મારફત ‘બાહિ-બાહિ’, મેરી, વિલી ને શાળામા મરવને મારે રનેહ પાઠવું છું

“ જો મને ઈશ્વરે કહી મગ્નુનો ગાઠ પમ્મ કરવાનું સોંપ્યું હોત, તો હું આયર્વેન્ડ ને તેની સ્વતંત્રતા માટે આમ જ મગ્નુનું માગી લેત અને જો ક્યુ છે તે મોગ જ છે આને લોકો જાયે અમારી સખત દીક્ષ કરે, પણ લવિધ્યમા અમને વખાણુરો

“ આ બધાનો તું શોઢ કરીશ નહિ એમ જ માનજો કે ઈશ્વરે તારી ને મારી પાસે આ બોમ માગી લીધો છે

“ ‘બાહિ-બાહિ’, વિલી, મેરી, મા’ મવામ’ તમને બધાને હું ફેટલો અદાહ છું અને તમાગ તગ્ન માતુ હૈયુ ફેટયુ અચાય છે તે વર્ણવવાને મારી પામે શબ્દો નથી

“ અતમમયે પણ તમને બધાને જગ્ન હું મમારીશ

તમારો પુત્ર,

ધેર ”

બહા પિયર્ષને તે વખતે અમગ નહોતી કે તેનો વહાલો વિલી પણ કેદ થયો હતો અને તેની ધડીઓ પણ ગણાતી હતી

ને આ કામગી પગની મદી બાગ્યે જ મુકાઈ દગે, ત્યાં તો પિયર્ષની જાતી ગોળાઓથી વિધાઈ ગઈ—તેના ગુરૂ રાન ને એમેટને પુનિત પથે તે પ્રજા પાસેકમા પગવર્ષો

સેતાની સકંજો

[આપણે ૪૭મા અંગ્રેજ સરકારે સ્થાપેલા ફેળવણીના તત્ત્વ વિષે પિયસના વિચારો આ લેખમાલામા રજૂ કરવામા આવ્યા છે આમાના ફેટલાક સન ૧૯૧૩-૧૪મા 'આયરિશ રિવ્યુ' માસિકમા પ્રકટ થયા હતા. બાકીનો ભાગ સન ૧૯૧૨મા આપેલા એક ભાષણની નોંધ પરથી તેણે તૈયાર કર્યો હતો. આ બધામે લેખો એક પત્રિકામા રૂપમા સન ૧૯૧૮ની શરૂઆતમા પ્રકટ થયા હતા]

૧

ગુલામીની છાપ

એક ફ્રેંચ લેખકે અંગ્રેજોના એક ગુલુની ઘણી વાજબી તારીફ કરી છે તે લખે છે કે અંગ્રેજો કદો ચણુ નકામી સખ્તાર્થ કરતા નથી. જ્યારે તેઓ કોઈ આયરિશ બિરાદરનો જન્મ લે છે, કોઈ હિંદી સિપાઈને તોપને મોઢે મૂકી ઉરાડી મૂકે છે, કે કોઈ તાબેદાર મુલકમા દુકાળ પાડે છે, ત્યારે તેમા કોઈ ભેદી હેતુ હોય છે.

આવા કારણ તેઓ કઈ નકામી ગમ્મતને ખાતર નથી કરતા. ફર કર્મમા કોઈને કદાચ દૃઢામશ્કરી દેખાય, છતાં અગ્ને તે તેની ઉપયોગિતા પાગળે છે. જીવિભર્તના મિત્રોડોની માફક તેમને ઠીકળના સેનના કદામા કઈ ગમ્મત દેખાતી નથી છતાં તેમણે પ્રેદીને ફાસી આપતા પહેલાં ફટકા મારવાની સગ્ન મિમગ્મા ગમ્મી છે તે તે પણ સોફા પર દામ બેસાડવાને માટે જ આ મુદ્દો ધ્યાનમા રાખવાથી આવર્લેન્ડમા સદીઓથી અખત્યાગ થયેલી સ્થિતિશ ગજનીતિના ધણા કાયડા આપોઆપ ઊકની જગે આ દેશમાયે સ્થિતિશ મરમરે મિનજરૂરી મખ્તાર્થ તે નથી જ વાપરી તેણે જે નગ્ન કર્મ કર્યું હતું તે ચોકમ હેતુસગ જ ચોગ્ય હોય તેના હસરા જેના હુકમમા પણ હમેશા ગભીર હેતુ છુપાયેલો હતો. કઈ ભવકગતાના ગ્રાખને સીધે ૧૮૪૭-૪૮ના દુકાળનું નાટક રમ્યુ નહોતું જે મગ્નરી મડળ આજે આવર્લેન્ડ પર ગલ્પ કરે છે તે પ્રજના આતમા શુદ્ધિ મગ્નને નીઆ નહોતા એ દુકાળ અને એ મગ્ન—બધુ એ એક ગહન ગજનીતિ ॥ અગ જ છે

આવર્લેન્ડની અધોગતિ માટે સ્થિતિશ મરમરે ચોજેના નર્વે આધનોમાથી હું જેને મૌથી વધારે બેહદુ અને ભયગ્ન ગણુ છું તેના ચિંતનમા એ મારી જિદગીનો મોટો ભાગ પાળ્યો છે તે જીનુ કઈ નહિ પણ મગ્મગી કેગરફીનું તન ડબ્બીનની પાસામેન્ડમા એક વખત અગ્નેએ એની દગખાસન મખી હતી કે જે આવર્લેન્ડમાથી તરત જાગી ન ન્ય એના દેશી પાદગીઓની ખગ્સી દરવી એ જગવી કાનૂન ગ્યાનિક ધાગમમામા પગર પણ થયો, અને વાઠમગેયમાદેને પોતાની ખાન જવામજુ માથે તે લડન મોમ્મી આપ્યો છતાં એ કાયદો દદપાગ નસીય નગર થી

બ્રિટિશ સરકારે પડતો મૂક્યો. પણ એનાથીયે વધારે ગંભીર કામ એ સરકારે કર્યું છે. તેણે કેળવણીનું એવું તંત્ર આયર્લેન્ડમાં સ્થાપ્યું છે કે જે આયર્લેન્ડનાં બાળકોનાં કુદરતી હક પર કાંતિય છરી ફેરવે છે.

સરકારી કેળવણીનો હેતુ એક જ છે : પુરુષો અને સ્ત્રીઓને—સર્વે મનુષ્યોને જીવતા મિટાવી દઈ તેમાંથી માત્ર નિર્ણય ચીજો ધડવી. આ યોજના અણિશુદ્ધ સફળ નથી થઈ. હજીયે આયર્લેન્ડમાં હજારો સ્ત્રીઓ અને પુરુષો હયાત છે. છતાં ખીર્મ હજારો એવાં પણ છે કે જેને આધારણ રીતે આપણે માણસો કહીએ છીએ પણ જેઓ ખરી રીતે તો ચીજો જ છે. માણસો તો ગમે તેટલાં નાપાટ હોય તોયે પોતાની ઓલાદ ને દેશ તરફ ઈર્ષ્યે વફાદારીની લાગણી ધરાવે છે. પણ આ ચીજોમાં તો તેનું શૂન્ય જ હોય છે. બીજી બધી ચીજોની માફક આ પણ બજારમાં વેચાણ માટે સદાયે તૈયાર છે.

આયર્લેન્ડમાં અંગ્રેજોએ સ્થાપેલી નિરાળો, કોલેજો, વિદ્યાપીઠો વગેરેને જ્યારે આપણે કેળવણીનું નામ આપીએ છીએ ત્યારે આપણે ખરું જોતાં એક સગવડભરેલો શબ્દોપચાર જ કરીએ છીએ—જેમ આપણા દેશમાં ચાલતા પોલીસરાત્નને સરકારનું નામ આપીએ છીએ. ખરું જોતાં તો આયર્લેન્ડમાં કેળવણી જેવું કંઈ છે જ નહિ. ઉપરઉપરથી કેળવણીનું દેખાય તેવું કંઈક તંત્ર અંગ્રેજોએ ગોઠવ્યું છે. પણ તેનો હેતુ તો સાચી કેળવણીનો હોય તેનાથી છેક જીલ્લો જ છે. કેળવણી તો ખીલવવાને અપાય; પણ આ ‘કેળવણી’ તો દાખી નાંખવાને જ યોગ્ય છે. કેળવણી પ્રેરણા આપે; પણ આ ‘કેળવણી’ તો વશ કરવાને જ નિર્માઈ છે. કેળવણી નકકુર બનાવે; પણ આ તો નિઃસત્ત્વ બનાવનારી છે. આપરિશ પ્રાપ્તને ખરી કેળવણી આપવા નોટલા મૂરખ

સેતાની સકળે

અંગ્રેજો નથી. નહિ તો આપણને હથિયાર પણ ન આપે ?

જૂનાં ગ્રીસરોમનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાં સ્વતંત્ર શહેરીઓને અપાતી સાચી કેળવણીની પડખે ગુલામોને માટે જે તાલીમ યોજવામાં આવતી તેની હારમાં આયર્લેન્ડની કેળવણીને પ્રોફેસર મેક્નેઈલે મૂકી છે. સ્વતંત્રતાના વારસોને એવી ઉમદા અને સાત્ત્વિક તાલીમ આપવામાં આવતી કે જેથી તેઓ સશક્ત, મગરૂબ અને બહાદુર શહેરીઓ બને. પણ આવી બધીએ જેખમભરેલી વિદ્યા ગુલામોનાં બાળકોને માટે નિષિદ્ધ હતી. તેમને સશક્ત, મગરૂબ અને બહાદુર બનાવવાને નહિ પણ સુંવાળાં, ખુશામતિયા અને આલાક બનાવવાને જ જરૂરી તાલીમ અપાતી. કારણકે તેમને મરદ નહિ પણ ગુલામ જ બનાવવાનાં હતાં. તે આયર્લેન્ડમાં પણ તેમ જ છે. આપણે રાજ્યખુશીથી અથવા પરાણાની આરથી ગુલામોની ઝૂંસરી ખેંચીએ તે સારુ જ બધી કેળવણી આપણા માલિકાએ નિર્ધારી છે. તેથી કેટલાક તો ગુલામ નહિ પણ ઈઝડા—ઈઝડા જેવા જ તટસ્થ અને ધાતકી બની ગયા છે. એ નિઃસત્ત્વ પશુઓ પાપી પેટ ભરવાને માટે પ્રેમ કે દેવની કોઈ પણ માનુષી લાગણી વિના તેમના માલિકની નોકરી કરે છે.

આયર્લેન્ડ માત્ર ગુલામીમાં જ નથી. તે સખત કેદમાં છે. કેદીઓના જંગી જૂથને કાણુમાં રાખવાને માટે તેમનામાંથી કેટલાકને ઉપરી 'વોર્ડર' નીમવામાં આવે છે. તે આવાં પ્રાણીઓ ચડવાને માટે બાળપણથી જ તેમને ધટતી તાલીમ આપવામાં આવે છે. સાધારણ ગુલામોને તેમનાં હલકાં કામ માટે જે મદદનામાં કેળવણી આપવામાં આવે છે તેને નિશાળો કહેવામાં આવે છે; જેમ ઈંગ્લાંડ દરમ્યાનના ગુલામો કેળવાય છે તેને કોલેજ અને વિદ્યાપીઠ

કહેવામાં આવે છે. જો આયર્લેન્ડની પ્રજા જોલમાં છે એમ માનીએ તો તેની શાળાઓ, કોલેજો અને વિદ્યાપીઠોને તેની મુલામીની છાપરપે જ મણી સકાય. ખરેખર આ સંસ્થાઓ આયર્લેન્ડની પીઠ પર તેની કેદના કામજ નેવી જ છે.

● આને માટે લેખક અંગ્રેજીમાં 'લીર' શબ્દ વાપરે છે. કારણકે અંગ્રેજી જોલોમાં દરેક કેદીના કપડા પર પાછળ 'લીર'ની છાપ મારવામાં આવે છે.

છતા કોઈ પણ જડ યત્ર એક જીવત શિક્ષકની ગરજ તો ન જ સારી શકે નિર્જીવ તત્ર કંઈ શીખવી ન શકે, પણ તે મહાર કરી શકે કોઈ યત્ર મરદો બનાવી ન શકે, પણ તેમનો ઘણુ જ કાઢી શકે

ચાલુ કેળવણીની પદ્ધતિનો જો કોઈ વધારેમા વધારે લયકર ગુણ હોય તો તે તેની નિર્દયતા છે એ નિર્દયતાનો નમૂનો કુદ્દતમા કયામ જડતો નથી જગલી પ્રાણીઓની નિર્દયતામાય રહેમનો કંઈક અશ હોય છે—તે સદતર સહાગ કરે છે વળી તેમા પાશવ બળની એક તરેહની લબ્યતા પણ હોય છે પણ આ નિર્દયતામાં તો નથી દયા કે નથી આવેશ તે તો મોટા રાક્ષસી મંચાની માફક ડી અને યાત્રિક છે એક જગી વિકરાળ અને ગૂચવણુમરેણુ સાચાનું કાગખાનુ ધ્વષો—જેમા મોટમોટા ચક્કર અને દૂર દૂર પહોચતા ચામડાના પટા ગાક્ષસી ગતિથી ફરતા હોય—અને જે ભાતભાતની ચીજોને કાપીફૂપી ને દાળીપોસીને અસખ્ય આકાગમા તૈયાર કરતું હોય—તો તમને આયરિશ કેળવણીના તત્રનો કંઈક ખ્યાલ આવશે

એ તત્ર ગતદિનસ પોસે છે તે તેના ગુપ્ત અને ચોક્કસ નિયમને અનુસરે છે તેનામા મમજ, રનેહ કે કંપનાનો એક છાટો પણ નથી આ સાચામા આયર્નેન્ડના બાળકોને કાચા માવની માફક ઓરવામા આવે છે સાચો આ માલને નિર્દયપણે પકડે છે, તેને ચીરે છે, દામે છે અને નના ઘાટ ધડે છે, અને તેમાથી બ્યારે તે મનગમતો ઘાટ ન ધડી શકે ત્યારે તેનો છુદાએલો મોમાયા વગગનો આકાર કચરાની ટાપલીમા ફેંકી દે છે

આપણે સાધારણ રીતે એવા રખેદો વાપરીએ છીએ કે જે ઉપરથી નિરાશો એક જાતના કારખાના હોય એવો ખ્યાલ આવે આપણા બાળકો જાણે ‘કાચો માલ’ કેળવણી ‘છેક ઉત્તી પદ્ધતિમર’ આપવી, તે ‘સોધી’ છતા ‘સગીન’ હોવી

નેઈએ; છેલ્લી 'ટાપટીપ' શીખવા માટે આપણે વિદ્યાર્થીઓને ક્ષોગોઝ (એક ઊંચા વર્ગની શાળા)માં મોકલીએ; ને પછી નિષ્ણાત શિક્ષકો તેમને 'સિવિલ સર્વિસ'ની નોકરી કે વકીલાત વગેરે ઊંચા ધધારોજગારની પરીક્ષા માટે તૈયાર કરવા સારુ ચક્કીમાં પીસે. છેવટે આ કસોટીઓમાં નિષ્ફળ થાય તેમનો 'કચરાપટ્ટી'નો વર્ગ આપણી દરેક કોલેજમાં મશહૂર છે. આ વર્ગનું પોત વકીલાત કે સરકારી નોકરી માટે કા તો વધારેપડતું સુનાળું હોય કે વધારેપડતું નફુર હોય.

આવી બધી ભાષા વાપરવામાં ફળવણીના ખરા હેતુની ગભીર ગેરસમજૂતી થાય છે. કઈ બજારુ ચીજો બનાવવાને નહિ પણ જીવંત મરવોને ખીવવવાને જ માચી ફળવણી તો અપાવી નોઈએ. એક છાપનો તૈયાર માલ અપાટાબધ બનાવવાને નહિ પણ જીવંત એક છાપનો તૈયાર માલ અપાટાબધ બનાવવાને નહિ પણ જીવંત મરવોને ખીવવવા માટે જ આવશ્યક મળેગો તે સાધનમામત્રી શાળાઓમાં નોઈએ. વસેન ઝકતુનો સૂર્યપ્રકાશ, નીચે ફૂલતા-ફાલતાં ખેતરોની મળ, મસ્તી અને સ્વતંત્રતા માનવમાલને ખીવવવાને નોઈએ જ.

ખામ કરીને, જીવિખની ફળવણીમાં સ્વતંત્રતાનો મોનેરી સિદ્ધાંત સ્થાપવાનો મારો ખાસ આગ્રહ છે. દરેક શાળાને, દરેક શિક્ષકને, ને અને ત્યાં સુધી દરેક વિદ્યાર્થીને પણ સ્વતંત્ર બનાવો. સ્વતંત્રતા વિના માચી ખિલવણી અશક્ય છે—ફળવણી એ ખડું જોતાં તો દરેક બક્ષિતની સાચી ખિલવણી માટે જ હોય.

વળી, આપણી ગાંધીય શાળાએ કઈક વીગતની પ્રેરણાઓ પણ આપી નોઈએ. અને એ પ્રેરણાથી કુમારો કાણુ પણ બનવા નોઈએ બાળકોને બામામચ્યા કરવાની નીતિની કેટલાક ખૂબ હિમાયત કરે છે. પેમાનાં પદ્ધતિમાં ફળવણીની તુડતા કરવાની મતિ પણ ફેલાતી જાય છે. આ બેમાંથી કઈ આપણી અવદશા

વધારે સૂચવે છે તે હું કહી શકતો નથી. હું તો હિંમતભરે જૂનો મંત્ર પોકારું છું કે યુદ્ધ એ એક જ ઉમદા કર્મ છે, અને જે માણસ સેતાનની સેના સામે લડી શકે તે જ યુદ્ધની સાચી સેવા પણ કરી શકે.

ધર્મ, સ્વદેસપ્રેમ, સાહિત્ય, કલા, જ્ઞાનવિજ્ઞાન—આ બધું યે કુમારો અને કુમારિકાઓનાં નિત્યજીવનમાં એવી રીતે ચણાવું જોઈએ કે જેથી તેમનું ચારિત્ર અને માનસ પાકુ થાય. આપણે કળા કરીએ કે હાલ નિશાળોમાં ધાર્મિક કેળવણી ઠીક આપવામાં આવે છે; છતાં ખીન્ન જરૂરી શિક્ષણનું ને જોવી લાગવાઓનું તો મોટું મોટું જ છે. આજે બાળકોમાં નથી સૌંદર્યનો પ્રેમ, નથી સાહિત્યનો શોખ, નથી જ્ઞાનની લગની, કે નથી વીરત્વની પ્રેરણા. ખરેખર આવી બધી ચીજો મારે બાળકોની ધરતી પર કે સ્વમાકાશમાં કંઈ સ્થાન જ રહેતું નથી. કારણ કે સરકારી ભણતરના રાક્ષસી ભારથી તેમની ધરતી ભરછક ભરાય છે અને આકાશ ઘેરાય છે. મોટા ભાગના શિક્ષકો જ આ પોતાના ભારને ધિક્કારે છે. જેમ કોઈ જરીપુરાણા પથના ઉપાસકો યંત્રવત મંત્રો બધ્યા કરે અને અંતરની શ્રદ્ધા વિના ખોટા દેવ આગળ માથું નમાવ્યાં કરે તેમના જેવી હીનદશા આ મહેતાજીઓની બની છે.

સ્વરાજ નજીકમાં જ મળશે એમ માનીને કેળવણીના સુધારાની કલ્પનાઓ ડીલને ધણા માંડી ત્યારે સૌનો તેમને સાથ હતો —જે કે દુર્ભાગ્યે તેમની આશાઓ આજે અફળ નીવડી છે. પણ સ્વરાજ્યના નવા તંત્રમાં તેમના જેવા જે માણસોને સત્તા મળી હોત તેમની કલ્પનામાં કદાચ એ નહિ આવ્યું હોય કે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આપણને જેની ખરેખરી જરૂર છે તે માત્ર સુધારો કે સાંજોપાંજ પરિવર્તનની નથી, પણ તેથી ય વધારે મહત્ત્વની વસ્તુની—નવા સર્જનની જરૂર છે. હાલના યંત્રને વીખી નાંખીને તેને નવી રીતે જોડવાથી કંઈ વળે એમ નથી. ખરું કામ તો એ નવું વસ્તુમાં નવા પ્રાણ પ્રવેશાવું છે.

“હું ઇનકાર કરું છું—”

હું મહેર કરું છું કે ગણ્યાગાંક્યા—ને મોટે ભાગે દીવાના ગણ્યાતા—ખાનગી ગૃહસ્થોના પ્રયાસોને બાદ કરીએ તો આયર્લેન્ડમાં કેળવણી જેવું કંઈ છે જ નહિ. તેથી મહેરબાની કરીને કોઈ તેના સુધારાની કે રૂપાંતરની પણ વાત ન કરશો. જે વાસ્તવમાં હોય જ નહિ તેનો સુધારો ન હોય; શન્યનું કોઈ પણ રીતે રૂપાંતર ન જ થઈ શકે. સ્વતંત્ર આયર્લેન્ડના કેળવણીખાતાના પહેલા પ્રધાનને નવી સૃષ્ટિ સરજવાની રહેશે; સદતર અંધકારમાંથી તેને નવી વ્યવસ્થા ઊપજાવવી પડશે અને જડ ખીખામાં તેને નવા માણુનો સચાર કરવો પડશે.

આયર્લેન્ડમાં કેળવણીનું જે તંત્ર અંગ્રેજોએ ગોઠવ્યું છે તે આપણી ગાંધીય વ્યક્તિત્વના સંપૂર્ણ ઇનકારના પાયા પર રચાયું છે. પણ ધર્મનો તેમ કેળવણીનો પાયો નકામ પર તો ન જ ચણી શકાય. દરેક સાચી વ્યવસ્થા કોઈ પણ મૂળ સિદ્ધાંત પર જ રચાય છે. “હું ઇન્કારનો અને મનુષ્યના આત્માનો ઇનકાર કરું છું—” એમ કહેનાર ક્રિસ્ટસેના કરતાં “હું ‘અંજો જાંજો’માં માનું છું” એમ બોધનાર જંગલી માણસ વધારે ધાર્મિક છે. તો પછી જે માણસ કે રાજ્ય બાળકને છેક નાનપણથી સાચામાં સાચી વસ્તુનો

ઇનકાર કરતાં જ શીખવે છે તે ગંભીર ગુનો કરે છે. આયર્લેન્ડની કેટલીક નિશાળો છોકરાંઓને તેમના ધર્મનો ઇનકાર કરતાં શીખવે છે: લગભગ બધીયે નિશાળો બાળકોને પોતાના રાષ્ટ્રનો ઇનકાર કરતાં શીખવે છે. “હું મારા રાષ્ટ્રના આત્માનો ઇનકાર કરું છું; હું મારા પૂર્વજોનો ઇનકાર કરું છું; હું મારા રાષ્ટ્રીય હક અને ધર્મનો ઇનકાર કરું છું—” આ ઇનકાર એ તેમનો મિહાંત છે—આ પાપ એ તેમનું પુણ્ય છે.

કેળવણીનું આવું તત્ત્વ યોજવું અને સ્થાપવું, અને વળી આપણને સમજાવવું કે આ જ સાચી કેળવણી છે, અને આ તત્ત્વ રક્ષણ કરવાને પ્રગતિ પોતાના ગ્રાણ પાથરવા જોઈએ—એ વધારેમાં વધારે તાજુબી ભરેલું તેમ વધારેમાં વધારે ખૂરું કામ અંગ્રેજ સરકારે આયર્લેન્ડમાં કર્યું છે.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો આદર્શ

દરેક પ્રજાની ભાષામાં અને શબ્દોમાં, તેના પૂર્વજોની ભાવનાઓનું પ્રતિબિંબ કુદરતી રીતે પડે છે. કાઈ કાઈ આયરિશ શબ્દો, એક અદુર્ઘ જ્ઞાનસની માફક આપણી પ્રાચીન પ્રણાલિકાઓ પર કેવો અજબ પ્રકાશ પાડે છે ? આપણા પૂર્વજો કળવણી માટે જે શબ્દો વાપરતા તે ઉપરથી જ સાબિત થાય છે કે તેમણે એ વિષયનું ગૂઢ રહસ્ય પિછાન્યું હતું. જૂના આયરિશ લોકો શિક્ષકને ‘ખીલવનાર’ કહેતા ને કળવણીને ‘ખિલવણી’ કહેતા—ને તેમના એ જૂના શબ્દો હજી પણ આપણામાં રહે છે.

શું કળવણીનો ખરો હેતુ ‘ખીલવવા’નો નથી ? સારું જ્ઞાન આપવું, સરસ સિદ્ધાંત સીંચવા, અમુક અભ્યાસક્રમ શીખવવો, પણ પહેલે અને છેલ્લે, બાળકના નૈસર્ગિક ચારિત્ર્યનાં તત્ત્વોને ‘ખીલવવા’, પરાયા સુંદર બીજને રોપવાને બદલે કુદરતી ગુણને સોજે કલાએ વિકસાવવા—એ જ સાચી કળવણી છે.

આવી ખિલવણીના મધ્યબિંદુરૂપે નિયમોનાં થોથાં નહિ પણ કાઈ મનુષ્ય—ગુરુપિતા કે ગુરુમાતા જોઈએ. ચોક્કસ જાપના શહેરીઓ ઉપજાવવાને માટે મોટા પગારના અમલદારો જે ગુંચવાડા ભરેલા અભ્યાસક્રમ ગોઠવે છે તેને હાલના સુધરેલા દેશોમાં કળવણી કહેવામાં આવે છે. નવી નિયાજો તો રાજ્યને કમદારો પૂરા

પાડનારી સરકારી સંસ્થાઓ હોય છે, ને રાજ્યની પ્રગતિ, પોષણ અને રક્ષણ માટે જરૂરી ગણાતી ચીજો લેવન કુન્નાર બીજા કારખાનાના જેવી જ કેળવણીની સંસ્થાઓ પણ ગણાવ છે જે સં-વીજળીની માફક જ કેળવણીના કારખાના પણ 'સગીન', 'સોધા' અને 'હેસ્લામા હેલ્લી ઢળ'ના હોવા જોઈએ—એમ આપણે ચોતરફ માલખીએ છીએ તેવી જ રીતે કદાચ થોડા વખતમા આપણે આત્માની ઉન્નતિ માટે પણ 'મગીન' 'સોધા' અને 'હેસ્લામા હેલ્લી ઢળ'ના મદિરોની વાતો કરતા થઈ જઈશું તો કદાચ એમ સાબળીશું કે 'હજીઆ મુક્તિ સોધી મળે છે,' અથવા 'જર્મનો પ્રાર્થનાવિધિમા ધણા કામેવ છે' અથવા તો 'હરે' ન્યૂ યોર્કનો પાદરી તો સપાટામધ સ્વર્ગે ચડાવી દે છે.'

ધર્મની માફક જ કેળવણી પણ મનુષ્યના આત્માની સાથે મળાએલો છે ધર્મ એ જીવનનો એક પથ છે અને કેળવણી, આલોક અને ખગોળના જીવન માટે માણસને સજાવે છે ને જેમ આપણે મૂલ્યપુરુષ વિનાના ધર્મની કે પાદરી વિનાના મદિરની કલ્પના ન કરી શકીએ તેમ કોઈ શાળા પણ સાચા ગુરુ વિનાની ન જ મંજાવ આપણા શાળા પૂર્વજોનો ભાવના મુજબ તો શાળાનો આત્મા કોઈ ગ્યાનકમા નહિ પણ ગુરુ અને તેના ચેલાની નાની મળીમા જ વસતો શાળા કોઈ ચૂંપડીમા મળે—કદાચ તેનું કોઈ સ્થાન પણ ન હોય, તે રોજરોજ નવે દેહાણે પણ જેસે ગુરની પાછળ ચેલા પણ ત્યા ત્યા ભમતા ફરે ધ્રુવ ચિરત અને તેના સિધ્ધોની પણ એ નિશાળ હતી એમ ઘડી શકાય શું તે એક ગુરુ નહોતો અને તેઓ તેના ચેલા નહોતા? કેળવણીની આ રમણીય ભાવના ખ્રિસ્તી અને પુરાતન આપર્લેન્ડમાં હતી એટલું જ નહિ પણ મધ્યકાળમા સાગર પુરોપમા પ્રચલિત હતી તત્ત્વજ્ઞાન કોઈ પાઠ્યપુસ્તકોમાથી ગોખવામા આવતું

સૈતાની સકંજો

નહિ પણ કોઈ તત્ત્વવેત્તાના ચરણ આગળ બેસીને શીખાવુ તે જ પ્રમાણે કોઈ મહાન ચિત્રકારોના ચિત્રાલયોમાં ચિત્રકલા શીખાતી અને ચતુર કારીગરોની ઉદ્યોગશાળાઓમાં અજળ હુન્નરો શીખવાતા આ શાળાઓનો એક માત્ર આત્મા શિક્ષક જ હતો હાલની માફક તે વખતે સરકાર ઇંટચૂનાના મકાનો બાધી કેળવણીના અસખ્ય કાનૂન ધડતી નહિ અને તેનો અમલ કરવાને હલકા પગારના માણસોને ભાડે ગખતી નહિ

ગુરુશિષ્યની જૂનીપુરાણી ભાવના કેટલે અશે ફરીથી જગાની શકાય એ તો કોણ જાણે પણ એટલુ તો ચોક્કસ છે કે હાલના સંયોગોમાં શિક્ષક વધારે ને વધારે અંગે મગકારી નોકર બનતો જાય છે તેથી કેળવણીની પાયમાલી થાય છે અને અતે કદાચ અધર્મ અને અનવરથા પણ ફેલાય હાલનો નિશાળિયો તો મહેતાજીને સરકારે નીમેલા ભાડૂતી નોકર તરીકે ગણતો થયો છે અલખત, એની નોકરીનો બને તેટલો લાભ લેવામાં તેનો સ્વાર્થ છે, કારણકે તેમ દરીને તે ભવિષ્યમાં પોતાનો કમાણી વધારી શકે પણ એવી સેવા લેનાર ને દેનારની વચ્ચેના સબ્ધ દાકતર ને દર્દીના કે વકીલ ને અસીલના બચ્ચરુ સબ્ધ કરતા વધારે પવિત્ર નથી રહેતો આમ ગુરુશિષ્યના પરસ્પર મનધનો સંપૂર્ણ વિપર્યય થતો જાય છે અને દિવસે દિવસે જેમ જેમ કાયદાપોથીમા નવા કાનૂન ઉમેરાય છે અને કેળવણીના નવા કાનૂન ધડાય છે તેમ તેમ આ અવગતિ વધતી જ જાય છે

આ વિપરીત પ્રવાહની સામે જે હજાર ર્ષ પૂર્વેનો આયર્વેન્ડનો પુરાણો પ્રચલિત આદર્શ હિન્મતભેગ ગજુ કડુ ધુ આપણા પૂર્વજોની કેળવણીની પ્રણાલિકા મારી હતી એટલુ જ નહિ પણ સારી દુનિયાની સર્વ કાળની સર્વ પ્રણાલિકાઓમાં તે શ્રેષ્ઠ હતી.

કેળવણીની ધણી માધનમામત્રી પણ છે છતાં હું ફરીથી જણાવું છું કે કેળવણીનું તત્ત્વ જેવું અહીંયા છે જ નહિ અને કઈ સાચી કેળવણીના નમૂના પણ જાણતે જ જડે છે

પ્રથમ તો સ્વતંત્રતા વિષે આયર્લેન્ડમાં સ્વતંત્રતાનો અર્થ લાગ્યે જ મમળ્ય છે એ ચીજનો આપણને કઈ અનુભવ જ નથી અને તેની લાવના પણ લગભગ નષ્ટ થઈ ગઈ છે આ વાત એટલે સુધી માચી છે કે સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરવાને જે મરથાઓ અપાઈ છે તે પણ જરીયે સ્વતંત્રતા આપવાને રાજ દેખાતી નથી તે મોટા જુવમનો મામનો કરે છે અને પછી પોતાના નાના જુવમોની બેડીઓ જડે છે 'તું ન ૫૨' એ આયર્લેન્ડનો અકીષા મચદો છે, 'તું ૬૨' એ મયદાનો બીજો અર્થોક્ષ છે

આના ધર્મ અને નિષેધના નિયમનું જો મખ્તમા સખ્ત માત્રાન્ય કયાય હોય તો તે આપણી શાળાઓમાં દેખાતી રીતે જીવનશક્તિની ખિસારતને માટે પહેલી જરૂરિયાત તો સ્વતંત્રતાની છે પણ આપણી શાળાઓમાં તો સ્વતંત્રતા જેવું કદી હતું નહિ અને છે નહિ—ન તો બાળક માટે, ન તો શિક્ષક માટે કે ન તો શાળા માટે જેમાં નાના બાળકો ખીલતા મગજ ને કૂમળા શરીરને મર્વકલ્યાણની હદની અદર વધારેમાં વધારે અગત સ્વતંત્રતા જોઈએ—પોતપોતાની દિશામાં હાલવા, ચાલવા ને ખીલવાની છટ જોઈએ—તે પોતપોતાની સંપૂર્ણતાને શિખરે પહોચવાનો અનકાશ જોઈએ—ત્યાં કુદરતી અર્થાત્ ઈશ્વરીમાર્ગે વિકસાવવાના હક પર છેક જ ઊંચી મૂલ્યાંકના આવે છે બાળકને ઈશ્વરને નહિ પણ મરમરને માર્ગે પ્રવાણ કરવું પડે છે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણીના ખાતાં હેઠરાને હાથેપગે બાધે છે ને તેમના મગજ ને દિલને રૂંધે છે અપટા નિયમો ને શિક્ષણક્રમથી,

વિવિધ નિષેધ અને સંજ્ઞાઓ વગેરેના જુલમી જતરડાથી વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક, માનસિક ને નૈતિક વૃત્તિઓને છેક જકડી નાખવામા આવે છે

આથી હું પ્રથમ તો સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરું છું દરેક શાળાને તેના સ્થળ, કદ અને શિક્ષકોની શક્તિ અનુસાર પોતાનો કાર્યક્રમ યોજવાની સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ ઉપગત દરેક શિક્ષકને પણ એવી છૂટ મળવી જોઈએ કે જેથી તે પોતાની અગત્ય શક્તિઓ તેના કાર્યમા સોંપી શકે અને તે શિક્ષણના કાગખાનાનુ એક પૈકુ બનવાને મદદે તેના વિદ્યાર્થીઓની સાથે અગત્ય હોય તેમજ કેળવણીને તેમનો માથો શિક્ષક-ગુરુ-આચાર્ય બની શકે દરેક શાળાની વ્યવસ્થામા સ્વતંત્રતાનો મિલ્લત હું તો એવી રીતે જડી દઉં કે જેથી તેના મમત્ર તત્ત્વને જ નહિ પણ તેના જુલમ અગત્ય-શિક્ષકોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને પણ-ધણી જાતની છૂટ મળે તે કદ અધાધૂધીનો હિમાયતી નથી હું અધ્યાચારનો નહિ પણ સ્વતંત્રતાનો આગ્રહ કરું છું ત્યાં માત્રી અજ્ઞ હોય અને ત્યાં દરેક પોતાના તેમજ મામાના હ ને પણ માન આપે ત્યાં જ સાચી સ્વતંત્રતા સંભવે

વીર વાતો તરફ વળો !

આવી સ્વતંત્રતાથી કેળવણીનું ઉચ્ચત ધ્યેય સધાય તે સારું દરેક શાળાના વાતાવરણમાં રાષ્ટ્રીય પ્રેરણા હોવી જોઈએ. શાળાએ બાળકના કૂમળા દિલમાં એવા સૂર જગાવવા જોઈએ કે જે પછીના વરસોમાં ઝલુઝલુ કરે. આવી પ્રેરણા પ્રથમ તો ધાર્મિક શિક્ષણમાંથી મળી શકે. માત્રી કેળવણીની કાર્ત્ત પદ્ધતિ સુચોન્ય રચના હું નથી કહી શકતો કે જેમાં ધર્મના આધ્યાત્મિક તત્ત્વને પ્રથમ સ્થાન ન હોય.

ઉપરાંત સારી દુનિયાની ને ખાસ કરીને સ્વદેશની, શૌર્યની કથાઓમાંથી પ્રેરણા પામી શકાય તેમ વિજ્ઞાન ને કનામાંથી પણ તે સાપડે. જે પોકળ પ્રમાણપત્રોવાળા નહિ પણ નિષ્ણાત શિક્ષકો તે શીખવે તો, તે સાહિત્યમાંથી પણ મળે—જે તે એક દરજિયાત બોબદે નહિ, પણ જિંડા રસથી વચાય તો. શાળાના વાતાવરણ અને પ્રજ્ઞાવિકામાંથી પણ અગ્રપૂર પ્રેરણા મળી શકે. ઉદાહરણ—તે સૌથી વધારે તો—મહાનુભવ ગુરુવર્ચ પાસેથી તે સાપડી શકે.

રેખાગણિતના એક સૂત્ર કરતાં શરાતનની એક વાત વધારે જિંડી હોય પાડી શકે. બીજાગણિતના બધાએ પાક કરતા, જોન ઓફ આર્ક કે નેપોલિયનની વાતો વધારે પ્રેરણા પૂરી શકે. જે આજની સારી દુનિયાને, અને ખાત્ર કરીને આયર્લેન્ડને કાર્ત્ત

જેતાની મરજી

ચીજની વધારેમા વધારે જરૂર હોય તો તે પ્રેમશૌર્યના નવા અનંતારની છે સરકારી નોકરી માટે જરૂરી ગણાતી શક્તિને મદદે પ્રાચીન યોદ્ધાઓના જેવી હિંમત, શક્તિ અને સત્યનિષ્ઠા આપણી શાળાઓમા કેળવવાને થોડા પગલા પછી ભગવામા આવે તો છેવટે આ દેશમા માત્રા શિક્ષણનો ઉદ્દય થાય, અને પરિણામે આયરિશ શાળાઓ બાળકોને કેટલા તેજસ્વી અને પ્રાણુનાન બનાવી શકે ને આપણા કેળવણી ખાતાના પ્રધાન આયર્લેન્ડના જુનાન વર્ગને કેવી વીરહાસ સુણાવી શકે ।

ત્યારે અમે મત એન્ડ્રીની (ગણ્ડ્રીય) પાદશાહી શરૂ કરી ત્યારે હું દરરોજ માગ બાળકોને કહેતો “આપણે કુહાનના આ શૌર્યમત્ર આયર્લેન્ડમા જગારના ને જમાવના ને” એ ‘આમરૂ ગુમાવીને ઘણા વરસ છવવુ તે ક્રૂતા આખરમેર થોડા વરસમા મરવુ બહેતર છે’ ‘ભલે એક દિવસ અને એક ગતમા માડુ આયુધ્ય ખપી જાય—કેકત મારો વશ અને પગક્રમ અમર રહે તો બસ તેજ પ્રમાણે ક્રિયાનાના શૂર મૈત્રિતાની પછી વીરહાસ વગાડીએ કે ‘અમે કદી એક જુદો બોલ નથી બોલ્યા’ ‘અમાગ બાળકોમા તાકાત છે, અમાગી જીલ પગ મચ્ચાર છે, અને અમાગ દિવસા મૃશ્વર વસે છે’ તેમ પ્રાનમ કીલનો મત્ર પછી ઉચ્ચારીએ કે ‘ને હું મરીશ તો માગ તત્કાલિઓના અતિ રનેહથી જ’ ”

અને આ જૂનનાણીમા આપણે ઇતિહાસની તાજી વ્હાણીઓ પછી ઉમેરીએ ‘રેડયુ’^૧ અને વુલ્ફ ટોનની,^૨ ગેમર્ટ એમેટ^૩

૧ એલિઝાબેથના સમયનો આયર્લેન્ડનો યોદ્ધો

૨ સન ૧૬૮૮ના જંગવાનો સરદાર.

૩ સન ૧૮૦૩મા નિધારિલા જંગવાનો સરદાર.

અને જોન મીચેલની,^૧ ઓ'ડાવન રોસાર^૨ અને ઓ ગ્રાવનીની^૩ વીરજ્ઞાઓ પણ દિલમાં ઘૂટવી જોઈએ એમેટ અને (તેની નોકર) એન ડેવલીનના શૂરાતનની વાતો સાંભળીને આપણા છોકરાઓ અને છોકરીઓના દિલ હલમલી જાય છે, એ મેં જાતે જોયું છે, અને આની પ્રેરણાનો કેળવણીના કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો એ હું વાજખી માનું છું.

કેળવણીમાં રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ ખામ કરીને આવશ્યક એટલા માટે છે કે તે બાળકની ઉત્તમ શક્તિઓને ખીલવીને તેના સર્વોત્કૃષ્ટ આદર્શને જીવનમાં સિદ્ધ કરવા પ્રેરે છે જો મેં આગળ જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે બાળકનું ઉત્તમ વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનું જામ શિક્ષકનું હોય, તો કઈ પણ રાજકીય પ્રચારની વાત એક બાજુએ રાખીને પણ રાષ્ટ્રીય તત્ત્વને અત્યંત આવશ્યક ગણવું જોઈએ જે શાળા આ તત્ત્વને ખાતલ કરે છે તે કેવળ શિક્ષણની દૃષ્ટિથી પણ દોષિત ગણાય.

અંગ્રેજ સરકારે આ રાષ્ટ્રીય તત્ત્વને આયર્લેન્ડની કેળવણીમાંથી સદતઃ ભૂંસી નાખ્યું છે તેથી જ આપણને ગુલામ બનાવવામાં તે પૂરેપૂરી સફળ નીવડી છે. ખરેખર તે એટલી બધી સફળ થઈ છે કે આપણને લાગતું પણ નથી કે આપણે ગુલામ બન્યા છીએ આપણામાના કેટલાક તો તેમની બેડીઓને શણગારૂંપ માને છે, અને એવી શકા પણ સેવે છે કે આ બેડીઓ કાપી નાંખવામાં આવશે ત્યારે કદાચ તેમની હાલની સુખસાતિ નાશ તો નહિ પામે!

૧ સન ૧૮૪૭માં તરુણ આયર્લેન્ડ પક્ષનો એક ધુરધર કાર્યકર્તા

૨ સન ૧૮૬૭માં નિષ્કુળ ગયેલા બંડનો એક આગેવાન

૩ સન ૧૮૬૩માં સ્થપાયેલા ગેલિક સાથનો એક અગ્રેસર

સેતાની સહજો

જે પ્રજા એક વખતે સ્વતંત્રતાને અનહદ આવેશથી ચાહતી હતી તેનામાં આવો ભયંકર ચિત્તભ્રમ યથો છે તેમાં જ 'રાષ્ટ્રીય' (પ્રાથમિક) અને માધ્યમિક કૃળવણીની 'ચમત્કારિક ક્ષતેહ' સમાયેલી છે. માત્ર પોણાસો વરસ પહેલાં આયર્લેન્ડમાં એવું અડગ સમાયેલી છે. માત્ર પોણાસો વરસ પહેલાં આયર્લેન્ડમાં એવું અડગ અને અણુનમ સત્ત્વ હતું કે જેને કોમ્બેલ છુંદી નહોતો શક્યો, અને જુલમી કાયદા જૂંસી નહોતા શક્યા, જે ૧૭૯૮ના દાવાનળમાં ભસ્મ નહોતું થયું, અને જેને પીટ અઢળક ધનથી પણ ખરીદી નહોતો શક્યો. કારણ એ જ કે ત્યાં સુધી પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાનાં ઝરણાં પ્રજા પામતી હતી; પણ પંચોતેર વરસની સરકારી 'કૃળવણી' પછી તે ભાવના આજે નષ્ટ થઈ ગઈ છે. (ઇંગ્રેજી ભાષાસાહિત્ય પર કૃળવણીનું મંડાણ કરીને સરકારે રાષ્ટ્રીય સાહિત્યને છેક જ વિસારે પાડ્યું છે.) નવી કૃળવણીના રાષ્ટ્રીય સંસ્કારના સૂર ફરીથી જગાવવાના તો છે જ. પણ તે ઉપરાંત, આપણી પ્રજાની નષ્ટ થયેલી મરદાનગી પણ ફરીથી ખીલવવાની છે. તેથી શાળાઓમાં રાષ્ટ્રીય પ્રેરણા, મળવી જોઈએ તેમજ પ્રજાકીય શક્તિ પણ ખીલવી જોઈએ. આ માટે આયર્લેન્ડે પ્રાચીન શાયેકથાઓ સેવવી ધટે છે.

હવે, ખરેખરી પ્રેરણા તો સાચો શિક્ષક જ આપી શકે. જે આપણે પહેલાંની માફક બાળકોને યોદ્ધાઓ અને ઋષિમુનિઓ પાસે ન પાઠવી શકીએ તોયે આપણે યોદ્ધાઓ અને ઋષિમુનિઓનાં દર્શન તો બાળકોને વખતોવખત કરાવી શકીએ. ખીન્ન બધા ધંધામાં નાપાસ થયેલાઓને શાળાઓના મહેતાશ્રી તરીકે ઠોળી બેસાડવાની હાલની નીતિ નાજુદ કરવી જોઈએ અને આવા ધર્મયુરુ સમા પવિત્ર કાર્ય માટે પ્રજાના સર્વોત્તમ બુદ્ધિવાળા ઉદારચરિત નરરત્નોને જ સોંપવા જોઈએ.

થોડા વગ્ગ પા એટિજ્યમની એક શાળામાં હુ ગયો હતો, ત્યારે એક વૃદ્ધ પુરુષ ગુપચૂપ બેઠેના છોકરાઓના નાના સમૂહની સાથે બહુ જ ધીમેથી સાહિત્ય વિષે સુદર વાર્તાનાપ વરતો હતો પછી મને ખબર પડી કે તે સામ્રાટ કાળનો એક સવોત્તમ ફલેમીશ કવિ હતો આવી કોટિના પુરુષોનો સત્સંગ નિશાળોમાં જમાવવો જોઈએ કઈ દરેક કવિ સારા શિક્ષક ન હોય—જેમ દરેક શિક્ષક કઈ કવિ તો ન જ હોય પણ કેટલા જૂજ શિક્ષકો સાહિત્યમાં કઈ પણ હાર્દિક રમ લે છે—અને તેમના મગજ રાજના વર્ગોની ધરેડમાં અને વગ્ગને અતે લેવાની પરીક્ષાના પગિણામાં કેટલા ગુચવાયેલા રહે છે ।

ખરી વાત એ છે કે હાલ મહેતાજીઓને અગત પ્રતિષ્ઠા અને સ્વતંત્રતા, પગાર અને નોકરીના જે ધોગલુખર આપણી શાળાઓમાં નીમરામાં આવે છે તે મુજબ ચોગર સ્ત્રીપુરુષો કદી માપડી શકે જ નહિ આ વિષય જાહેરમાં એનો બધો ચર્ચાઓ છે કે તે વિષે અત્રે વધુ લખવાની જરૂર નથી મૌ કાઈ સમજે છે કે એડ પોનીમ કગ્તા એડ શિક્ષકને વધારે પગાર મળવો જ જોઈએ અને એ ખરેખર ઘણી જ શરમની વાત છે કે આપણી માધ્યમિક શાળાઓમાં બહુવત્તા ઘણા યે હોશિયાગ અને સરકારી શિક્ષકોના કરતા નામજોના એક ગાડી હામ્નાગને વધારે પગાર મળે છે ।

અવરાજ મને ત્યારે . . .

કેળવણીનું નવમર્જન કરવાની મારી જાનના મ મામાન્ય શબ્દોમા સૂચની છે કેળવણીના તત્ર અને સાચા વિષે હું ખાસ લખતો નથી એ તો છેવળ ગૌણ વિષય છે આપણે સર્વે સહેજે વલ્લી રાકીશ કે અતત્ર આયર્નેન્ડને પ્રથમ તો ખૂબ ખર્ચ કરવું પડશે ઉત્તર અને દક્ષિણના સર્વે દેશીઓને મળીને અગ્રેજ કેળવણીના તત્ર પર એના સખત હથોડા માનવા પડશે કે જેથી તેના ઉધાર્થથી મડી ગયેલા લાડપાગિયા ચૂગ થઈ વહૂની જાય એ પણ દેખીતું છે કે જ્યારે ગણદ્રીય રાજતત્ર ગ્યાશે ત્યારે આયરિશ પ્રધાન ધાગસજાને જવાબદાર ટશે અને તેના હાથમા કેળવણીના અત્યાગ સુધી છૂટા રહેલા જધારે સૂતો એવત્ર થશે આ સૂત્રોના નિરામકો હાલ ચાગ છે (જે મરકમના ગધેડાના પગ ને માચાની માફક હમેશા એકબીજાની સાથે ગોઠા લડાઈ કરી કરે છે) (૧) ' ગણદ્રીય ' (પ્રાથમિક) શિક્ષણના ઉપરીઓ, (૨) માધ્યમિક શિક્ષણના ઉપરીઓ, (૩) કેટનીક વિશિષ્ટ જ્ઞાણના નિરામકો, અને (૪) કેળવણી અને ઓદ્યોગિક શિક્ષણનું ખાતુ—જે નિજાન કરી, માછનીઓ, સોયકામ, મરઘી, ખોરાક, દવાદાર, ઘોડાની ઝોલાદ વગેરે વગેરે અનેકવિધ બાબતો

પર દેખરેખ ગળે છે અને જેના શતાવધાની અમલદારો એક ધડીમા નાઈલના કિનારા પર આવેના પુરાતન ખડિયેરો પરથી નજર ઉઠાવીને અત્રેના દોરોમાં ફાગી નીકળેના રોગ પ- સહેજમાં ખ્યાન આપી શકે છે। વળી મારે ભાગે જ કહેવાની જરૂર છે કે આ ચાર ખાતા ઉપરાંત ડબ્લિનની સરકારનો અકુશ તો આ ખાતામાં ખગ્યાતી પાઈએ પાઈ પર હોય છે જ અને ડબ્લિનની સરકારની પાછળ સર્વે નિયામકોનું સર્વોપરિ સ્થિતિશ તિબ્બેરીખાતુ ખિરાજે છે—જેની હકૂમતનો ભોટો દુનિયાના કોઈ ગજ- વહીવટમાં છે નહિ.

ભવિષ્યમાં પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને જોડી કેળવણીનું નિયમન કરવાને માટે કેળવણીના પ્રધાન સુયોગ્ય અમલદારો તો નીમશે જ પણ તેઓ મર્વે સ્વતંત્ર ખડેખાંઓ નહિ હોય પણ તેમના એક ઉપરીને તામે ગ્હેરો સાળાઓનો સ્થાનિક વહીવટ પણ જિલ્લા ખોડાને નહિ પણ કેળવણીના શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત હોય એવા સ્થાનિક ગૃહસ્થોને સોંપવો જોઈશે તેમજ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષકોને એક રાષ્ટ્રીય સંઘમાં જ એકત્ર કરવામાં આવશે તેમની ફેરબદલી એક માઝા ક્ષેત્રમાં નહિ પણ દેશભરમાં યોગ્ય જણાશે ત્યાં થઈ શકશે—તેમના પગાર, બદાઈ તેમજ નોખરીના તમામ હક અને સંયોગો સુધારવામાં આવશે અને તેમને દૂધી છુદ્ધિના અમલદારોના સ્વચ્છદી અકુશમથથી સ્વતંત્ર બનાવવામાં આવશે.

ભાષાની બાબતમાં હું દિલાખી પદ્ધતિ અખત્યાર કરીશ આયર્લેન્ડમાં આજે સાતમાં ભાગની વસ્તી આયરિશ બોલે છે, અને બાકીની વસ્તી અંગ્રેજી બોલે છે આયરિશ રાષ્ટ્રવાદીઓ અંગ્રેજી વિભાગમાં પણ આયરિશને જ માતૃભાષા તરીકે દાખલ કરશે અને તેને જ સ્વતંત્ર આયર્લેન્ડની રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્થાપશે તેથી આયરિશ વિભાગમાં તો બધી કેળવણી આયરિશની મારફત જ

સેતાની સંક્રમે

આપવામાં આવશે, અને અંગ્રેજ બીજી ભાષા તરીકે શીખવવામાં આવશે આ ક્ષેત્રમાં કદી પણ કોઈ વિષયની ફળવણી અંગ્રેજીમાં તો ન જ અપાય પણ જે વિશાળ પ્રદેશમાં અંગ્રેજી ભાષા ઘૂસી ગઈ છે ત્યાં નિરુપાયે પ્રથમ ભાષા તરીકે અંગ્રેજીને જ સ્વીકારવી પડશે પણ ત્યાં બીજી અને ફરજિયાત ભાષા તરીકે આવરિશ શીખવવી જોઈશે અને વળી લગભગ પહેલેથી જ બધા વિષયોનું શિક્ષણ આ રાષ્ટ્રીય ભાષાની મારફત જ આપવાની ખાસ કાળજી રખાશે. આ રીતે જ અંગ્રેજી બોલતા મુલકમાં આવરિશને ફરીથી માતૃભાષા બનાવી શકશે.

શિક્ષણક્રમની વિગતોમાં તો દરેક શાળાને બને તેટલી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈશે. શિક્ષણનું એક ધોરણ ધડવાનું, શિક્ષકોને સલાહ અને ગ્રેજી પહેચાડવાનું અને બીજા દેશના ફળવણીના પ્રવાહોથી તેમને વાકેફ ગમવાનું કામ તો ફળવણીખાતાનું રહેશે હું તો ફળવણીનું મધ્યમિત્વ ઉપગીખાતાના અમલદારો પગથી ખસેડીને શિક્ષક પગ જ ચાપુ આવુ તન ખડુ જોતા શિક્ષકોનું જ બનવું જોઈશે. ટાંકુનોને બદલે શિક્ષકો જ લવિષ્યમાં પ્રગતી ફળવણીનું મુકાન હાથમાં લેશે.

વળી, શિક્ષકોમાંથી જ તપામનીશો અને એ તપામનીશો-માંથી જ ખાતાના ઉપગીઓ પસંદ કરવામાં આવશે અનુભવી કામેય શિક્ષકોને જ મહાવિદ્યાલયોમાં પણ નીમવામાં આવશે.

મારે ભાગ્યે જ ઉમેગવાની જરૂર છે કે મરકારી પરીક્ષાઓની પદ્ધતિ તો નાજૂદ કરવી જોઈશે તે નાજૂદ ચરો ત્યારે પણ સમજાનો તેને આપ દેશે. એ આયર્લેન્ડમાં જૂગમાં જૂરી ચીન નીવડી છે. દા. જો દાર્જિલે એક વખત મરકારી ફળવણીખાતાને 'ખૂની ચગખા'ની ઉપમા આપી હતી. આ ફળવણી જે 'જીવતું મોત' નિપજાવે છે તે પૂરા મોત કરતા વધારે બચકર

છે આ ચીજો દારૂ અને વેશ્યાના વેપાર કરતા પણ વધારે સત્યાનાશ વાળ્યું છે તેને જલદી જમીનદોસ્ત કરો ! જો કોઈને હજી તેનો પ્રેમ હોય તો તે હલે નરકમાં જઈને આ ખૂતી પરીક્ષાઓ * ચલાવ્યા કરે !

સારા પગારનાળા અને સારી તાલીમ પામેના શિક્ષકો, સર્વસાધનસપ્ત અને સુંદર શાળાઓ, અને પોતાના જ ક્રમ મુજબ લેવાતી પરીક્ષાઓમાં જિંદગી નમરે પસાર થતા વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ આપવાને પૂરતા નાણા—આ વિશિષ્ટ લક્ષણો નરી માધ્યમિક શાળાઓના હશે ધરમા ને બહાર ચર્ચ શકે એવી હાથમજૂરીના કામ પણ દરેક શાળામાં શીખનવામાં આવશે તેની આતરિક વ્યવસ્થા મેં ખીજી ઠેકાણે વર્ણવેલા બાળગર્ભો જેરી હશે—જેમાં બાળકો પોતે જ પોતાના નિયમો અને અગ્રેસરોને પસંદ કરે દરેક બ્યક્તિ સોજો પાદડીએ ખીને છતાં ખીજને તેથી હાનિ ન થાય રિશાળ મેદાનોમાં સુદર રમત ખેલાય તેથી શરીરનું અને મનનું જતન થાય—ખેતરો અને જમણો, ખીજો અને કુગરો જળ જમીન અને પશુપક્ષીનો નિષ્ટ મહારાગ કેળવાય, કુદરતની પ્રચ્છ શક્તિઓની સામે રોજ સાહમિત મારમાગોઓ થાય, અને આ બધાને પરિણામે કાયા ડહણુ થાય અને આત્મનગ પ્રચ્છ તેજથી ઝળહળી જીટે !

છેવટે, આ મમત્ર તત્ત્વમાં સ્વતત્રતાનો પ્રાણુરાયુ સચરવો જોઈએ—જે આવલેન્ડે તો સેકડે વગમથી અનુભવે નથી, જે એક વખતે આંધે-સની શેરીએ શેરીમાં જોશથી કુકાતો ને જે આંચીન કાળમાં આપણા નામચીન નિશ્ચવિદ્વાનયોમાં મર્વેના દિનમાં પ્રેમશૌર્યની જ્વાલાઓ સતેજ ગખતો

* આને કેટલીક રીતે આપણી મેટ્રિકની પરીક્ષા સાથે ગરખાવી રાખાય.

સંત એંડ્રીનો પાઠશાળા

[એક ફતેહની ઠંડાણી]

[પિયસે આ શાળા ૧૯૦૮ના સપ્ટેમ્બર માસમાં સ્થાપી હતી, ને તે વિષે તેના અત્રે પ્રકટ થતા લેખો તેણે શાળાના સામયિક પત્ર માટે જુદેજુદે વખતે લખ્યા હતા. તેમાં આ શાળાનો કંઈ વિગતવાર ઇતિહાસ નથી, પણ તેના મહાન આચાર્યની આશાઓ અને ભાવનાઓની તેમજ તેની સિદ્ધિમાં મળેલી થોડીધણી સફળતાની તેણે કંઈક જાણી કરાવી છે. વળી આ શાળા સ્થાપતા અને ચલાવતા તેને જે વ્યાવહારિક મુસીબતો પડેલી તેનો પણ આખાઈ ચિતાર તેણે આપ્યો છે. તેથી આપણા દેશમાં પણ આવા પ્રયાસ કરનારને ઘણી રીતે એ બોધદાયક નીવડશે.]

૧

અંગલાચરણ

(કલન્સલુડ હાઉસ, જૂન ૧૯૦૯)

દર સાત ઉનાળામાં અને નાતાલમાં આ શાળાપત્ર પ્રકટ કરવામાં આવશે. તેમાં અમારી સાહસની પ્રગતિનું અવલોકન કરીશું અને શાળામાં થતા વિદ્યા અને કલાના કાર્યની નોંધ

મંધરીશું. આમ એનો હેતુ આવાં બીજાં પત્રો કરતાં વધારે વિશાળ ને તદ્દન ઇલાહીયે રહેશે તે માત્ર સાબાની બહેરાતની પત્રિકા જ નહિ હોય, પણ કેળવણી ને માહિત્યના સવાલોની ચર્ચાનું તે એક મુખ્યત્વે બનશે. ઉપરાંત આવાં પત્રોમાં ભાગ્યે જ ભેદનામાં આવે છે તેવી અંગત ભાવનાઓ પણ તેમાં જૂઠું થશે. માત્ર ભાગ જ નહિ પણ મારી માથે આ સાળામાં મામેલ થયેલા મારીઓના પણ વિગતવાર અભિપ્રાયોનું તે વાહન બનશે.

અમારો કંઈ આ ધાર્મિક મંથ નથી. છતાં હું નથી ધારતો કે કોઈ પણ ધાર્મિક મસ્થાના મારીઓમાં અમારા કરતાં ભાવનાઓનું વધારે ઐક્ય હોય કે બિરાદરીની વધારે તમલા હોય. અને છેલ્લા એક વરસમાં આ મીઠી બિરાદરીની જે ઓર સુગંધ ભાગ દિવમાં પમરી છે તેથી જ આ સાળાને વિષે મેં 'માદમ' શબ્દ આગળ વાપર્યો છે. બાકી, અમે કંઈ અણુચિન્ત્યાં આંધળિયાં કર્યા છે કે તેમાં કંઈ અમાધાગ્ય ભુસીબત છે એવું તો અમે કદી માન્યુ જ નથી.

આ સાળાની વિગતવાર કથા હું આ પત્રમાં વર્ણવીશ એમ ધારીને કેટલાક મિત્રો તેના પર મીઠ માંડીને બેઠા છે. ખરું જોતાં તો તે વિષે મારે લખવાનું ઘોકુ જ છે. વર્તમાનપત્રોમાં ને બીજાં ઠેકાણે ભાગ પર ઘણા ઉચ્ચ દેશલક્ષિતા આશયો આશપવામાં આવ્યા છે. પણ મારા દિલની પ્રેરણા તો એક જ છે—બાળકોનો, તેમની નીતિરીતિનો અને તેમના સમનો અમાધ પ્રેમ. મારો એક જ હેતુ છે—અને તેટલાં બાળકોને ઉમદા મરદ બનાવવાનો. મને તો સર્વ જીવત પ્રાણીઓમાં એક કુમાર વધારેમાં વધારે મનોરંજક લાગે છે તેથી ઘણા વરસોથી ઊંચા આદર્શ પર તેમનાં જીવન કેળવવાની તક મેળવવાને હું ઝંખતો. એક વર્તમાનપત્રનાર તર્ગકે અને મહાવિદ્યાલયમાં એક શિક્ષક તરીકે આવી કંઈ તક

સંત એ'લાની પાઠશાળા

મને સાપડી નહિ તેથી છેવટે મારા આવેશના સંતોષની ખાતર
જોઈતી મંરથા સ્થાપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

પ્રથમ તો, વિદ્વાનોને બદલે મજૂરોને ફળવાય, છતાં કેવળ
પગીક્ષામાં પગાર ન થાય પણ વિદ્વાના માયા પ્રેમી બને એવા
મગદો બનાવવાને એક શાળાની યોજનામાં કેટલાક અંગત મિત્રો
માર્ગે સાથે મામેલ થયા વળી મારી વ્યાખ્યા મુજબ આ દેશમાં
તો પક્ષો આયર્લિશ હોય તેજ સંજ્ઞન હોઈ શકે (કારણ કે
તે સારો અંગ્રેજ કે ક્રૂર તો ન જ બની શકે) તેમજ આપણાં
બાળકોને માટે ટપેલી મૂવ વિદ્વાના પાત્રો આયર્લિશ સાહિત્ય
પર જ રચાવા જોઈએ તેથી દેખીતી રીતે મારી શાળા એવી
આદર્શ આયર્લિશ ગૃહીય શાળા બનવી જોઈએ કે જેનો જોટો
છેલ્લા ત્રણસો વર્ષથી જોવામાં નથી આવ્યો. આ વાત મારા
ખેત્રણુ દિલોજન દોસ્તોને સોએ સો ટકા ગમી ગઈ તેવું ફળ
તે આ અમાર્ગે ગુરૂ પાઠશાળા

આવી યોજનાની મફળતાને માટે જરૂરી ધણી બાબતોમાં
હું આબાદ ગીતે ફાની ગયો છું એ મારું અહોભાગ્ય મારું છું !
અણુધાર્યાં સંયોગથી મને ઘણું જ સરમ સ્થળ ને મકાન મળી
ગયા, મને સગમ સાથીઓ પણ મળી ગયા; ને પહેલાં સિત્તેર
કુમાર પણ એવા મગમ મળ્યા છે, કે જેમના પ્રેમનો સુનાસ—
પછી નિશાળ ગમે તેટલા વરમ લવિષ્યમાં આવે તોયે—મારા
દિલમાં સદૈવ પગલાં કરશે

અમને કબિલનનું એક અમલના વાગનું આલીશાન મકાન ને
વળી ભાતભાતના ફળદ્રુપોવાળો મુદર વાડી અને રમતગમતનું
વિશાળ મેદાન—એ બધું મામડું મળી ગયું, એ તો અમારું સહુભાગ્ય
જ. અમાર્ગ કલ્પનનું દાહિસનો ઇતિહાસ ધણો પ્રાચીન છે. આશરે
ત્રણસો વર્ષ પર કલનના જગલમાં આયર્લિશ બડખોરોને આશરે

મળતો એ વાન છેક સો વરમ પૂર્વે પણ જણીતી હતી. દૂર દૂરના પહાડો પરથી જતરી આવીને આયગિશ યોદ્ધાઓએ સન ૧૭૦૬ના ઇસ્તગના સોમવારે ધીરુલ (ઇસ્લુ) ના હુમલાખોરાની કતલ કરેલી; તે અમારા જગવના ગાડવાની છાયા નીચે જ. તે ઉપરથી ઇસ્તગનો મોમવાગ ડખિનની તવારીખમા હમેશા ' કાળો સોમવાર ' જ ગણાતો અને અમારી બારોઓમાંથી જે જમીન પર નજર પડે છે તે ' લોહિયાળા ખેતર ' ને નામે મશહૂર હતી વળી યોડા વગમ પડી ધીરુલથી નના માણસો આવીને ડખિનમા વસ્ત્યા, અને ૧૭૧૬મા તેમણે આ જ જગવમા ઓ-હુપ વગના આયગિશ યોદ્ધાઓને હગરીને આગવી દારનુ પાકુ વેર લીધેનું એમ તવારીખમા વાચ્યુ છે આ તો બધો ખૂન જુનો ઇતિહાસ હતો પન મન ૧૮૩૩માં આ ધરનો જે માલિક હતો તેની પામેથી જોન લેકી નામના ગૃહસ્થે તે વેચાતુ લીધેનું તે લેકીના દીકરાનો દીકરો પ્રખ્યાત ઇતિહાસગર વિવિધમ એડવર્ડ હાર્ટપોલ લેકીનો વગમ આ જ ધરમા મન ૧૮૩૮મા થયેનો આમ અમારો આરાગ રિદતા અને દેશ-ભક્તિના ઉચ્ચ આદર્શથી પુનિત થયો છે લેકીની રિદતાની બગબરી અમારો હોસિયાગમા હોસિયાગ ત્રિચાર્યો પણ લાગ્યે જ કરી શકશે, ત્યારે બીજી પાસ લેકીનો સ્વેચ્છેમ માયા દિવનો અને જીવનમગ જમજમેતો હોવા છતાં અમારા જેવા ડોડા અને અચળ પાવા પગ ચ્યારેનો તે નહેનો જ.

હવે-મનુડ દાઉમમાં શમ કરવાની મને પળી મળ પડી છે તેથી પણ વધારે મળ, જેમને મારા માયા હોતો અને નિગદરો હતી સકુ તેમની રાધે શમ કરવામાં પડી છે એથી વધારે દર્દની વાન તો એ છે કે માગ દોરનો અને નિગદરોમાં રિદતોની સાથે સિખોને પણ સમાવણ દું કરી સકુ છું આખા વગમ

જેની બાળસેનાના ચરાઓ કોનોટની રાણી મૌવની સામે પોતાના અસ્તર આંતનો બહાદુરીથી બચાવ કરતાં એક નામચીન નાળા આગળ કતલ થયા હતા, અને તે પછી પણ તેમનાં મુખમાં પર કૌમાર્યની સુંદર સુરખી ઝળકી રહી હતી; કુહાલનની અમર 'કોર્તિ' અને તેના અમર વચ્ચનામૃત જે હજી કાનમાં વાગે છે 'આખરે ગુમાવી ધણું વરસ જીવું તે કરતાં આખરેથી થોડાં વરસમાં મરવું એ બહેતર છે' ને 'ભલે એક દિવસ ને એક રાતમાં મારું આયુષ્ય ખપી જાય—ફક્ત મારો યશ અને પરાક્રમ અમર રહે તો બસ;' તેમજ શીઆનાની મોટી નામના અને મગરૂબ વચન. 'અમે કદી એક જુદો બોલ નથી બોલ્યા, નથી અમારા ઉપર જુદું બોલવાનો આરોપ કોઈએ કદી મૂક્યો.' ને વળી 'અમારાં બાવડામાં તાકાત છે, અમારી જીભ ઉપર મગ્ગાઈ છે અને અમારા દિલમાં ઈશ્વર વસે છે;' ને છેવટે ઈસુ ખ્રિસ્ત જેવા પવિત્ર કાલમ કીલનો એકરાર: 'હું મરીશ તો મારા જનભાઈઓના અતિ-રનેહથી જ'—આ એવું પૂર્વજોની કીર્તિ, કર્મ અને વાણીને અમારે દીપાવવાં જ જોઈએ.

આવા મૌત્માહનથી આયગિશ છોકરાઓને બહાદુર અને સ્વાર્થત્યાગી, માયા અને પવિત્ર ચતાં સહેલાઈથી શીખવી શકાશે. મારી ખાતરી છે કે બીજા કોઈ આદર્શ તેમની કલ્પનાને કે હૃદયને શૂન્યતાનો વધારે પાનો નહિ જ ચડાવી શકે.

ફળવણીમાં રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ એટલા માટે જરૂરી છે કે તે બાળકની હિતમ વૃત્તિઓને પોષીને તેના સર્વોત્કૃષ્ટ આદર્શને જીવનમાં મિલિ કરવા ગ્રેરે છે. ગેલિક મધના એક મશામદ તરીકે રાષ્ટ્રીય ભાષાસાહિત્યનો પ્રચાર કરવા એ પ્રતિષ્ઠા લીધી ન હોત તો એ કેવળ સિદ્ધાંતના દૃષ્ટિબિન્દુથી પણ બને તેટલે અંશે આ શાળાને આયગિશ અને રાષ્ટ્રીય બનાવવાને હું કોશિશ કરત.

સંન એ'હાની પાઠશાળા

એક આયરિશ શાળાનો હું એવો અર્થ કરું છું કે તેમાં આયર્લેન્ડને એક રાષ્ટ્ર તરીકે વિનાદલીલે સ્વીકારવામાં આવે. તમારે આયરિશ ભાષાનાં વખાણ કરવાની જરૂર નથી: આયરિશ ભાષા બોલો એટલે બમ; અંગ્રેજી રમતોને ધિક્કારવાની જરૂર નથી: આયરિશ રમતો રમો એટલે બસ; તમારે પગલા ઇતિહાસ, માહિત્ય વગેરેની ઉપેક્ષા કરવાની જરૂર નથી—પણ તેનો અભ્યાસ કરો તે આયરિશ દૃષ્ટિબિન્દુથી જ કરો. આયરિશ શાળામાં કંઈ માત્ર આયરિશ ભાષા જ નહિ શીખવાય—જેમ આયરિશ પ્રાગ માત્ર પોતાની જ ભાષા બોલીને નહિ ચલે. જ્યાં આયરિશ પ્રાગની માફક આયરિશ શાળાના અણગમે અણગમ્યાં આપણા માહિત્ય અને સંસ્કૃતિની મુલામ પમરવી જ લેઈએ.

છે. તેમજ આયર્લેન્ડના પોણા ભાગમાંથી આયરિશ ભાષા નાબૂદ થઈ છે ત્યાં પાછી રવભાષા જમાવવાને માટે પણ આ એક જ પદ્ધતિ આપણું અચૂક સાધન છે.

આ પદ્ધતિ મુજબ શરૂઆતમાં તો દરેક બાળક તેના ઘરમાં જે ભાષા શીખ્યું હોય તેમાં જ તેને કેળવણી અપાય. કોનકોરા, દીકોનસે, મેયો, કેરી અને વોટર્ફર્ડ જિલ્લાના કેટલાક ભાગમાં આ ભાષા આયરિશ છે. બાકીના ભાગમાં ને ડબ્લિનમાં અંગ્રેજી પ્રચલિત છે. જ્યારે હું બેલ્જિયમમાં હતો ત્યારે મેં જોયું કે ખીમ વરસમાં જ નવી ભાષાનું શિક્ષણ શરૂ કરવામાં આવતું. પણ અમારી શાળામાં તો અમે પહેલા દિવસથી જ ખીજી ભાષા તરીકે આયરિશ દાખલ કરી દીધી—પણ તે એવા થોડાથોડા ને મીઠાડા શબ્દોમાં કે જેથી નવું બાળકને કંઈક લાગવાને બદલે બાળકને આતંદાથી લાગે. તો જે પહેલા વરસમાં તો શિક્ષણના વાહન તરીકે નવી ભાષાનો ઉપયોગ ન જ કરી શકાય. પણ સાધારણ વસ્તુઓનાં નામ ને સાદાં વિશેષણ અને ક્રિયાપદ સમજવામાં આવે એટલે તરત જ દ્વિભાષી પદ્ધતિનો પૂરેપૂરો અમલ શરૂ થઈ જાય.

આમ અમારી શાળામાં દરેક બાળકને આયરિશ ભાષા શીખવવામાં આવે છે. બાળવિભાગમાં અને નીચલા વર્ગમાં ત્રીસ બાળક છે તેમાંથી એક જ બાળક માતૃભાષા તરીકે આયરિશ જોડે છે; છતાં પહેલા જ દિવસથી તેમને બધાને આયરિશ શીખવવામાં આવ્યું છે. વર્ગમાં તેનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને અંકગણિત, કુદરતવિજ્ઞાન અને શારીરિક ક્વાયત શીખવવામાં પણ તેનો સાવચેતીથી જરા જરા ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ત્યારે જીપ્સી વર્ગમાં તો (જિંમું ગણિત, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે જે વિષયમાં આયરિશ પાઠ્યપુસ્તકો હજી તૈયાર થયાં નથી તે સિવાયના) તમામ વિષયો અંગ્રેજી ને આયરિશ—બંને

સંત એ'હની પાઠશાળા

ભાષામા શીખવાય છે અર્થાત્ આયરિશ, અંગ્રેજ અને બીજા ચાલુ ભાષાઓ, તે તે ભાષાની મારફત જ શીખવામા આવે છે તે ભાષા સિવાયના તમામ વિષયો આયરિશ ને અંગ્રેજ—બંનેની મારફત શીખવામા આવે છે વસ્તુતઃ કેટલીક વાર કોઈ વર્ગ કેવળ આયરિશમા અથવા તો ફ્રેન્ચ અંગ્રેજમા જ લેવામા આવે છે પણ સામાન્ય નિયમ એવો છે કે દરેક વિષયનું શિક્ષણ—પછી તે ખ્રિસ્તીધર્મ હોય કે બીજગણિત, કુદરતવિજ્ઞાન હોય કે લેટિન—પહેલું આયરિશ મારફત ને પછી અંગ્રેજ મારફત આપવું અથવા તે ક્રમ ઉત્તાવવો રાષ્ટ્રીય નાય અને શારીરિક ક્વાયતમા તો અંગ્રેજની કઈ જરૂર પડતી જ નથી ને શિષ્યો અને શિક્ષકો વચ્ચે મધ્યો બનહાર મોટે ભાગે આયરિશમા જ થાય છે

આની પ્રથા ગયા સપ્ટેમ્બર માસથી (લગભગ નવ મહિનાથી) ચાલે છે ને આટલા વખતમા જ તે ઘણી મફળ નીવડી છે સપ્ટેમ્બરની આઠમી તારીખે જે છોકરાઓ દાખલ થયા તેમને ખમર પણ નહોતી કે આયરિશ જેવી કોઈ ભાષા હરો છતાં તેઓ હવે આયરિશમા કામચલાઉ વાતચીત કરી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ બીજગણિત કે રેખાગણિતના પાઠ આયરિશ ભાષામા અપાય છે તે સહેલાઈથી સમજી શકે છે આ ઉપરાંત અમે ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ, લેટિન અને ગ્રીક ભાષાઓનું તેમજ વિજ્ઞાન અને ગણિતશાસ્ત્રનું સગમ શિક્ષણ આપ્યું છે—જે બીજા સામાન્ય શાળાથી જરાયે ઊંચરવું ન કહેવાય વળી ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને કુદરતવિજ્ઞાનમા એવું નૂતન રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ અમે દાખલ કર્યું છે કે જેનો જોગ આયર્લેન્ડની કોઈ શાળામા નગરે નહિ પડે.

મેં સરજ્ઞાતમા જ જણાવ્યું છે કે અમારી વિદ્યાર્થીઓની મધ્યાહ્નની છે અમે પહેલે જ દિવસે ૪૦થી સરજ્ઞાત કરી તેમા

નિયમિત રીતે જે વધારો થતો ગયો છે તે જોઈને મને ઘણો આનંદ થયો છે અને આ-ઓગ્રાથી શરૂઆત કરી પણ થોડા જ વખતમાં પાંચમો વિશાળ ખડ ઉમેરવો પડ્યો. આમ જે જગ્યા અમને માપડી છે તે પણ હવે નાજ વધતી જતી સખ્યાને સમાવવાને ઘણી ટૂંકી પડતી જાય છે તેથી થોડા સલામ્યાન માટે, ગસાયનિ-પ્રયોગશાળા માટે બોજનશાળા માટે વધારે ખડો બાધવાની યોજના અને ધડીએ છીએ પ્રાર્થના માટે ખડ બધાવવાને પણ અમે આતુર છીએ આવતા સંપ્ટેઅંગ માસમાં અમારા શિષ્યો શાળામાં પાછા આવશે ત્યાં સુધીમાં આ યોજનામાંથી કેટલી અમે પાર પાડીશું તેની મને ખબર નથી કેટલીકવાર મને એમ થાય છે કે કોઈ સખપતિ અમારી શાળાના નિભાવ માટે થોડું દાન આપી દે તો કેવું મારું! ને પછી મને એમ લાગે છે કે ધીમે ધીમે હાડમહેનતથી આ શાળાની ઇમારત રચવી એ જ જહેતર છે.

શાળાના ઉત્ખવ પ્રસંગે—માર્ચની ૨૦, ૨૧ અને ૨૨ મી તારીખે પહેલા નાટ્યપ્રયોગ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. તે વખતે કસરતશાળાને નાના નાટ્યગૃહમાં ફેરવી નાખવામાં આવી હતી અમારા કુમારોએ જે નાટકો લખવી બતાવ્યા હતા પહેલું દા. ડગલાસ હાઈડે રચેલું કોનોટના એક સતત્ત્વ, અને બીજું, રેન્ડીશ ઓ'ગ્રીએ લખેલું 'શીનનો હિલ્લ' એ નામનું નાટક (આ બીજા નાટ ના સાર માટે જુઓ 'નાટકોનો સાગ')

દરેક ખેલ વખતે એકસોથી વધારે પ્રેક્ષકોએ હાજરી આપી હતી અને છેડની રાતે તો સર જોન હીસ, પ્રોફેસર મેકુનેઈલ, પ્રસિદ્ધ દરિ ડગલ્યુ બી ચીટ્સ મી સ્વીવન ઝીન અને મી પેટ્રીક કોલમ હાજર હતા આ સર્વેએ—ને ખાસ કરીને કવિવર ચીટ્સે અમારા બાળકોના અભિનયના ખૂબ જ વખાણ કર્યા હતા.

સંત એ'લાની પાઠશાળા

—જોકે તેથી છોકરાઓ બગડી નહિ જાય એવી મારી ખાતરી છે. વર્તમાનપત્રોએ પણ ઘણાં સરસ અવલોકન પ્રકટ કર્યા હતાં. આ નાટકોના નાટ્યક્રમની નીચે મેં જણાવ્યું હતું કે આવતા ઉનાળામાં અમે એક નાટ્યદસ્ય અને નાટાલમાં એક ધાર્મિક નાટિકા રજૂ કરીશું. હવે ઉનાળો આવ્યો છે અને તેની સાથે અમારા નાટ્યદસ્યની પણ તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. તે દસ્યમાં કુદાસનની બાળ-લીલા રજૂ કરીશું અને તેનો મોટો ભાગ મેં મૂળગ્રંથમાંથી જ લીધો છે. (આ નાટકના સાર માટે જુઓ 'નાટકોનો માર')

અમારી શાળા સ્થપાયા પછી આટલા થોડા વખતમાં અમે કુદાસનને રંગભૂમિ પર રજૂ કરવાનું ભારે સાહમ કરીએ છીએ એ જોઈને ઘણા કદાચ નવાઈ પામશે. પણ પહેલા વરસની પૂર્ણાકૃતિ કરતાં કંઈ ભવ્ય આદર્શ કુમારો આગળ રજૂ કરવાનો અમારો હેતુ છે—જેથી ઉનાળાની રમ્મ ભોગવવાને તેઓ ધર તરફ સિધાવે ત્યારે તેમના દિલમાં કુદાસનની વીર મૂર્તિ રમી રહે અને તેમના કાનમાં તેની વીરવાણીના પડધા વાગ્યા કરે. આ શાળામાંથી કુમારો વિદાય થાય ત્યારે તેમના પરમ પ્રિય નાયકના—અર્થે તેમના દેશની જ નહિ પણ કદાચ મારા જગતની મર્વોત્તમ બાલમૂર્તિની મોહિતીને વચ થઈને તેઓ વિચરે એ મર્વયા ઇષ્ટ જ છે.

પ્રગતિના પથ

(૬૭૦૪૫૬ ટાઈપ ' દિસેમ્બર ૧૯૦૬)

છેલ્લા છસાત વરસ દરમ્યાન મારા વિચારો અને ધૂનો મારા કોઈ મુખ્યપત્રમાં પ્રગટ કરવાની મને ટેવ પડી ગઈ છે કોઈને જેમ તમાકુનું, મોટરનું કે ફ્લોઈ વિમાનનું વ્યસન હોય છે તેમ મને મારું પોતાનું પત્ર ચલાવવાની આદત પડી ગઈ છે કોઈ પણ સ્ત્રીજના રાજના વપરાશથી તેની ટેવ પડે છે તે કાવના રાજ-રાજ વધારે વ્યાકુળ બનતા જમાનામાં રાજ રાજ નવીનથી સ્ત્રીને આપણા વ્યવહારની યાદીમાં ઉમેરાતી જાય છે મારા એક મિત્ર રાજ ચિંતા કર્યા કરે છે કે મારી પોતીકી નાટકશાળામાં રખડ્યા વિના મને કેમ એન પડતુ હશે બીજાને એક દોસ્ત સમજી નથી શકતો કે મને કઈ સંગીતની મડળી ચલાવવા કરતાં બાળકોની સાદી શાળા ચલાવવામાં કેમ વધારે રસ પડતો હશે પણ ઈશ્વર દરેકને ધટતી શક્તિ અને નબળાઈ, ડહાપણ અને મૂર્ખાઈ આપી રહે છે અને હથેલીની રેખાઓની મારફત દરેકની જરૂરિયાતો થજી જુદીજુદી હોય છે અને મદિ પણ તમાકુ કે વિમાનની જરૂર પડી નથી પણ મારુ મુખ અને સેવા વધારવાને માટે મને શાળા અને સામયિક પત્ર અત્યંત આવશ્યક લાગ્યા છે શાળાની મારફત

સંત એ'લાની પાઠશાળા

દિવસમાં બાળકોનો સત્ક્રમ હું ભોગવું છું અને તેથી જ ઉચ્ચ પ્રેરણા પામું છું તે મારા પત્રની મારફત પ્રગતિ પહોંચાડું છું.

શાળાપત્રના ક્ષેત્રનો જરા વિસ્તાર કર્યો છે. તેને અંગે તેના નામમાં પણ સહેજ ફેરફાર કર્યો છે. શાળા અને આ પત્ર ત્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી તેમનો નિષ્ઠ મંબંધ તો કાયમ રહેશે જ. છતાં ભવિષ્યમાં આ પત્ર માત્ર નિશાળનું મુખપત્ર જ નહિ રહે. આવર્લેન્ડના પ્રાચીન વીરયુગમાં વધારેમાં વધારે ભોળા દિક્ષના શૂરાને જ ઊંચામાં ઊંચું માન મળતું, વધારેમાં વધારે દયાવાળા રાગનાં જ મુણુગાન થતાં, ને સૌન્દર્યની મર્વોત્તમ કૃતિઓ ધડનાર કવિઓની જ પ્રશંસા થતી. તે યુગની ભાવનાઓ અને આદર્શો ફરીથી જગાડવા ઇચ્છનાર સર્વ આ પત્ર દ્વારા એકત્ર બને એવી આશા હું રાખું છું. છતાં આ શાળાની સાથે કંઈ પણ મંબંધ ધરાવતા માણસોના વિચારો આ પત્રમાં રજૂ કરવાની મારી મૂળ નેમ હું નથી ઠોડવાનો, એ પણ ચોક્કસ. આપણા દેશમાં આચાર કે વિચારના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં જેઓ યશસ્વી નીવડ્યા હશે તેઓ આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વખતોવખત બ્યાખ્યાનો આપવા આવશે, અને તે બ્યાખ્યાનો આ પત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. આમ આજના આવર્લેન્ડમાં ઊંચામાં ઊંચી ભાવનાઓ સેવનાર અને મર્વોત્કૃષ્ટ કર્મ કરનાર નરરત્નોના અત્યંત લાભ વિદ્યાર્થીઓને મળશે. એથી જ હાલ આ શાળાને તેઓ વધારેમાં વધારે દુઆ દેશે.

કુળની એક ભણી છુટ્ટી બાઈએ એક દિવસ રસોડામાં ચૂલા પાસે બેઠે બેઠે મને વાતો કહેલી તે પરથી મને આ કેળવણીના પહેલપહેલા સંસ્કાર પડેલા. તેણે જૂના વખતના શૂરા મહારાજાઓ વિષે ડાહી અને શાણી વાતો કરેલી કે જેવી મેં પછીથી કદી પણ સાંભળી કે વાંચી નથી તેણે આ વાતો તો મને ગમ્મત કરાવવાને કહેલી, પણ તેમ કરતાં અનાયાસે તે મારી મોટામાં ખોટી ગુરુ બની ગઈ. તેમાં તેણે એક નામાકિત મહારાજાની વાત કહેલી. તે રાજાએ પોતાનાં સર્ગાસમંધીઓના કુમારોની એક મંડળી જમાવી હતી. તે કુમારોને તેમના પોતાના અગ્રણીઓ નીમવાની અને કાયદા ધડવાની પણ છૂટ આપી હતી. આ કુમારોને શસ્ત્રવિદ્યા શીખવવાને તે રાજાએ પોતાના ઘરામાં શૂરા સુબટો નીમ્યા હતા, તેમને કલાઓ શીખવવાને તેણે પોતાના ઉત્તમ કારીગરોને ચૂંટ્યા હતા, અને તેમને તત્ત્વજ્ઞાન શીખવવાને તેણે પોતાના વિદ્વાન દુર્ધરને પસંદ કર્યા હતા. રાજા પોતે પણ તેમને શિક્ષણ આપતો; અને તેને આ કુમારોનો સગ એટલો બધો ગમતો કે રાજકાજમાંથી ફાજલ રહેતા વખતનો ત્રીનો ભાગ તે છોકરાઓને શીખવવામાં કે તેમની સાથે રમતગમતમાં ગાળતો આ વખત દરમ્યાન તેનો ખુદ પ્રધાન પણ તેને જરૂરી કામસર મળવા ચઢતો તો તેને એક જ જવાબ મળતો કે: “રાજા તેના બાળમित्रો સાથે રોકાયેલો છે.” આવી વાતોથી જ અવન-માહના બાળસૈન્યના મને પહેલા સંસ્કાર પડ્યા અને ત્યારથી તે મિત્ર મારા દિલમાં અંકાઈ રહ્યું છે.

ખરેખર, મને લાગે છે કે અવન-માહની વાતમાં છોકરાઓ માટે અને બીજી એક વાતમાં છોકરીઓ માટે કેળવણીની જે સુંદર અને વિશિષ્ટ પ્રણાલિકાનું પિંજન થાય છે, તેનો આખી દુનિયાની તવારીખમાં જોટો જડે એમ નથી. તે જમાનામાં દાનાં

સંત એ'હાની પાઠશાળા

દિલ, વિશાળ વિદ્વતા અને કુશળ કારીગરી માટે સુપ્રસિદ્ધ થયેલા ગુરુઓની છાયા નીચે, રમ્ય સ્થળોમાં બાળકોને એકત્ર કરવામાં આવતાં. આમ સાચી કેળવણીનાં બન્ને મુખ્ય તત્ત્વ ત્યાં મળી રહેતાં: યોગ્ય વાતાવરણ અને બાળકની સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિઓને ખીલવે એવા સાચા ગુરુઓનો નિકટ સહવાસ. વળી, અમુક ચોક્કસ હદની અંદર બાળકોને પોતાના કાયદા ઘડવાની અને તેના અમલ કરવાની, પોતાના આગેવાનો ચૂંટવાની ને તેમને બરતરફ કરવાની છૂટ અપાતી—અર્થાત્ તેમને સ્વરાજ મળતું. આમ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવાની અને છતાં સર્વેનાં સર્વોપરિ કલ્યાણની કાળજી રાખવાની તેમને ટેવ પડતી. તેમની શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક કેળવણીનો સુંદર સમન્વય થતો. જાંચા આલ નીચે ખુલ્લી હવામાં ખીલવાની તેમને તક મળતી, તેમ તેઓ સુયોગ્ય વ્યાયામની અને મર્દાનગીની રમતવ્રમતોની મોજ માણતા. ક્યાં આ પુરાતન કેળવણીની વિશાળ લાવનાઓ અને ક્યાં આ આજના સરકારી અમલદારોનાં કોડિયા જેવાં મગજની છુદ્દક આંટીઘૂંટીઓ! હેવટે ઉમેગવું જોઈએ કે જૂના ગુરુઓના મદદનીશ શિક્ષકો પણ શરીર, હુદ્દિ ને આત્માની શક્તિ માટે પંકાયેલા પ્રગ્નતા બરદારો, કવિઓ અને દિલસૂદો હતા—આજના જેવા લાડૂતી વેઠિયા ન હતા.

જેમ અવન-માહનો કુમારસેના સમગ્ર શિક્ષણપદ્ધતિના આદર્શ તરીકે તરી આવે છે તેમ એ પ્રથાના પરિપાકરૂપે કુહાલનની રમ્ય મૂર્તિ કલ્પનાને હેરત પમાડે છે. કુહાલન પોતાની કેળવણી નીચેના શબ્દોમાં વર્ણવે છે: “મારી વિદ્યાતાએ મને દૂધ પાઈ મોટા કર્યો; કર્મો મને તેની ઘૂંટણ પર રમાડ્યો; કાનાલ મારો શસ્ત્રવિદ્યાનો સાથી હોય; મોટા સરદારે મારી ખાતરપંપાળ કરી; મારા સુલાખી પિતાએ મને વિવેકવિચાર શીખવ્યાં; મહાકવિને ચરણે બેસીને હું કાવ્ય શીખ્યો; મોટા દુઈડે મને દિલસૂદો

શીખવો; કુહુર રાજાએ મારું શરાતન ખીલવ્યું—આવા અલસટરના મહારથીઓ, સુભટો અને કવિઓએ મારી ડેળવણીમાં કિસ્સો આપ્યો છે.”

ગેલ પ્રગ્નનો સર્વોપરિ નાયક કુહાલન આ રીતે ઘડાયો હતો. માની લો કે કદાચ કુહાલન નામનો કોઈ શરો થયો ન પણ હોય, ને અવન-માહમાં કોઈ કુમારસેના પણ ન જન્મી હોય; છતાં સર્વ-શ્રેષ્ઠ મનુષ્યત્વની ખિલવણી માટે જરૂરી શિક્ષણ અને વાતાવરણની ભાવના તો આ સાહિત્યમાં અમર અશ્વરે આલેખેલી છે જ. સાચા શૌર્યની તાજબી ને શક્તિ, કુહાલનના આ એક જ વાક્યમાં જૂના કવિએ સૂચવી છે: “હું બાળકોની સાથે બાળક થતો; હું મરદોની સાથે મરદ બનતો.”

આપણી સંસ્કૃતિએ હવે એવો વિચિત્ર પક્ષટો આપ્યો છે કે જોથી ડેળવણીની જૂની આયરિશ પ્રથા સર્વાંશ સજીવન કરી શકાય એમ નથી. પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશના સુભટો અને સંતો પોતાના ઘરમાં જ કુમારોનાં ને કન્યાઓનાં ગુરુકુળ સહેજે ચલાવતા. તેમ હાલ કોઈ કરે એમ નથી. આપણા ડૉ. હાર્ડિંગ, કવિ વીડમ કે પ્રો. મેક્નેઈલને જો તેમના કોઈ દોસ્તો એમ કહે કે અમારાં બાળકો તમારે ત્યાં શીખવાને મોકલીશું તો કદાચ તેઓ રાતાપીળા પણ થઈ જાય. છતાં આપણા શરાઓ, મતો અને વિદ્વાનોને આપણી નિઃશબ્દમાં તો જરૂર સર્વ આવી શકીએ (જેમ અમારી શાળામાં લાવીએ છીએ નેમ). અને બાળકોને તેમના સત્સંગનો લાભ આપી શકીએ. તેમજ ખીલ બધાય ધંધામાં નાત્રાવક નીચડેલાને મહેતાજીઓ તરીકે ઠોડી બેસાડવાની પ્રથા આમે આપણે સખત પોકાર કરવો જોઈએ, અને આવા પવિત્ર કાર્યને માટે દેશના સર્વશ્રેષ્ઠ, જીવિસાળી ને આધુનિક પ્રરુપોની નિમણૂક કરવાની માગણી કરવી જોઈએ. વળી હું એમ

સંત એકાની પાઠશાળા

પણ માનું છું કે આગળનાં બાળરાજ્યોની જૂની પ્રણાલિકા મુજબ શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક કળવણી આપવાને બનતા બધા પ્રયાસ કરવા જોઈએ.

આ ઉપરથી કોઈ એમ ન સમજે કે આપણી નિશાળામાં બાળકોને કેવળ મોજમજલ કરાવવાનો જ મારો આશય છે. બાળકોને સદાય કૃત્રિમ આનંદના વાતાવરણમાં જ જેઓ રાખવા માગે છે અને શોક, દુઃખ, હિંસા, વિગ્રહના સનાતન કાયદાને જેઓ બાળકોની નજરથી દૂર રાખવા આહે છે, તેવા વાયા તે દીક્ષાં પોતિયાંના માણસો તરફ મને તિરસ્કાર છે. લડત અને સ્વાયંત્યાગ, શિસ્ત અને કર્મયોગ—એ જ શાળાના મુખ્ય મુદ્દાલેખ હોવા જોઈએ. નમ્રતા મને માન્ય છે, પણ નમળાઈ તો ન જ જોઈએ; નાનાં બાળકોની પીઠ પર વધારેપડતો બોળો લાદવો ન જોઈએ, પણ જે બોળો તે ખમી શકે તે તો દરેક બાળક અને મરદે ઉપાડવો જ જોઈએ.

હવે અમારી શાળાની પ્રગતિ વિષે થોડુંક લખીશ. અમારી બાળસેનામાં હાલ લગભગ સો છોકરાઓ છે. ત્યારે અવન-માહના જેટલી દોહસોની સંખ્યા થશે ત્યારે અમે અટકીશું. કોઈ પણ માણસે ગણતરી કર્યા વિના છોકરાઓને કળવણી આપવાની જુએદારી ન જ લેવી જોઈએ. હું બે દોહસો કુમારોના સાચા શિક્ષક તરીકે તેમની પાકી પિછાન કરી શકીશ તો હું માત્ર અહોભાગ્ય માનીશ. એક શિક્ષકનું જીવન તો તેના શિષ્યોના માનસિક અને આધ્યાત્મિક પ્રવાહોની વચ્ચે સાહસોની પરંપરારૂપ છે. દરેક બાળકની ગતિ ગહન છે. અને જેમ આટલાં બધાં હૃદયના ગહન ગર્ભમાં ઊતરવામાં ઘણી જ કળજીથી શ્રમ લેવો પડે છે તેમ તેમાં એવો દૈવી આનંદ પણ રહેલો છે કે જેવો

દક્ષિણ સમુદ્રના હીંગમોતીના ટાપુઓમાં પર્યટન કરનાર મુખારૂરને પણ કંદી નહિ થયો હોય

આ પત્રના છેલ્લા અંકમાં મેં આપણા લખપતિઓને એવી સૂચના કરી હતી કે આ શાળાને મદદની ધણી જરૂર છે કદાચ કોઈ લખપતિઓ આ જાણ વાચતા પણ નહિ હોય. જેમણે વાચ્યુ હશે તેમણી કોઈના દિલમાં મારી સૂચના વસી હોય એમ જણાતું નથી મને હવે એમ લાગતું જાય છે કે દાનેશ્વરીઓ ગરીબોમાં જ વસે છે કદાચ એમ પણ હોય કે લક્ષ્મી અને અગ્નિવતીનો સંગેગ કવચિત થતો હશે ગમે તેમ હોય પણ એક ઉદાર મિત્રે અમને પ્રાર્થનાનો ખડ બાધવાને જોમવાઈ કરી આપી છે, ને તે મિવાયની મકાનની તમામ ગોઠવણ સ્વાશ્રયથી જ કરવાની અમને ફરજ પડી છે

દોહસો છોકરા મારી રીતે મમાય એવો એક વિશાળ ખડ, અમારુ કલામદિ, વિદ્યાનની રમાયણશાળા, નવુ બોજનાલર, નવુ શિક્ષણસમૃદ્ધસ્થાન—આ બધું તૈયાર થઈ ગયું છે આ ઉપરાંત અમારે જો કોઈ ખડની જરૂરિયાત હોય તો તે ઉદ્યોગશિક્ષણને માટે જ છે તે પણ વખતમર મળી ગૃહશે અમારી બધીએ જરૂરિયાતો કઈ અજળ રીતે અમને સાપડી જાય છે અને અમાગ શબ્દકોશમાંથી ‘અશક્ય’ એ શબ્દ અમે નાખૂદ ધર્યો છે.

અમારી શાળાની પહેલી જાહેરાતમાં અમે જણાવ્યું હતું કે વિદ્યાર્થીઓના માળાપની મગજ હશે તો તેમને સરકારી (મેટ્રિકના જેની) પરીક્ષા માટે તૈયાર કરવામાં આપશે છતાં પહેલા વગસમાં તો બધીએ લાપાઓનું શિક્ષણ આપીને અને સર્વે વિષયોનું શિક્ષણ બન્ને લાપાઓની માગફતે આપીને અમારે નામના મેળવવી હતી તેથી વિદ્યાર્થીઓના માળાપની મગતિથી અમે સરકારી પરીક્ષાથી છેડ અળગા જ રહ્યા હતા પણ હમણા સરકારી

સંત એ'ડાની પાઠશાળા

ખાતાએ મોટેથી પરીક્ષા લેવાની રીત દાખલ કરી છે, તેથી અમારા એક પણ મિદ્દાતનો ભોગ આપ્યા સિવાય સરકારી મદદ લેવાનું બની શકે એમ છે અવગત, અમારી નિશાળ બધાએ મરકારી ધારાધોરણને તો નહિ જ સ્વીકારે, પણ અમારી મૂળ જાહેગત પ્રમાણે વાલીઓની સૂચના મુજબ તેમના છોકરાઓને મરકારી પરીક્ષા માટે તૈયાર કરવાનું અમારું વચન હવે ખુશીથી પાળી શકીશું.

રસાયણ અને બીજા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું શિક્ષણ ખેતી અને સરકારી ખાતાની તપાસ નીચે મૂકવામાં આવ્યું છે દુર્ભાગ્યે આ વિષયોને માટે આવશિષ્ટ શબ્દો યોજવામાં આવશે ત્યાં મુધી, અગ્રેજીનો જ આશ્રય લેવો પડશે આ બાબતમાં ખામ જરૂરનું તો એ છે કે આવશિષ્ટ જાણનારા વિદ્યાર્થીઓએ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર શીખીને પછી તેના પાઠ્યપુસ્તકો લખવા આપણા ગેલિક સરને મારી ખામ વિનંતિ છે કે તેણે આવશિષ્ટ બોલનારાને વિજ્ઞાનના શિક્ષકો થવાની તાલીમ આપવાને ખાસ પગલા લેવા દુર્ભાગ્યે, આપણા દેશમાં કેળવણીના વાહન તરીકે આવશિષ્ટ ભાષા ફરજિયાત થઈ નથી તેથી પાઠશાળાઓ અને મહાવિદ્યાલયમાં જ જતા જે વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાનના વિષયનો અભ્યાસ કરે છે, તેઓ સ્વભાષાની મદદગ ઉપેક્ષા જ કરે છે.

અમારી શાળામાં વ્યાયામવિભાગ મપાટાબદ્ધ ખીંચતો જાય છે, તે જોઈને મને અનહદ અતોષ થાય છે અમારી શાળામાંથી આવર્લેન્ડના પટેલા નમગના ખેનાડીઓ અને કસગતબાળે નીવડવા જોઈશે વેર્નિંગને કહેલું કે વોટર્સની લડાઈ ખરું જોતા તો ઈટનના મેદાન પર જિતાર્થ હતી મારી ખાતરી છે કે ન્યારે આવર્લેન્ડની લડાઈઓ લડવાનો વખત આવશે ત્યારે તેના ખેનાડીઓ ખલુખલુનો જવાબ આપશે.

આ પત્રનો પહેલો અંક પ્રકટ થયો ત્યારે કુદાસનના નાટ્ય દશ્યની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. એ માલમ ઘણું મોડું હતું ને વિદ્યાર્થીઓના લગ્ન પ્રયાસથી અમારા મિત્રાળુ જીગ સર્વે પ્રેક્ષકો ખૂબ મંતોલ પામ્યા હતા તે દરમિયાન જોવાને અમારા વિચાર મેદાનમાં એકદર પાયમો મહેમાનો પધાર્યા હતા તેમાં કયા અને માહિત્યમાં રમ લેનારા કલ્પિતના અમળીઓ ગામેન હતા. અમારા શરમાળ કુદાસનના સૌંદર્ય પર મર્વે પ્રેક્ષકો ખુબ થયા હતા, અને વર્તમાનપત્રોએ આખા દશ્યના મુક્તકંઠે વખાણ કર્યો હતો.

આ વર્ષે પણ અમે જે નાટકો લખવાનો વિચાર ગાખીએ છીએ. તેમાંનું એક મિ કોવમ અંગ્રેજીમાં તૈયાર કરી ગયા છે, અને તેનો મિષ્ટ કોનર મોગની વીગધા છે બીજું નટક આયરિશમાં લખવાએ, અને તેને મારુ મારી મિસોગમની વાર્તા નાટકના રૂપમાં હું તૈયાર કરવાનો છું કોનોટ પ્રાંતના છુદાઓની પાસેથી હું આયરિશ ભાષા શીખ્યો છું તેમની જ વચ્ચે કાશ આ વાર્તામાં મેં અને ત્યાં સુધી વાપરી છે મારી જાતની મેરીઓનાં નાના જાણકો જેવા બોલ બોલે તેવા જ મેં આ વાનમાં મૂક્યા છે. તેમની દમેલની વાતચીત, તેમના અર્થ-અંગ્રેજ પ્રોમે, મામડિયા શબ્દો વગેરે બધું જ મેં ગૂંટી દ્યું છે. હું તેમ જ કહું તો મારુ મિત્ર અપૂર્ણ મળ્યા (આ જે નાટકોના મર ૪૨ જાઓ 'નાટકોનો માર'.)

સંત એ'હાની પાઠશાળા

‘ઈસોગન’ નું નાટક સાધારણ નાટકશાળાઓ માટે કે સામાન્ય નટોને માટે સરજેલું નથી. એને માટે ચોક્કસ વાતાવરણ જોઈએ અને નટોમાં ચોક્કસ લાવના જોઈએ. મેં તો અમુક સ્થળે અને અમુક નટોની મારફત લખવવાને માટે જ આ નાટક લખ્યું છે. અને મારી ખાતરી છે કે આ શાળાના કુમારો પૂરેપૂરી ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી આ નાટક આજાદ લખવશે.

રમતના મેદાન પર ખેલતા છોકરાઓની વચ્ચે બાળઈસુને લાવવામાં કે બાળકોને હાલરડાં ગાઈ ઉઠાડી દેતા એક છોકરાના ઘૂંટણ આગળ તેને રજૂ કરવામાં મેં બેઠું નથી કર્યું. એક પાદરી એમ ચોક્કસ માને છે કે ઈસુ ખ્રિસ્ત જાતે આવીને તેની શરીરમાં મરણને બિછાને પડેલા એક માણસની પાસે તેને લઈ ગયો હતો. ને ગામગામડે એવા સેંકડો લોકો વસે છે કે જેઓ એમ ચોક્કસ માને છે કે કોઈ રીતે ઈસુ અને મેરી સરિયામ રસ્તાઓ પરથી પસાર થાય છે અને જો કોઈ જૂંપડીનાં બારણાં ખુલ્લાં હોય તો અંદર દાખલ થઈને ગરીબ લોકોની તાપણી આગળ બેસીને તાપે છે.

નવાં સાહસ

(આશ્રમ સચકાર્નહામ, તાતાલ ૧૯૧૦)

[ડબ્લિન રાહેલી બહાર એક બાનુએ ભેગેક માઈલ નીકળી
 નએ એટલે વિશાળ ખુલ્લો પ્રદેશ આવે છે તેને સચકાર્નહામ કહેવામા
 આવે છે તેમા વિશાળ ખેતરો અને વાડીઓની વચ્ચે થોડેથોડે અંતરે
 નૂની ઢળના દેવળો, બગીચાઓ, ખેડૂતોની ચૂપડીઓ અને કવચિત ફૂલો
 દેખાય છે આ પરગણાની વચ્ચેથી નુદીનુદી દિશામા હાલ લાગની
 ને મોટરો નય છે, તેમાની ધણીખરી પાસે આવેલા કુમરાના ઢોળાવ
 આમળ અટકે છે ઉનાળામા આ આખો પ્રદેશ હાઈપાર રગિયામણો
 લાગે છે અને સેકડો સીપુરો હવાખાવા, ફરવા કે મિનખાની
 ઉડાડવા પાસેની ખીણોમા અને ટકરાઓ પર વિહાર કરે છે ઇ યા]

ન્યારે કલન્ધુડ હાઉસમાથી આ પત્રનો હેલ્લો અંત બહાર
 પાડ્યો સારે મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો કે હું આવતો અંક
 ડબ્લિનના કુમરાના એક ઢોળાવ પર બેસીને લખીશ છતાં મયા
 ઉનાળાની શરૂઆતમા જ માગી ખાતગી ચર્ચ મર્ચ કે વિદ્યાર્થી-
 ઓને માટે જે કાર્ય મેં નિર્ધાર્યું હતું તે હું કલન્ધુડમા કદી પહોં
 પાર પાડી શકીશ નહિ તે ધરતુ વાતાવરણ શહેરને પાદે
 આવેલા એક ઉપનગર (સર્ગમ)ના જેવું સમૃધ્ધિત લાગતું શહેર

છેક જ નજીકમા હતુ કુગરા ઘણા દૂર હતા, મઝાન ઘણું
 રગિયામણુ અને વિશાળ હતું, તોપણ વધતા જતા વિદ્યાર્થીઓ
 માટે સાકડુ પડતુ હતું ત્યાના મેદાનમા ખેલીને અમારા
 કુમારો ડિપ્લિનમા પહેલા નમગતા ગેડીમાજે નીવડ્યા હતા, તો
 પણ ત્યા ખરેખર અગણ્યજીવન માટે પૂરો અનકાસ નહોતો. જગલ
 અને ખીણુના પરુપક્ષીઓનો સંસર્ગ મેળવવાની દૃષ્ટિ—જે એક
 પ્રકારની સ્વતંત્રતા આપણા દેશમા હજી મોજૂદ છે તે—ત્યા નહોતી;
 જીવન અને કુદરતના સર્વો સાથે સમામ ખેતીને કાપા દમવાની,
 નૈતિક મવબજ ખીલવવાની ત્યા તક નહોતી વળી અમારુ લક્ષ
 તો મદાયે પ્રાચીન અવન-માહના જેવા કીડાગણુ પર હતું—
 કાગળુકે તે પુણ્યક્ષેત્રમા જ મર્વોત્તમ શિક્ષણની માધના યર્ષ
 હતી દૃકામા દર્દુ તો, આયર્લેન્ડની મર્ ચાગાઓ કરના અડિયાતુ
 શિક્ષણુ અમાગી શાગામા આપવાની અમાગી નેમ હતી તેથી
 તેને થોઅ આનામ પણ જોઈ એ જ.

‘મેં ઘણી ચે વાર અનુભવ્યું છે તેમ શુભેચ્છામાંથી આશા જન્મી —ને આશામાંથી શ્રદ્ધા પ્રક્ટી, અને શ્રદ્ધામાંથી સિદ્ધિ સહેજે ફલિત થઈ.

તરત જ બીજાં કાર્યોમાં જેમણે હમેશાં મદદ કરી છે તે કેટલાક ગરીબ છતાં હિદાર મિત્રોને મેં આ વિષે લખી દીધું. તેમ કુમારોના જે વાલીઓને હું જાતે ઓળખતો હતો તેમને પણ મેં ખબર આપી. આમાંના ઘણા ચે મારી ઈચ્છાને શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ આપવામાં મદદ કરી, અને પરિણામે તેની સાકાર સિદ્ધિ હવે થઈ ચૂકી છે. શાળાને એવું હિમદા મકાન મળી ગયું છે કે જેનું પ્રાચીન કે અર્વાચીન કાળમાં કોઈ શાળાને જવલ્લે જ મળ્યું હશે, અને કલ-સવુડ હાઉસમાં ‘સેઈન્ટ ઇટા’ના નામે રાષ્ટ્રીય કન્યાશાળા પણ સ્થપાઈ ગઈ છે. આમ પણ વરસ પર આદરેલા સાહસનો હવે નવો પરિપાક થયો છે અને આ ચોપાનિયું એક શાળાનું મટીને એક ચળવળનું મુખપત્ર બન્યું છે.

આ બધી સરથાઓના લાંબા આવરદાની હજીયે કંઈ ખાતરી નથી. ડાહ્યા માણસોએ મને એતાબ્યો છે કે જેનો છેડો ચોખ્ખો દીસે નહિ તે રસ્તે પગ ન મૂકવો. પણ આ ફિલસૂફી માનીએ તો તો આપણે બધા એક ઢેકાણે ફરીને સડી જઈએ. ખરેખર, માણસ તો પોતાના પંથની સચ્ચાઈની ખાતરી કરીને દરેક પગલું ભરે એટલું જ બસ છે. સદ્દશાએ, દરેક માણસ બળગરના વેપારીઓને નહિ પણ પોતાના અંતઃકરણને જ જરાબદાર હોય છે. દરેક કામ ‘સફળ’ કે ‘નિષ્ફળ’ થાય તે મુજબ જ દુનિયા તો તેનો આંક બાંધશે. પણ જોકે શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠાથી કંઈ સત્કર્મ આદરશે તો છેવટે તેનો પ્રયાસ સત્ય જ ગણાશે—પછી ભલે તેનું પરિણામ ગમે તે આવે અને દુનિયા તેની ઝમે તેરી દીકા કરે !

સંત એ'હાની પાઠશાળા

જિંદગીના ધણાખગ પુરુષાર્થમા સરકારી નોટો કરતા શ્રદ્ધાર્થી
ભડોળ વધારે ઉપયોગી નીનડશે ધણા વરસ પગ એક પાદરીએ
દેવળ બાધવાનો મનસૂમો કર્યો તે એક બેક પાસે ઉધાર નાણાં
લેવા ગયો. જ્યારે બેકના મેનેજરે તેને પૂછ્યું કે “તે પેટ્ટે શા
અમીન આપો છો ?” ત્યારે પાદરીએ એવો માદો અને કુદરતી જવાબ
વાલ્યો કે “સત જોસેક તમારા નાણાં ભરપાઈ કરશે” બેકના
અમનદારે ટાણો માર્યો “સત જોસેક મોટો સાધુ હતો ખરો, પણ
દુર્ભાગ્યે બગ્ગરમા તેની ફડી કોઈ શીકારે એમ નથી” ડબ્બિનના
વેપારી વર્ગમા આ બોલની ગહેનત થઈ ગઈ અને બેકનો ચકોર
મેનેજર ધણો જ પકાઈ ગયો. હવે એ મેનેજર અને એ પાદરી બન્ને
ખાખમા મળી ગયા છે પણ એ પાદરી મગ્લુપચારીએ પડ્યો તે
પહેલા એ દેવળની દીનાયો અણાતી તેણે નિહાળી અને આજે એ
અન્ય અને સુદૃઢ ધમાગત બાવિડ ભક્તોતુ મનરજન કરે છે આમ
આત્મશ્રદ્ધા જડ જગત પર હમેશા વિજય મેળવે છે અને સદૃઢ હૂડી
કરતા મજ્જનની શ્રદ્ધા વધારે કીમતી નીનડે છે જો કવચિત આ વાત
ખરી નથી પડતી તો તે શ્રદ્ધાની બિચુપથી, અતિમ શૌચની
ખામીથી કે એવા કોઈ કારણથી જ આમ જગતના ઇતિહાસમા
હારી ગયેની લડતની કથાઓ જ આપણા દિનને વધારેમા વધારે
વધોવે છે તેમજ બોધદાયક પણ લાગે છે.

ખેર, મને અને મારા સાથીઓને એક વાતની તો પૂરી
ખાતરી છે જે શૂરાતનથી પ્રાચીન કાળમા માહ ધોડાની
શક્તમા જીતીને રાજમહેન છોડીને મન એડા આરનના ઉજ્જડ
વેગનમા ગયો, અને જે શ્રદ્ધાથી આપણા વડવાઓના વારામા
ટોમમ રૂટીટમા રાપેના ફાસીના માચડા પગ એમેટ ચડ્યો
હતો અને તેની નોકર એન ડેનલીને પીડ પગ મિપાઈઓના
આમખા ખાધા હતા તે શૂરાતન અને તે શ્રદ્ધાના મત અનેક કુમાર-

કુમારીઓના હૃદયમાં ફૂટીને અમે તેમને આ શાળાઓમાંથી જીવન-
સંગ્રામમાં મોકલીશું અને આયર્લેન્ડમાં નવા વીરયુગનું મહાણું
એ કદાચ અમારી ઝંપનાનું સ્વપ્ન જ નીવડે અથવા તે પણ ધારેલી
રીતે ઝળકી બેઠે, અમારી શાળાઓ કદાચ બધ થાય કે બગડી
જાય પણ કંઈ નહિ તો આટલો પુરુષાર્થ તો અમે કર્યો જ છે, સત્યને
માઠે અમે પ્રયાણ કર્યું છે ને તેનું કાર્ક કાળે કંઈ પણ શુભ
પરિણામ તો આવશે જ—ખીન્નું કંઈ નહિ તો આ જમાનામાં
કોઈ માણસના મગજમાં તેની યાદગીરી રહેશે, અથવા અમારો
નાનામાં નાનો કુમાર અમારે પગલે ચાલવાનો કોઈ દિવસે પણ
ભવિષ્યમાં મકલ્પ કરશે

મારા અંતરમાં કંઈ અનેરી વૃત્તિ જાગવાથી કે પછી આ
જૂના પથ્થર ને ઝાડના જૂના સરકારથી—કાણે જાણે કેમ પણ
અહીંયા આવ્યા પછી મારામાં એક અજબ ફેરફાર થયો છે
હું કલન્ડરવુડ હાઉસમાં હતો ત્યારે કુહાલન ને તેના માથીઓની
વાતો ઠરતો તેમ આ મકાનમાં આવ્યા પછી હું વારવાર રોમર્ટ
ગ્રેવેટની અને સન ૧૭૬૮ના બડના આગેવાનોની વીરકથાઓ સંજ્ઞાકુ
વન્ડરવુડ હાઉસમાં કુહાલનની રમ્ય મૂર્તિ અમને ગ્રેવેટના
અહીંયા એમેટનો આત્મલોગ અમને ગ્રેવેટના આપે છે

ખરેખર, એમેટનો આત્મા જ મને આ કુગરૈમાં ખેંચી
તે છે મિ જીવનની ચોપડી વાચીને હું રાયક્ષર્નહામમાં
એમેટને પયે જ, માર્લેટમ લેનથી હેરલ્ડસ કોસ, ત્યાંથી બટગ-
ક્વિલ્ડ હાઉસ ને પ્રાયરીને રસ્તે છેડે હું હર્મિટજ (જેને આપણે
આશ્રમનું નામ આપીશું) સુધી હું આવી પહોંચ્યો બટગક્વિલ્ડ
લેનમાં જે ઘરમાં એમેટ રહેતો હતો અને તેને ફાસીની મળ
થયા પછી જ્યાં તેની નોકર એન ડેવિને તેની રાહ ભેટ હતી

સંત એ'હાની પાઠશાળા

તે આજે પણ ઊભું છે. એન ડેવલીનનો બાપ પ્લાયન ડેવલીન જે ખેતરોમાં ગાયો ચારતો, તે આજે પણ એવાં ને એવાં જ લીલાંછમ છે. પ્રાયરીના મકાનમાં જોન શીલ્મોંટ કુરાન* મહેમાનોનું સ્વાગત કરતો ને તડાકા મારતો અને ત્યાં જ તેની દીકરી સરાના પ્રેમની પાચના કરવા એમેટ ગયેલો. ત્યાંથી સરિયામ રસ્તો ઝાળંગીને અમારા આશ્રમની ભૂમિમાં અવાય છે. ત્યાં એડવર્ડ હડસને સરસ ધર બાંધ્યું જ્યાં હાલ અમારી શાળા ચાલે છે—અને પોતાની હદમાં આવેલાં વિશાળ જંગલ અને ખેતરોમાં તેણે રણિયામણા પુલ, કમાનો અને કુંજો બાંધ્યાં હતાં. હડસન અને કુરાનના કુંડુંબો વચ્ચે સારો ધરોભો હતો. તેથી, એમ કહેવાય છે કે બાપની તીખી નજર ચુકાવીને સરા, તેના પ્રેમીને મળવાને આ આશ્રમમાં જ આવતી. જે જગ્યાએ આ પ્રેમીઓ ફરતાં અને ખેસતાં તે જગ્યાએ ધણા છુટ્ટાઓ બતાવે છે. અમારા તપોવનમાંથી ડાબે હાથે જે રસ્તો જાય છે તે 'એમેટનો રાહ' કહેવાય છે, અને સહેજ કિલ્લા જેવું જે મકાન દેખાય છે તે 'એમેટનો ગઢ' કહેવાય છે. વનમાં તળાવની પાર એક સ્મરણ ચિહ્ન છે, ત્યાં સરાનો ઘોડો દાટલો છે, એવી પણ લોકવાયકા છે.

* અઢારમી સદીની આખરે ને એગ્લીસમી સદીની શરૂઆતમાં કુરાન ડબ્લિનનો એક મોટો વકીલ હતો. તે બળવાખોરોનો કોરટમાં બચાવ કરવા મઠિ ધણીવાર પંકાયો હતો. રાજકીય સુધારા વિષે તે ધણી જ છટા ને હિંમતથી બાપણો પણ કરતો. પણ તેની દીકરી સરા જ્યારથી બંડખોર રોબર્ટ એમેટની સાથે પ્રેમમાં પડી ત્યારથી જ તે બન્નેને પિત્તારવા લાગ્યો—તેણે એમેટનો બચાવ કરવાની તેમજ તેને મળવાની પણ ના પાડી—અને એમેટને ફાંસી થયા પછી સરાને તેણે પરમાંથી કાઢી મૂકી ને તે રજીસ્ટ્રારીને કમોને મરી ગઈ. એમેટ ને સરાના પ્રેમપ્રસંગ પર આયર્લેન્ડ ફિદા છે.

આ બધી વીગતોની મેં કંઈ ચોક્કસાઈ કરી નથી કદાચ તેન ખાતરી કમવાના સાધન પણ હવે મોજૂદ નહિ હોય પણ મૂળ વાત તો આવી જ છે આપણે જાણીએ છીએ કે એમેટ આ ઝાંખ નીચે ધણીવાર ફરતો હતો જે ઓરડામાં બેસીને હું આ શબ્દો લખુ છું ત્યાં તે ધણીવાર બેઠો હતો અને બારીમાથે નજર નાખતા તેણે ધણીવાર મામેના પર્વતની હારામાળાને આધમતા સુગળના રંગથી રંગાતી નિહાળી હતો આવા પર્વત પર મામકાજે એમેટની શાત મૂર્તિની નજર હતી—એ ચિત્રના કરતા વધારે કીમતી વારમો બાએ જ કોઈ ધગમા સાપડી સહે, એથી વધારે રમ્ય ગ્રેરણા બાએ જ કોઈ શાળાને મળી હતો

‘જરા જેટલુંક પાણી કોઈ પણ સ્થાનને કેટલું રમણીય બનાવે છે!’ એમ પહેલી વાર આ વન દેખાડતી વખતે માણીએ મને કહેલું મામેના ડુંગરામાથી વહેતું ઝરણું અમારી જમીનમાં ત્રણ ફેગાં બૂરમા મારે છે અને એ દરેક જગ્યાએ નાના પુખ્ત બાદા છે જ્યારે આ ઝરણામાં ભરતી આવે છે ત્યારે મારા ઓરડામાં સૂતે સૂતે ખળખળ વહેતા પાણીનો અવાજ દું સાભળું છું, તે ઉપરથી વળી મને આખા વનમાં ને તેના ધામપાણીમાં વાસો કરતા અમખ્ય જીવજતુ યાદ આવે છે ખરેખર, કબિલનથી આટલે નજીક આવેલી પચાસ એકરની ખીજ કોઈ જમીનમાં જગનની આટલી સમૃદ્ધિ બાએ જ સભર ભરી હતો આપર્ણના બાગ અને જગનોમા સાધારણ રીતે જેવામાં આવતા પખીઓનો મિલકિલાદ અહીંયા સભળાય છે તે હિપરાત, પહાડોમાં અને એકાતમાં વસતા શરમાળ પ્રાણીઓ પણ ધણીવાર અમારી મુનાકાતે આવી ચડે છે

વળી અમાગ વહેણાની ખામ ખૂણી તો માછલી પર ડોળો રાખી ચકાવા ખાતા મોટા પખીઓની છે સૂપના તેજમાં ચમકતી ભૂરી જ્યોતની ધાગ સમા પાત્ર આવા પક્ષીઓ, જૂખરા કાકાની

વચ્ચે વહેતા પાણી પર તગપ મારે છે ત્યારે તેની ગોલામા અગમ
 વૃદ્ધિ થાય છે વળી ઈ ઠેઠાણે પાણી ઊંડુ વહે છે ત્યાં વચ્ચે
 ફૂમકી માગતા શિકારી જળચર પશુ નજરે પડે છે કદાચ એના
 શિકારને લીધે જ માછનીની મખ્યા પહેના જેટલી નદિ ગદી
 રોય પણ તેની અને તેના બક્ષ—માછનીની વચ્ચે અનગમ
 નાખવાની અમે બાધા લીધી છે કુદગતી પ્રેરણાથી તેઓ બને એક-
 બીજાની મામે લડ્યા કરે ટેટનીક વાગ માજ પચે મમના તેનાં
 દમથી બહાર નીકળી આવે છે અને ઝાડની નીચ ખેને છે પણ
 જલચર—હું જુઓ થઈ બહાર ડોકિયુ કરે છે એટલે તેઓ
 નામભાગ કરે છે

આમ ગતદિવસ આ દરિયાળા વનમા—અને દુનિયાના દરેક
 દરિયાળા વનમા—દિમા ચામ્યા જ કરે છે આવી દિંગા અને
 નાશથી જ પ્રાણીજીવન જેની મુદ્દ વસ્તુ મમતે છે મૃત્યુમાથી જ
 જીવન જન્મે છે—દિમા પર જ જીવન નમે છે આપણે કીડા
 અને ગીધને મા મારુ ધિક્કારીએ આપણે બધાએ મરેના જીવ
 પર જીએ છીએ, ફક્ત એટલે જ છે કે આપણે પ્રાણીઓને
 મારીને ખાએ છીએ ત્યાં તેઓ અનાયામે મરેલા પ્રાણીઓને
 ખાય છે તે ખગખગ મૃત્યુ એ ને ખૂરી ચીજ દોય તે આ
 બધુ મે ભયજી જ ગણાવું!

ધાસ, વન અને જલમાં વાસો કરતાં ગ્રાણીઓને અમારા વિદ્યાર્થીઓ કાળજી અને પ્રેમથી નિહાળશે તો તેમને ઘણું શીખવાનું મળશે. તેમને શહેરમાંથી બહાર લઈ આવવામાં આ ખાસ હેતુ હતો.

જો કળવણી બાળકોને પ્રેરણા ન આપે ને મજબૂત ન બનાવે તે નિષ્ફળ જ ગણાય. આ પ્રેરણા તો કુનિયાની સ્વદેશની શૌર્ય-કથાઓમાંથી, નિશાળના સસ્કારમાંથી, મહાનુભાવ શિક્ષકો પાસેથી અને સ્વધર્મના સાચા ઉપદેશમાંથી સાંપડવી જોઈએ. આવી પ્રેરણા સીચવી એ દરેક શાળાનો પ્રથમ ધર્મ છે. પણ આથી કંઈક વધારે તેણે સાધવું જોઈએ.

શક્તિનું સામ્રાજ્ય પૂરું થયું છે અથવા થતું જાય છે. નિરતર સમ્રામનો કુદરતી કાયદો હવે રદ થયો છે—અને દરેક માણસની પહેલી ફરજ શાણા ને વિનયી થવાની જ છે—એમ જો ભાવિક ભક્તો માને છે તેમના જેવા કોઈ બેવકૂફ નહિ હોય. જો હું એમ કહું કે દરેક માણસની પહેલી ફરજ સત્જનન થવાની છે તો મને કોઈ દોઢાણો કહેશે. પણ તેટલા જ આગ્રહથી હું આ સૂત્ર પણ રજૂ કરું છું કે દરેક માણસની બીજી ફરજ મશક્ત થવાની છે. આપણે પ્રાચીન કાળના જેવું પ્રયત્ન બાહુબળ ફરીથી ફળવવું ધટે છે. ન્યાં સુધી ઉપર આકાશ અને નીચે ધરતી રહેશે ત્યાં સુધી સમ્રામ તો ચાલ્યા જ કરશે—કદી તે શાંત અને ભયકર હશે, તો કદી તે કારમા ને વિકરાળ જનશે. ન્યારે શત્રુ ધમારો કરે ત્યારે જો માણસ પાછા પડશે તેના તો ભોગ જ લાગશે—તે તેનાં હાથનાં કર્મો જ હૈયે વાગશે. જો આ વાતમાં સત્ય હોય તો એ અત્યંત આવશ્યક છે કે આપણે દરેક બાળકને સાચી સિપાઈગીરીની તાલીમ આપવી જોઈએ કે જેથી તે પોતાની પ્રજાની કે માનવ-

સંત એંડાની પાઠશાળા

જાતની આધ્યાત્મિક કે સામાજિક લડતો લડવાને લાયક અને તે સમર્થ સિપાઈની જૂની વ્યાખ્યા 'બાહુમા બળ, જીભ પર સત્ય ને અંતરમાં શુદ્ધિ' એ હજી પણ સાચી જ ગણાવી જોઈશે

'બાહુમા બળ' અમારી શાળાના કુમારો (અને કન્યાશાળાની કન્યાઓ પણ) ખાસ કરીને મેદાન પર રમતો ખેતીને ને પોતાની મેડીઓ ફેંચીને ઢાડા આપાદ કરી રહ્યા છે સૂઝના ડિગ્લોથી ચમકતા મેદાનો અને તે પર દોડધામ કરતા કુમારોને—પ્રીતગદીઓ અને સફેદ બહિયનમાં મજા થયેની સુકુમાર બાલમૂર્તિઓને પીઠ મરદોની મામે મેદાનમાં નિશ્ચિતપણે હરીફાઈમાં ઊતરતા જોઈને તેમને તાળીઓના અરાજકી વધારતો પ્રેક્ષકગણ અને ઘણીયે વાર 'મત એંડા'ની વીગ્હાકથી ઉત્તેજન પામીને હારવાની આપી પર આવેલા કુમારોનો ઝગડો વિજય—આવા કુમારોના ખેતતા દશ્યો મારી આખ આગળ નિગ્તર ગમ્યા કરે છે આમ ખેતને દુશ્મીઓની હરીફાઈમાં વિજય અને ચાદ મેળવ્યા હતા અને મોળી દુકડીની હરીફાઈમાં હેક હેવટ મુધી ટક્કર મીની હતી

ચાતુ આય વિન્ડર પ્રાતની પાઠશાળાઓની વચ્ચે નવી હરીફાઈની યોજના થી છે અને તેથી અમારા કુમારોને પોતાની ખામ રમતોમાં વધારે પાવંધા થવાની પ્રેરણા મળશે ગોળીમાર, અટાપટા, ફૂચકદમ, મુક્કામાજી, કુસ્તીમાજી, તરતુ—આ મધાયમાં અમારા હોમરોએ એકા બનાવવાની મારી મુગદ છે મારી એવી પણ મુરાદ છે કે બીજી શાળાઓ પણ અમારે પથે પડે મેનરોન મારી પાળી ખાતરી થતી નથી છે કે આપને-ડમા આજે તો કુમારો અને જુવાનોની કાયા માણ કંવાનુ જ કામ વધારેમાં વધારે આવશ્યક અને તાતકાલિક કાયમા હેરા જેતુ છે

‘રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ’* હવે શરૂ થઈ ગયું છે અને તેમાં અભ્યાસના એક વાહન તરીકે આયરિશ ભાષાને સ્વીકારવામાં આવી છે અમારા વિદ્યાર્થી કેનીસ ઝીને આ શાળાનો રિજયન્ટ વાવટો ત્યાં મગરખીથી રાખ્યો છે ગયા આક્ટોબર મામમાં લેનાયેલી પ્રવેશક પરીક્ષામાં ઘણા ય મોટરાઓને ટક્કર મારીને તેણે પ્રાચીન ભાષાની પહેલા નમરની (પચાસ પાઉંડની) શિષ્યવૃત્તિ મેળવી છે ગ્રીક લેટિન અને આયરિશ કોઈ પણ માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીને માટે આ ક્રિયામાં ઊંચું માન ગણાય લવિષ્યમાં આથીયે કદાચ વધારે ઝળકતી કાર્તિ અમારી શાળા મેળવી શકશે, પણ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ’ના પહેલા જ વરસમાં કેનીસ ઝીને જે પરાક્રમ કર્યું છે તેને આની જગ્યા એવું કઈ અમે ભાગ્યે જ લવિષ્યમાં મરી શકીશું

ગઈ સાલ અમે કેટલાક છોકરાઓને સરકારી પરીક્ષામાં મોકલ્યા હતાં તે સારું માન વરસની આખરે જ અમે આયરિશ અને ફ્રેન્ચ પાઠ્યપુસ્તકોના અગ્રેજી ભાષાતર પણ ભાગ મૂક્યો હતો પરીક્ષા થઈ ત્યારે જન ડાઉલીંગ અર્નાચીન માહિત્યના વિષયમાં પહેલી હારમાં આ યો અને વિજ્ઞાન તેમજ આયરિશના વિષયમાં તેને છતાંમ પણ મળ્યાં જે અમે આ પરીક્ષા પણ જ પહેલેથી એકાગ્રપણે ધ્યાન આપ્યું હોત તો આથી પણ આગ પગિણામ

* આ ખરું જોતા સરકારી વિદ્યાપીઠ જ હતી તેને જૂની ‘ડબ્લિન વિદ્યાપીઠ’ થી જુદી પાડવાને જ ‘રાષ્ટ્રીય’ ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું વળી જ્યારે ટ્રીનિટી કોલેજના જૂની વિદ્યાપીઠ મોટે ભાગે રાણી એલિઝબેથે આપેલી જમીનની આવક પર નક્કી ત્યારે નવી વિદ્યાપીઠ સરકારી નાણા પર ચાલતી તેથી જ્યારે જૂની સરકારમાં મોટે ભાગે પ્રોટેસ્ટન્ટ વિદ્યાર્થીઓ માટે જ બધી જોગવાઈ થતી ત્યારે નવી વિદ્યાપીઠમાં કેથોલિક પંથના વિદ્યાર્થીઓને માટે જ મતલબ થતી પ્રિયર્સના સમયમાં જ જૂની ‘જાદશાદી વિદ્યાપીઠ’ નું ‘રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ’ મા રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું હતું

સંત એ'દાની પાઠશાળા

મેળવી શકત. પણ આવું કરવાનો અમારો ઇરાદો નથી. ને શિક્ષણની સારી પ્રથાની બાબતમાં તો અમારે સરકારી અધિકારીઓ પાસેથી નહિ પણ તેમને અમારી પાસેથી જ ઘણું શીખવાનું છે. આવતી સાલ અમે આ પરીક્ષા પર ઘણું જ ઓછું ધ્યાન આપીશું. અમારી ખાતરી છે કે એમ કરવામાં જ અમારા વિદ્યાર્થીઓનું સાચુ શ્રેય છે.

જો અમે વિધિના લેખમાં માનતા હોત તો કલન્સવુડ હાઉસ કદી પણ છોડત નહિ; કારણ કે અમે ત્યાં હતા ત્યારે કુમારોએ પરીક્ષાઓમાં તેમજ રમતગમતમાં જાયામાં જાચી નામના મેળવી હતી. પણ આ કતેહનો વારસો કુમારોએ હવે ત્યાં જામડેલી કન્યાશાળામાં બણતી બહેનો અને નાનાં બાંકુઓને ઉદાર દિલે કન્યાશાળામાં બણતી બહેનો અને નાનાં બાંકુઓને ઉદાર દિલે સોંપી દીધો છે. આ નવા અતિથિઓ હમણાં જ ત્યાં દાખલ થયા છે તેથી તેમને વિષે હજી કંઈ લખી શકાય એમ નથી. પણ ત્યારે ત્યારે હું તેમને મળવા ગઈ છું ત્યારે તેમનામાં કંઈ ને કંઈ પરાક્રમ કરવાની ને બોગ આપવાની વૃત્તિ જોઈને હું રાચું છું. આવી બાવનાથી જ દેશનો નવો ઇતિહાસ ધડવાની તૈયારીઓ કરી શકાશે.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં અમે કલન્સવુડ હાઉસની નાનકડી રંગભૂમિ પર અને પછી એબી થિયેટરમાં નાટકો ભજવ્યાં હતાં તેને તો ઘણો કાળ વીતી ગયો હોય એમ લાગે છે. 'દા. દેર્ગાના મહેલના વિનાશ' (કોનર મોર)ની કલ્પનિક નાટિકા કાલમે પ્રાચીન કથાની ઉદાત્ત બ્રૂમિકા પર રચી હતી. પૃથ્વી પરનાં પામર માનવીઓનાં દુઃખ અને વિવાદ પર દયામય છતાં ચાંત ચિત્તે નગર માનવીઓનાં જીવનનો અનોદિષ્ટિ તેમાં દેખાતી હતી. ખીન્ન-નાંખનાર દેવોના જેવી બચ્ચ મનોદષ્ટિ તેમાં દેખાતી હતી. ખીન્ન-મારા પોતાના—'ઈસોગન'ના નાટકમાં જે કંઈ મૌન્ય જોવામાં આવ્યું હતું તે મોટે ભાગે તેને રજૂ કરનાર બાળનટોની કથાને જ આભારી હતું. તેમનાં મોંમાં જીવનની તાઝગી, તેમનાં બાળજીવન આભારી હતું. તેમનાં મોંમાં પતે પતે જગતની હતી. ને અને કુમારભાવની મોહિની તેમાં પતે પતે જગતની હતી. ને 'ત્રણ લાલ પીપ્પીવઃગા'નાં જીવનના મંગીન સ્વર મળે દૂર.

સુદરથી આવતા હોય તેમ અજ્ઞા ગાંભીર્યથી ગાઈને ત્રણ કુમારોએ તો કમાલ કરો હતી. ફેણુઆરીમાં જ ત્રણ વાર એ નાટકો અમારી રંગભૂમિ પર લજવાયાં. પછી એપ્રિલ માસમાં દા. હાઈડ અને સ્ટેન્ડીસ ઓ-મેડીનાં આગલાં નાટકોની માથે અમે આ બંને એપી થિયેટરમાં રજૂ કર્યા હતાં.

વરસની આખરે અમે કુહાલનના ઐતિહાસિક પુરાણા પ્રદેશમાં જઈને એ વીરની કુમારલીલાને સર્વોચ્ચ કરી. આ શાળાના કાર્યનાં છેલ્લાં એ વરસમાં ખરેખર એ અમારો ધન્ય દિવસ હતો. સિપાઈઓના પોશાકમાં સજ્જ થઈ, તલવારો બેટમાં બાંધી, હાથમાં બાલા લઈ, ધોડા પર સવાર થઈ, શિકારી કૂતરાઓને પાછળ દોડાવતે દોડાવતે કુમારોએ આખા રણક્ષેત્રમાં મુઢલીલા આદરી, તે વખતે તેમનાં સુકુમાર મુંદર મસ્તક પર ને બાટીલાં નનજ અંજ પર સૂરજનાં કિરણ અમક્તાં હતાં—ને ધૈર્યન, ચેતન, અને શક્તિનું સૌરભ આરે પાસ પસગતું હતું—એ બધું ચિરકાળ સુધી મારા સ્મરણમાં રચ્યાં કરશે. દિવસ આશ્ચર્યો ત્યારે ધન્યો કરકાવતા અને રણસંગીત વગાડતા અમે સ્ટેજન સુધી ફૂચ કરી—ને ઉંચે ડબ્બિલન પહોંચતાં ગાડીમાંથી બીરો દીવાના ગ્રાંખા પ્રકાશમાં આલતા અમે ઘેર આવ્યા. શાળાના જૂના મકાન પર આ અમારી છેલ્લી ફૂચ હતી. હવે અમારી શાળા અને મકાન વધારે વિશાળ બન્યાં છે. પણ એ જૂનો આવામ અને એ ફૂચનાં આગરીતોના ચહેરા (તેમાંના કેટલાકે તો આગળ અભ્યાસ કરવાને અમને છોડી ગયા છે તેથી ફરી કદી નહિ દેખાય) અને ધણી વાર યાદ આવે છે. અને કદી ભવિષ્યમાં કોઈ મહાન લડતને માટે મારે તેમનો ખપ પડશે તો મેં જગાવેલો શ્રદ્ધા, પ્રેરણા ને પ્રણાલિકાને વક્ષાદાર રહીને તેઓ જ્યાં હશે ત્યાંથી (ધણખરાએ તો વચન પણ આપ્યાં છે તે મુજબ) દોડી આવશે કે નહિ એમ ધરણીવાર નહું મારા આત્માને પૂછું છું.

આનંદોત્સવ

(આગ્રમ શયર્નહમ—મે ૧૯૧૩)

બે વરસ સુધી આ પત્રને ઘોર નિદ્રામાં લીન કર્યા પછી હું આજે ફરીથી તેને જગાડું છું. બાદશાહી દાઢથી ઘોર ગુલાઓમાં સૂતેલા પ્રાચીન મહારાજાઓની માફક આ પત્ર પણ મારા આહવાનની જ ગાઢ જોષ રહ્યું હતું. આજે હું અમારા ભાતભાતના દોરદમામ અને નાટકચેટકની કુનિયાને ખજર આપવાને માટે તેને ફરીવાર બહાર રવાના કરું છું. કહેવાની જરૂર નથી કે આજે હું અને મારા મિત્રો આયર્લેન્ડની પ્રગ્ળને સાળાના ઉત્સવોમાં નોતરીએ છીએ તે કેવળ અમારા દિલની ઉદારતાને દેખાડવાને જ નહિ, પણ મુખ્યત્વે કરીને સાળાનું કલ્યાણ સાધવાને જ. વળી આ સાળાના સાહસને હવે પાંચ વર્ષ પૂરા થયાં છે તે અવસરે આયર્લેન્ડના શિખરેશિખર પર જઈને આ પત્ર અમારી આનંદ-ગર્જના સર્વેને સંભળાવે એ પણ તેના પ્રકાશનો હેતુ છે.

પુલ્લા શબ્દોમાં કહું તો અમારી સાળાનાં પાંચ વર્ષ પૂરાં થયાં છે અને આ સરજાતના મહિનાઓમાં મકાનના બાંધકામને અંજો જે બેહદ દેવું થઈ ગયું હતું તે ભરપાઈ કરીને સાળાનો પંચવાર્ષિક ઉત્સવ ભજવવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો છે.

આ દુનિયામાં કેટલાંક સાદસ એવા જોખમભરેલા હોય છે કે એક બીન-જવાબદાર બાળકની માફક હસતે હમતે જ તેમાં ઝુકાવી શકાય, તેનો બાગીકાર્થી પહેલેથી વિચાર તે ન જ થઈ શકે જેમ રમતના મેદાન પર છોકરાઓ ગેડો વતી બોલ ફટકાવે છે, અને હારે છે કે જીતે છે તો પણ ખડખડાટ હસે છે તે જ પ્રમાણે કર્મ ચોક્કસ ગણતરી કર્યા સિવાય જ આવા કામ ઉપાડી શકાય છે. અમારો શાળાનું સાદસ પણ આવું જ હતું અને આવી વૃત્તિથી જ અમે તે આદ્ય હતું એનો અર્થ એમ નથી કે આમાં અમારો કંઈ ગભીર હેતુ નહોતો. અથવા તો અમારો ફગજનો અમને કંઈ ઊંચો ખ્યાલ નહોતો. આ બધું એ છતાં અમાગ દિલ સાધુસતોના જેવા આનંદી જ રહ્યા છે—અથવા બીજી રીતે કહું તો સ્વર્ગીય આનંદથી જ અમારાં દિલ ભર્યાભર્યા રહ્યા છે. જો અમે દુનિયાદારી વ્યવહારુ માણસોના જેવા ઉદાસી મનના હોત અને જો શેરબજારની કે શરતના મેદાનની તેજમદીથી અમે આંકુળઆકુળ થતા હોત તો તો પાંચ વર્ષ ઉપર જો ભારે જવાબદારીઓ અમે માથે લીધી હતી તેનાથી અત્યારસુધીમાં અમે ચમદાર્ધ જ ગયા હોત. સદ્ભાગ્યે એક સુખી આશ્રમના માગરીતો હોવાથી અમે આવી વ્યવહારુ ચિંતાઓથી અલિપ્ત રહ્યા છીએ. અમે નાની નાની બાબતોની પરવા નથી કરી અને તેથી જ આજે મોટા સાદમોમાં પૂરેપૂરું મચી શક્યા છીએ છતાં અમાગમાં એટલી વ્યવહારશુદ્ધિ તો છે જ કે જેથી અમારે બોલે દલકા કરવાને અમે ચાહીએ અને અમાગ જોખમમાં બીગતે ભાગ લેવા દેવાની ઉદારતા પણ દાખવીએ. તેથી જ અમે એં મી ધિયેટરમાં ને બીજે ઠેકાણે આવા બધાં નાટકચેટક કર્યા છે.

પ્રાચીન ગ્રેલ વિષે કવિઓએ એવું માયું છે કે તે રણમાં ધણા આનંદી રહેતા અને ખરૂં વખતે થણા ગમગીન બનતા. આવર્તેન્ડ વિષે પરદેશીઓએ હમણાં જ જો ચોપડીઓ લખી

મંત્ર એંડાની પાઠશાળા

તેમા એવી છાપ પાડી છે કે આ દેશ અતિશય ગમગીન છે કાગળ કે તેમણે આપણા લોકોને મોટે ભાગે ઉત્સાહને પ્રસંગે જ, ચગતના મેદાનમા કે લપકાદાર જાકતોમા જ નિહાળ્યા છે અને એ દૃષ્ટિએ એ છાપ વાસ્તવિક છે કાગળ કે ઘણા ગાળથી રણમગ્રામનો આવેશ આયર્વેન્ડમાથી નાશુદ થયો છે, અને છે'ના થોડા દમકાથી જૂના વીગ ફોનની માફક આપણે 'ભારે ત્રિપાદમા ને લપકર આત્મપરીક્ષામા' ગરકાવ થઈ ગયા છીએ

પણ અમારી શાળામા જેટ્ઠમરીથી ગણસેત્રમા હામ્ય કરતા, એક બાજુએ જગા શિર ઝૂલીને વીગદાસ્ય કરતા ફોનની મૂર્તિ સદાયે અમારી નજર મગીપ ગાળીએ છીએ એ વીગદાસ્યનો રણમગ્ર આયર્વેન્ડના ઇતિહાસમા અમર થઈ ચૂક્યો છે, ત્યારે દોમગ રદીખમા એમેટ ફાસીને લાકડે ચડ્યો—ને તાજેતરમા માએટગના નણ વીગલાગે ફાગીએ લટક્યા, ત્યારે એ જ વીગદામ્ય તેમના મુખાગર્વિ પર પગ ઝગમગ દતું આપવન્ડ નરાગે કાગખાનાના ધમકાગથી ગાળગે અને તેની ગોદીએ ભગજ મા થી ફાટગે ત્યારે જ લોકો મુખી થગે એમ કહેનાગ તે બેહુન એવફૂદ જ છે કાઈ પાપી બનેના મન કે નિગચ થગેના પ્રેમીને વિશે કાઈ એમ મારો કે “તેને માગી કમાખી થગે એટલે તે મુખી થગે” ત્યા મુખી આયર્વેન્ડના મનનીઓના ચરુગ પર એ પ્રાચીન વીગદામ્ય—ફાગીને લાકડે ચડના એ જુવાનોના જેતુ વીગદામ્ય—નદિ ઝગડે ત્યા મુખી તે કદી પગ મુખી ન જ થાય

આપનાની અણી પર હતો તે ઘણો જ આનંદી અને મગરૂબ દેખાતો હતો—જાણે કઈ મગ્નકથી હસતે હસતે એનું મનોહર મસ્તક એક બાજુએ સહેજ નમતું હતું આગળ રમતના મેદાન પર તેમ આ વખતે પણ મે તેનું ખુલ્લું સફેદ ગળું નિહાળ્યું—બાલના બૂલંદા પવનથી તેના કપાળ પર વેગતાં જોયા આથી મને કઈ અકારણુ આનંદોન્માદ થઈ આવ્યો. પણ આખી મેદની તો તેના તરફ શાખાશીની નહિ પણ દયા અને નવાઈની નજર નાખતી હતી— પોતાની ફરજ બગવતા શહીદ તરંગે નહિ, નકામી જિંદગી ફના કરનાર મૂરખ તરીકે તેને ગણતી હતી. તેથી મારો આનંદ સમવાને બદલે ઊલટો વધતો ગયો. આ ટોળું તેને તાળીઓથી વધાવે કે શત્રુવદથી તેના પર ગાળો વરસાવે તોયે તેની સમક્ષ મરવું સહેલ બને. પણ આવા ચડીચૂપ ઊભેલા બેઠ્ઠર માનવીઓની આગળ મરવું એ તે કેમ સહેવાય. આ ઘડીએ એ સ્વપ્નામા મેં જોયું કે મારો એક બીજો વિદ્યાર્થી એ માયડા ઉપર ચડી ગયો અને તેણે પહેલા કુમારની આખો ઉપર સફેદ પાટો બાધી દીધો. જલ્લાદને હાથે આવું મિત્રકાર્ય માય તે તેનાથી કેમ સંભાય ?

“આ કૃત્યમા મને એક બિરાદરનો અખૂદ પ્રેમ અને વફાદારીનું ખુ કેખાયું અને એ ટોળાની બચકર બેદરકારીનું તેથી કંઈક સાડું વળતું લાગ્યું.”

મને બાળપણમા જૂતપલિતના સ્વપ્ના આવતા તે પછી આ પહેલું જ સ્વપ્ન આમેદૂળ યાદ રહ્યું છે મને એ પણ યાદ છે કે થોડા દિવસ પછી શાળાનો એક સભામા મેં આ સ્વપ્નું વર્ણવેલું, પણ ત્યાં કોઈનું નામ નહોતું આપ્યું તેથી ક્યા કુમારને મેં સ્વપ્નામા જોએયો તેનો કોયડો ઉકેલનામા સર્વે રોકાયેલા. પણ એ પણ મને બગબર યાદ છે કે જ્યારે મેં એમ કહેલું કે કોઈ સનાતન સત્યની એવામા આમ મરવું એ તમારે સર્વેને માટે સૌથી

રળિયામણુ ગણાય ત્યારે કોઈને જગાયે નવાઈ લાગેની નહિ; કારણ કે એ વાત અમારી શાળાના સર્વ ઉપદેશને અનુમગ્તી હતી. અલમત, અમે ગજકીય પ્રચાર જેવું કંઈ આ શાળામાં વ્દાપિ કર્યું નથી. ફક્ત એટલું જ અમે તેમના ધ્યાન પર હમેશા ટાળ્યા છીએ કે જે જિંદગીને કનૂમની માફક સાચવે તેનું જિવતર ધૂળ ગણાય, ને સેનાકાર્યમાં સદાયે ઉદાર ચિત્તે અને આનંદથી જાતને હોમી દે—જગ પડચે પ્રાણ પણ પાથરે તેવું જ જીવ સાચક ગણાય. ‘પીટર પેન’ ના નાટકમાં જે. એમ (હવે સર જેમ્સ) મારી લખે છે તેમ, “આવું મનુષ્ય એક જગી સાહસ સમાન છે” મારા લખેલા ‘રાગ’ ના નાટકમાં ગણસમામમાં જતી વખતે ભોજો કુમાર જ્યારે કહે છે કે “મને આટલું નાનુક કામ કળવા દો” ત્યારે તે બોલમાં આપણા પીરયુગનો વળી વધારે તચોટ પડ્યો પડે.

મને દહેશત છે કે શાળાના આનંદનું વર્ણન કરતે કરતે હું અતિશય ગંભીર બની ગયો છું એક ચિંત્તે મારા ઉપર એવો આરોપ મૂક્યો છે કે હું “આનંદોત્સવની બ્યવસ્થાઓ ધગી જ સખ્તાઈથી” કડુ છું ખરી વાત તો એ છે કે આ રથને સર્વ આનંદ બાળકોમાંથી રુકુરે છે અને વિષાદની ઊંડી ખીણમાંથી બાળકોની ઊંચી ભૂમિકા પર ચડીને જ અમે તેમના આનંદમાં ભાગ પડાવીએ છીએ પણ જ્યારે અમે ખડ પર જ આનંદી ચવાની કોશિશ કરીએ છીએ ત્યારે અમારા ફાફા ફાફટ નીવડે છે. જ્યારે આ પત્રનો પહેલો અંક તૈયાર થતો હતો ત્યારે એક દિવસ બેહદ ગંભીર બનીને મારો સાથી મેંક ડોના મારી પાસે આવ્યો તેને જરા મરકરીબોર થવાની મેં વિનંતિ કરી મેં અમજન્યુ કે આ પત્રનું લખાણ હદપાર ગંભીર થઈ ગયું છે, અને તેમાં નાનુક ચચળ તરંગની ને ખડખડ હસાવે એવા હાસ્યગતની ઘણી ઉજુપ છે.

એ દોસ્ત આધારણ રીતે ઘણો જ કટખનાશીલ ને મરકરો છે પણ
 આવા દુઃખથી તો તે કસોયે જાતીવાર કરી શકશે નહિ. છેવટે
 મરકરોના છુટા મોઢવાને ફાંફાં મારતાં અમે અમારા છલાદિત
 ખંડમાં આખી સાજાં બેઠી રહ્યા. ત્યારે બિચટા અમને જે વિચારો
 આવ્યા તે તો સ્મરણ ને ગીધના, અણુચૂકવેશાં દેવાના, ને આરતી
 પરીક્ષાઓનાં પરિણામના જ. ખીજે દિવસે બોજન વખતે એક
 કુમારના મનુષ્ય સ્વરનો રણકાર માંજાળ્યો, અને તરત જ દાસ્ય-
 રમની જડી ગતી. તેણે દૈદ્યગાદના મોગની વાત કહી ને આથી
 છેવટે અમારો અંક મુધની ગયો.

સંત એ'હાની પાઠશાળા

(૩) વેપારઉદ્યોગમાં પડતું નહિ—નહિ તો હાથ મેલા થાય;

(૪) હાથમાં કંઈ બોળે લઈને ગસ્તામાં ફરતું નહિ—નહિ

તો આબરૂદાર લોકો નિંદા કરે;

(૫) કસામાં વધારેપડતો ઉત્પાદ ન ગખવા—નહિ તો વધીશે તે તેમના ગુમાસ્તા તમને બેવફૂર ગણે,

(૬) તોફરી જાય એવું તો કશુંએ કદી ન કરવું.

આવી ભયકર નીતિ ખ્રિસ્તી શાળાઓમાં શિખવાય છે, ખ્રિસ્તી વર્તમાનપત્રોમાં તેનો પ્રચાર થાય છે, અને ખ્રિસ્તી દેવળોમાં પણ તેનો આદેશ મંલગાય છે. ખેતરમાં ખીણતા ફૂલ અને હવામાં વિચરતાં પખીઓ વિષે ઈસુએ જે કહ્યું છે—તે આગળપાછળની ચિંતા કરતી માર્થાને ઈસુએ જે કહ્યું છે—તે બધું આ નવા જમાનાને માટે અપ્રગતુત ગણવામાં આવે છે. પણ આ વચનોમાં જ ઈસુના ઉપદેશનું પગ્મ રહ્યું મમાયેલું હોવાથી આપરદાગ લોકોના હિમાબે તો મારો ખ્રિસ્તી ધર્મ જ આ જમાનાને માટે છેક જ નકામો ગણાય.

ખ્રિસ્તી ધર્મનો જે કોઈ મોટામાં મોટો દુરમન હોય તો તે આગરદારોની દુનિયા જ છે હાલના જમાનામાં વળી તેને અર્થશાસ્ત્રનો હાથો મળ્યો છે મારી ખાતરી છે કે અર્થશાસ્ત્રની મોઢાં એકમ રિમથે નહિ પણ સેતાને ટગી દતી કમચ એમ પણ હોય કે સેતાને, જેમ પડેલા આદમની માગફત માણ્યને આગરદારોના વાધા મળ્યા હતા તેમ, આ બીજા આગમને પણ તેના મધન તરીકે જ વાપર્યો દગે. ગમે તેમ હોય, પણ એટલી તો ખાતરી જ ગખતો કે કોઈ વ્યક્તિ કે સમાજ માટે જીવનના ગાયા પંથનો પેગામ અર્થશાસ્ત્રમાંથી તો નહિ જ મળે. જિંદગીનું ખરું ગદ્ય જુદાજુદા કવેરોની તકગરમાં નહિ પણ દૈની ને આસુગી મરવોના સંપ્રામમાં જ ગદ્ય છે. ને આ વિષયમાં નીકારો, મા'દમ કે મીડ

તમને શુ શીખવવાના છે? હું મનુષ્યો ને પ્રજાઓ 'ભાડા ને જાવતાણની ચેપડીઓમાં પૂજો મૂકો અને વાચો તમારા વીર-યાના પ્રાચીન પુરાણો.'

જો તમે વીરકથાઓ તરફ નહિ વળો તો એ નવા લેગામમાં તમારી સમક્ષ આવી જિલશે તેના સત્ત્વો એવા પ્રયત્ન અને અમર છે કે તેને ડોડી આમરદાર દુનિયા કે વાયકુ અર્થશાસ્ત્ર નાખૂદ નહિ જ કરી શકે જૂના સત્ત્વો નવા ગીતોમાં ગવાશે—જૂના આવેશ અને વિષાદ નવા રૂપમાં ગજૂ થશે સત્ત્વનું સ્વરૂપ એ જ સૌન્દર્ય છે—અથવા તો સૌન્દર્યના વાધા સજીતે જ સત્ત્વ દુનિયામાં અતરે છે આમ સૌન્દર્ય પ્રકૃતિની માફક ગમે તેવા વિવિધ રૂપ ધારણ કરે છતાં અતે અવિનાશી છે ત્યારે બધિયાર દીવાલો ચણીને તેને બાતલ કરશે ત્યારે તેને તોડીને હજાર સ્વરૂપે તમારા ઉપર તે છાપો મારશે આ દેશમાં અને આ જમાનામાં સત્તાતન સૌન્દર્યસૃષ્ટિનું આપણને કયી રીતે દર્શન થશે તે હું નથી કહી શકતો. કદાચ આયર્લિશ નાટ્યશાળાની માફક કે પછી આયર્લિશ જાણા બોલતા આમરિયાઓના હૃદયમાંથી નીતરતી કવિતાની મારફત પણ તે સાપડે પણ તેના દર્શન થશે એ તો ચોક્કસ. કદાચ તે દેવદૂતની માફક પ્રકટ થશે ત્યારે 'અધ્યાત્મને સમગ્રે કોઈ અનનવી હિયા'ના દર્શન થતા હોય એમ લાગશે.

*

હવે સર્વેનો ઉપકાર માનવાનો પરમ ધર્મ મને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ પંક્તિમાં તો શાળાના એક દિલ્લી બિરાજો છે—તેમનું નામ આપતો નથી, કારણ કે આવી ગ્રહોગત તેમને પર્મદ નથી તેમની અને તેમના બે દેસ્તોની મલાહથી જ આ શાળા સ્થાપવાનું શક્ય બન્યું છે તેમને કોઈ રીતે પૈમાદા? તો ન જ કહેવાય, છતાં તેમની સહાયથી જ મારા જેવો ગરીબ માણસ આ શાળા

સંત એંડાની પાઠશાળા

સ્થાપીને નભાવી ચક્રો છે વળી શાળાની જે ભાવના અને
સ્થળ વિષે દુનિયામાં હજી ઘણી ગેરમમજૂતી ફેલાયેલી છે તેના
તરફ અચળ વફાદારી દાખવના માટે નાના કુમારોથી માડીને
મોટા ધર્માધ્યક્ષો સુધીના સર્વે મિત્રોનો તેમજ અમાગ વિદ્યાર્થીઓના
વાલીઓનો હું આભાર માનું છું

ચાલુ વરમ પર આવતા, શાળાના ઉત્સવની બધી વ્યવસ્થા
કરવામાં જે મર્વેએ સહાય આપી છે તેમનો પણ આભાર માનું
છું ને મેની ૧૭મી તારીખે એબી થિયેટરમાં શાળાના નાભાઈ
ખાસ ખેન રજૂ કરવાની અદ્ભુત ઉદાગતા દાખવવા માટે કવિવર
ડબ્લ્યુ બી થીર્મ અને તેમના સાથીઓનો ખામ આભારી છું
કવિવર સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર પર ભાષણ આપના મિ થીર્મે
તેમના શાન્તિનિકેતનને 'ભાગતવર્ષની મત એંડા' તરીકે
વર્ણવ્યું હતું આ વચનથી પ્રેરાઈને માગ એક મિત્ર મૂલ્ય યુ કે
આપણે કવિ પાસે જઈને વિનંતિ કરીએ કે તેમની નાટકશાળા
આપણી પાઠશાળા માટે કર્મ કરી શકે તો સાડુ જેની અમે
થીર્મના આગળ આ વાત ઉઘાડી તેવી જ તેમણે તે ઝડપી
બીધી ઉપરાત તેમણે એક ખાસ મહેરબાની અમારા ઉપર કરી
મેબી થિયેટરમાં કવિવર ટાગોરનું 'ડાકધગ' નાટક રજૂ
પાય—જે કવિને તેઓ આજે દુનિયાના સર્વોત્તમ કવિવર ગણે
કે તેમની એક કૃતિ મારા યુરોપમાં પહેલી જ વાર ગમભૂમિ પર
ઝગઝગી બેઠી—એ દિવસની થીર્મ ઘણા વખતથી આતુરપણે
ગાઠ જોતા હતા ને આ 'ડાકધગ'નો પહેલો જ ખેન અમારી
શાળાના લાભાર્થે ભજવવાનું અમને વચન આપીને થીર્મે તો
આડો આક વાળ્યો સાથે માથે મને શાળાનું એક નાટક પણ
રજૂ કરવાનું તેમણે આમનણ આપ્યું ત્યારે મારી ખાતરી થઈ
કે મહાન કેનાકાર જ સૌથી વધારે ઉદાગ યર્મ શકે છે—માયો

કપાકાર જ સદાએ ચારેબાજુએ તેની નીધા વગસાવે છે

છેવટે 'ડાકઘર'ની માથે મારુ 'રાજા' નામનું નાટક રજૂ કરવાનું અમે ઠરાવ્યું અમારા જ મેદાનમાં એક ઠેકણે પાણીના ઝરણા પર નાનો પુત્ર બાંધેલો છે, ત્યાં ઘોડા અને બધા લશ્કરી હાથ સાથે આ નાટક અમે ગયા હિનાબામા લગવ્યું હતું તે પછી નાટકના જુદાજુદા પાત્રોનું ધક્કાર વધારે પાકું કરવાને મેં ઘોડાઘોડા વાક્યો તેમાં ઉમેર્યા હતા, અને કુમારોએ શાળામાં જ તે ફરીવાર લગવવાને તૈયારીઓ પણ કરવા માડી હતી થીંસે પહેલી વાર વાત કરી ત્યારે ટાગોરના નાટક વિષે હું કંઈ ખાસ જણાવતો નહોતો તે વખતે તો હું એટલું જ સમજ્યો હતો કે મારા અને એ હિંદી નાટકમાં—ગમેમાં એક ચીકડો કુમાર મુખ્ય નાયક હતો, અને બંનેમાં મૃત્યુનું ગૌરવ આલેખ્યું હતું તે પછી ટાગોરનું નાટક હું વાંચી ગયો ત્યારે મને સમજાયું કે મેં પહેલાં ધાર્યું હતું તે કરતાં પણ બધા નાટકની વચ્ચે વધારે માન્ય છે અને હિંદી નાટકની પાદપૂર્તિરૂપ મારું નાટક બનશે ટાગોરે હિંદુસ્તાનના ગામડાના પાત્રોદ્ધાર તેમ મેં આપર્લ-ડની પુરાણપાના વીરનાયકોદ્ધાર એકતું એક જ સનાતન સત્ય આલેખ્યું છે—કંઈ મોટામાં મોટું પરાક્રમ કોઈ પણ માણસ કરી શકે તો તે સેવા જ છે

(આશ્રમ શયક્ષાનંદામઃ જુલાઈ-ઓગસ્ટ, ૧૯૧૩)

[પિપસે પોતાની શાળા વિષે આ લેખ બેલફાસ્ટના ગેલિક સંબંધના માસિકમાં પ્રકટ કર્યો હતો. શાળા વિષે તેના અંતિમ ઉદ્દેશ્ય આ લેખમાં જ આપણને વાંચવા મળે છે. તે પછીથી ધીમેધીમે રાજકીય લગતમાં તે ખેંચાતો ગયો અને તેથી પોતાના શાળાપત્રમાં પણ તે કંઈ મુદ્દાનું લખી શક્યો નહિ.]

સંત એન્ડાની પાઠશાળા ને તેના વિદ્યાર્થીઓ વિષે કંઈક લખવાનું મને કહેવામાં આવ્યું છે. હજી કંઈ ખાનગી વાતો પ્રકટ કરવાનો વખત નથી આવ્યો. શાળાના કામને અંગે મને કેટલોક એવો જાડો આનંદ અને એવી કેટલીક કારમી નિરાશાઓ થઈ છે જે હું કદી જાહેરમાં તો નહિ જ મૂકું. વળી છેલ્લાં પાંચ વર્ષની કારકીર્દિ દરમ્યાન કેટલાક એવા રમૂજી પ્રસંગો બન્યા છે કે જે વાંચવામાં ઘણા જ રસ પડે. પણ જો હું તે વર્ણવું તો મારા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ અને જાહેર પ્રજા એક પાઠશાળાના આચાર્ય ઉપર જે ગંભીર વિવેકનો જવાબદારી મૂકે છે તેને માટે હું નાલાયક ગણાઈ. જ્યારે સરકારી પરીક્ષાઓ અને સરકારી ખાતાની નિમ્નજનમાંથી તદ્દન છૂટો થઈને હું મોડી રાહત ભોગવીશ

ને કદાચ મારી શાળાનો સાગોપાગ ઇતિહાસ લખીશ, ત્યારે તેના એકેએક પ્રસંગમાં એવી ગંભીર અસહ્યતા દેખાશે કે જે શુદ્ધ સત્યમાં જ સંભવી શકે. અમારી શાળા જદી કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એની એક અસંભવિત વસ્તુ છે, અને છતાં પણ તે હકતી ધરાવે છે !

બેલક્રાર્ટના ગેવલા ડિઓ નાણીને રાજી થશે કે આ શાળા સ્થાપવાને પહેલું પ્રેત્સાહન મને તેમનામાના એક તરફથી જ મળ્યું હતું મને બરાબર યાદ છે કે ન્યારે પ્રથમ મેં મારા મિત્રોને લખી જણાવ્યું કે આયર્લેન્ડના ઉમરાવોના દેશનગ (સન ૧૬૦૦-૧૬૧૩) પછીના છેલ્લા આશરે ત્રણસો વર્ષમાં જેની કદી નથી જોયેલી તેવી ખરેખરી આનંદિશ શાળા કબ્જિતનની પામે ઉઘાડવાને મારો ઇરાદો છે—તેમાં બધું શિક્ષણ આયરિશ અને અંગ્રેજી એ બન્ને ભાષાઓ મારફત આપવામાં આવશે, તેમાં પરદેશી ભાષાઓ પણ સુખપાઠથી જ શીખવવામાં આવશે, ખીજી માધ્યમિક શાળાઓના કરતા વધારે વિશાળ અને ઉદાત્ત મસ્જદ વિદ્યાર્થીઓ પર પાડવામાં આવશે, તેમાં પરીક્ષાઓની અને ગોખલુપનીની આખી પ્રથાને સદતર નાબૂદ કરવામાં આવશે, ને એક માકડાં એકઠામાં બધાએ નિઘાર્થીઓને જોગ્યુનમથી ઠોકી બેસાડવાને બદલે તે દરેકનું વ્યક્તિત્વ ખોનનવાને ખામ ફાળજી લેવામાં આવશે. આવું બધું મેં મારા મિત્રોને લખેલું—ત્યારે ઘણાખરાએ તો તરત રાજી પગખાવી દીધું કે “આવું કંઈ કરતા ના !” માત્ર બેલક્રાર્ટથી જ મને એવો પ્રેત્સાહક સદેશો મળેલો કે “બેલાશક શાળા ઉઘાડો, મારા છોગ્ગાઓને તેમાં જરૂર મોકલી આપીશ.” પ્રેત્સાહનનો ખીજો સૂ છેક ગોખનોસેમથી (આર્નેસ્ટ-ઈન) મગ્દુમ વિલિયમ બર્લીને સમજાવ્યો, ને તેમણે પણ એવું જ

સંત એ'ડાની પાઠશાળા

વચન આપ્યું ત્રીજું પ્રોત્સાહન એક ઊંચા દરજ્જાના દૈથોલિક પાદરી બાવાએ આપ્યું આ બધું કેટલું તરેહવાર લાગે છે ! ને અમારો પછીનો બધો ઇતિહાસ પણ એવો જ છે !

અ'સ્ટરની સગ્હ- હાલના સગ્હરી ધોરણથી નહિ પણ આયર્લેન્ડના ઇતિહાસના ધોગણે દોરીએ તો, એ પ્રાનના ત્રણ દોસ્તોએ આ શાળાના ખર્ચની મુખ્ય જવાબદારીનો ભાર બોળે ઉઠાવ્યો છે તેમનો એક તો દૈથોલિક પણ નથી, ને અમારી શાળા તો દૈથોલિક પથની છે આ પણ કેટલું બધું અસંભવિત લાગે છે ! વળી અમારા ત્રણ મરમમા સરમ શિક્ષકો પણ અ'સ્ટરના જ વતની છે ઉપરાત આ ધડીએ અમારા સર્વોત્તમ છ શિષ્યોના નામ ગણાવનાનું તમે મને કહો તો એ હમાથી ચાર નામ તો મારે અ'સ્ટરના કુમારોના જ આપવા પડે અ'સ્ટર હમેશા બહુ જ 'અતડો' પ્રાત ગણાય છે પણ અ'સ્ટરના કુમારો ને માણસોનો મારો અનુભવ તો એવો છે કે આયર્લેન્ડના બીજા કોઈ ભાગના માણસો દરતા અ'સ્ટરના માણસોના સ્વભાવમા મેરિટક જાતિનો ખુશમિજાજ અને આનંદી સ્વભાવ વધારે અશે દેખાય છે વળી તેમનો આનંદ પણ દક્ષિણના લોકોના દરતા વધારે ઊછળતો હોય છે, અને તેમા તીખી કુડાગીતો અશ ઓછો હોય છે

વળી, મુખ્યત્વે ુરિને એક વર્તમાનપત્રકાગરી તરીકે અને ગૌણ અશે વકીત તરીકે જ જોને લોકો પિછાનતા તેવો માણુમ આયર્લેન્ડમા પ્રચલિત કેળવણીની મમ્મ પ્રચારે ઠોઝર મારીને નવા ધોરણુમર એક શાળા મઢવાની હામ બીડે ત્યારે તેને થોડા પણ વિદ્યાર્થીઓ સાપડે એ અમલગિત જ ગણાય છતાં પહેલે જ દિવસે ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ શાળામા દાખલ થયા, અને દરમાન તેમની મમ્મ વધતી જ ગઈ છે ખરેખર આવા કઈ અખતરાની ધડી આવી

પહેંચી જ હતી, અને સવાલ માત્ર અમારી લાયકાતનો જ હતો. આજ સુધીમાં ઘણા અસહવિત કિસ્સા અમે પાર ઉતર્યા છે તે ઉપરથી અમારી લાયકાત પુરવાર થાય છે.

અમારો એક ચમત્કાર તો એ છે કે છોકરાઓને શાળા છોડવી ગમતી જ નથી. લાગ્યે જ કેઈ કુમાર અમારી શાળામાં દાખલ થયો હશે કે જેને થોડા જ વખતમાં તેની લગની નહિ લાગી હોય. અમે કંઈ તેમને સાકર પિરમના નથી, ઊંચું, અભ્યાસમાં તેમજ વ્યાયામમાં તેમનાથી ખની સંકે તેટલું મખત કામ તેમની પામેથી લઈએ છીએ. અમારી ફતેહની આવી શિક્ષકો અને શિષ્યો વચ્ચે ગમતી ખિરાદરીમાં રહેલી છે. આનો અર્થ કંઈ એટલો જ નથી કે માત્ર નવરાણના વખતમાં જ કુમારોની માથે અમે બધા લાઈબંધી કરીએ છીએ; અમે દરેક રીતે તેમની સાથે એવો નિકટ સંબંધ કેળવ્યો છે કે જેથી અમારી ટ્રિસોસ્ટની પૂરેપૂરી ખાતરી રાખીને તેઓ બધી કુમીમનો અમારી આગળ રજૂ કરે. વળી માગ અનુભવ મુજબ જવસ્તે જ કેઈ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગુનાની સિક્ષામાંથી જથી જવાની કોશિશ કરે છે. હિલટા, ધણીવાર, તેમજ પોતાની મેલે અમારી પામે આપીને ગુના કખૂય કર્યા છે અને મળત માગી લીધી છે. દારબુ એટલું જ કે ગુનો છુપારીને માગ કે ખીજી શિક્ષકો તરફ જગમે દયાર્થ કરવાનું તેમને ગમતું નથી. પોતાના માથોએ માથેના વર્તનમાં કુમારો માધારબુ રીતે ધણા વદવાળા હોય છે. અમરી રિરોજના એ છે કે આ જાદુઈ ખિરાદરીમાં અમે શિક્ષકોને ૫૫ સમાગી દીધા છે અને 'વિદ્યાર્થીની આજરૂ' નો નવો બદોલો અર્થ અમારી શાળામાં થયો છે.

વળી એ ૫૫ છેક લાલુગીમનેલું નથી લાગતું કે અમારી શાળા જ્યાં વધારેમાં વધારે જાર આપગિય જવા ૫૨ મુજબ

છે તે ડબ્બિયનની કોલેજમાં શ્રેષ્ઠ ભાષાઓની પરીક્ષામાં પણ પહેલું
ધનામ મેળવે?—તે અમુક જિલ્લા બોર્ડ તરફથી આપવામાં આવતા
ધનામો પર બાણે કાયમનું દાણુ તેમનું જ ચર્ચિત્ત ? છતાં આ
બધું બન્યું છે આયર્વેન્ડના સર્વે કસરતમાજ કુમારોમાં અમારા
વિદ્યાર્થીઓને સર્વોપગિ સ્થાને મૂકના એ તો પ્રમાણમાં સહેલું
હતું આથીયે વધારે નવાઈની વાત તો એ છે કે મન્સ્ટર પ્રાંતની
દુકડીની સામે હરીફાઈમાં જિતનાર લીન્સ્ટરની દુકડીના આગેવાન
તરીકે અમારા જ ઉત્તાદને પમદ કરવામાં આવ્યો હતો ।

શુદ્ધ આયર્લિશ તેમજ મિશ્ર અંગ્રેજી-આયર્લિશ નાટકો અમે
રજૂ કરીને અમારા કુમારોની જ નહિ પણ સારા દેશની નાટ્ય-
કલાની ખિલવણીમાં અમે ઠીક ફાળો આપ્યો છે એક દોગ્તે
લખ્યું છે તેમ, પાગડી ભૂમિમાંથી નાટ્યકલાનો તૈયાર છે : આપણી
જમીનમાં રોપવાનો પ્રયામ કરવાને બદલે આપણી નાટ્ય-નાને
તેના ડુલ્ગતી ભૂમિમાંથી ખોનવાનો પ્રયાસ અમે આદર્યો છે

પહેલા પાંચ વરસમાં આવા કામ માંથીને શાળાઓ ઠીક
નામના મેળવી છે પણ અમારી ફતેહની ખરી કસોટી તો અમારા
વિદ્યાર્થીઓના ચાગ્રિય અને નિત્યજનન પગથી ચરો જે કેગવણીની
છાપ જિલ્દગી પર ન પડે તે નિષ્ફળ જ ગણાય તેથી હું આશા
રાખુ છું કે ત્રણ વરસ પર ત્રો મેક્ નેઈલે ઉચ્ચારેલા શબ્દો
હમેશાં માયા જ પડશે “મન ઝોડાની શાળાની મફતના માત્ર
તેના અભ્યાસગૃહમાં તે રમતના મેદાન પર જ નહિ, પણ મુખ્યત્વે
કરીને તેના વિદ્યાર્થીઓના ગૃહજીવનમાં જ માગિન ચર્ચિત્ત થઈ છે ”

પટ્ટશિષ્યની સ્મરણાંજલિ

(કલ્પસવુડ હાઉસ : એપ્રિલ ૧૯૧૭)

[સન ૧૯૧૬ના એપ્રિલ માસમાં રાષ્ટ્રીય લડનની આગેવાની સ્વર્ણને પિયસે ડિપ્લોમની પોસ્ટ ઓફિસનો કબજો લીધો ત્યારથી તે જોડમાં ગયો ત્યાં સુધી તેણે પોતાના પટ્ટશિષ્ય ડેરમંડ રાયને પોતાની પાસે જ રાખ્યો હતો. ગોળીબાર થતા પહેલાં તે એવી સ્ત્રીના મૃતી ગયો કે રાયને અત્રે રજૂ કરેલા બધા લેખો, શાળાના ઇતિહાસ વિષે એક પ્રકરણ ઉમેરીને, એક પુસ્તકના રૂપમાં પ્રકટ કરવા. તે મુજબ રાયને જે પ્રકરણ લખ્યું હતું તેનો ટૂંકો સાર નીચે આપું છું. રાયને આયર્લેન્ડના ઇતિહાસ અને તેના આચાર્ય વિષે ઘણાં લોકપ્રિય પુસ્તકો લખી મારી કીર્તિ સંપાદન કરી છે. ઈવ આઠ]

સંત ઓડાની શાળા ઊધડી તે દિવસ મને બરાબર યાદ છે.

જુદીજુદી વય અને કદના આશરે ચાળીસેક છોકરાઓ
કલ્પસવુડ હાઉસમાં આરે તરફ ખાનગી નજર નાંખતા બેઠા

પદ્મશિષ્યની કમરણાંજલિ

ઉત્સવમાં—આ બધે ઠેકાણે હજાર જાતની વાતો કરીને અને હંદામસ્કરી કરીને તેઓ સર્વેને સચોટ ચાનકે આપતા.

વિલિયમ પિયર્સ ખરું જોતાં તો એક કલાકાર જ હતો. છતાં અમારી શાળામાં તેના મોટાભાઈ પછી તેનું સ્થાન સર્વોપરિ હતું. સાધારણ દુનિયાની નજરે તો તેના ભાઈની કાર્તિની છાયામાં જ તે વસતો. પણ આ શાળા તો બંને ભાઈઓના સરખા ઋણુ નીચે દબાયેલી છે. મોટાભાઈએ નિશાળ સ્થાપવાને અને ચલાવવાને બધી જ જવાબદારી ઉપાડી હતી. તેમ નાનાભાઈએ પણ ધણે પ્રમતે વ્યવહારુ મલાહ આપીને, છેલ્લાં વરસોમાં કાળજીથી શાળાની વ્યવસ્થા કરીને તેમજ શિક્ષક તરીકે પૂરો શ્રમ લઈને એ શાળાને સાર્થક બનાવવામાં મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો. છેક છેવટે તો વિલિયમે (જેને વિલિ કહીને તેના હોસ્તો મંજોષતા હતા) શાળાનું સુકાન લગભગ પૂરેપૂરું હાથમાં લીધું હતું. તે પહેલાં તો તે કલાનું શિક્ષણ આપતો અને નવરાસના વખતમાં શિલ્પકામ કરતો. અમારાં નાટકો ને દસ્તોની બધી વ્યવસ્થા તે જ કરતો. રંગમુખિ પર જોઈતા પડદા ને બીજી વસ્તુઓ તે તૈયાર કરતો ને રાત્રે છેક મોડે સુધી દરેક દરેક વીગત પર મોટાભાઈ માથે ચર્ચા કરતો. વળી તે હમેશાં કહેતો કે વિદ્યામાં અને નાટ્ય કળામાં વિજય મેળવવો એ બસ નથી—સાથે સાથે વિદ્યાર્થીઓએ રમનના મેદાન પર પણ વિજય મેળવવો જ જોઈએ. રમત અને કમરતમાં તે વિદ્યાર્થીઓ કરતાં પણ વધારે રમ લેતો, અને ત્યારે ત્યારે અડધા દિવસની રમ પડતી ત્યારે બધો ફાજલ વખત ગેડીદડા ને ફૂટબોલ રમવામાં ગાળતો. વળી હાથદડાની રમનનો તેને એટલો બધો શોખ હતો કે ચોતાની માંડના જ પૈસા ખરચીને તેની દરીદાર્દના દાવ તે ઝાડવતો.

વિલિખમ પિયર્સના અવસાન વિષે લખવાનું આ સ્થાન નથી. તેના જેવા નિઃસ્વાર્થી અને મહાતુલાવ માણુમને શોભે એવા ઉમદા ગૌરવથી તે તેના છેલ્લા સાહસ દરમ્યાન પણ વર્ત્યો હતો. એક વખત કોઈ લડતમાં જલિદાન આપવા વિષે વાત નીકળી ત્યારે તે બોલ્યો: “મને મરણની ઝોક નથી. હું જે માત્ર છું તેને માટે ખુશીથી પ્રાણ આપીશ. બાકી, આ શાળા સિવાય મને જિંદગીમાં બીજો કંઈ રમ નથી.”

આવા શિક્ષકોના શિક્ષણ અને ચારિત્ર્યથી, શાળાના મંરકાર અને વાતાવરણથી, અને કુદરતના નિત્ય સમાગમથી વિદ્યાર્થીઓની કદપના અને જીવન પર ઘણી જ ઊંડી અસર થતી. પણ તે ઉપરાંત, બહારની દુનિયાની જાપ પણ વિદ્યાર્થીઓ પર પડવાને સારુ બને તેટલા પ્રયત્નો ગોઠવવામાં આવતા. અડધા દિવસની રજા હોય ત્યારે બહારના વિદ્વાનોનાં બાપણો સાળામાં માંભળવાને મળતાં. પેટ્રિક કોલમ્, દા. ૦ ડગ્લાસ હાર્ડ અને મેજર મેકધ્વાર્ટિઝ જેવા નામાંકિત વિદ્વાનોને બાપણ કરવાને નોતરવામાં આવતા. પછી સર્વે છૂટથી અને ઉત્સાહથી ચર્ચામાં ભાગ લેતા. શાળા-સમિતિની સભાઓમાં અને પખવાડિક (રાષ્ટ્રીય) વૃત્તના ઉત્સવોમાં વિદ્યાર્થીઓને જાહેરમાં બોલવાની ટેવ પડતી. તેમ વખતોવખત ‘લીન ફર્ન’, ‘ઝીઓના મતપ્રધિકાર’, દારૂનિષેધ, આયરિશ, ત્રિરુદ્ધ પગેશી રમતો—વગેરે વિષયો પર ઘણી ઘણી ચર્ચાઓ વિદ્યાર્થીમંડળમાં થતી.

ઉનાળાની રમતોમાં ‘ક્રિકેટ’ દાખલ કરવી કે નહિ—એ સવાલ પર શાળામાં એક વખત બે મોટા પક્ષ પડી ગયા હતા. મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ ક્રિકેટની તદ્દન સામે હતા. પછી આખી શાળાના વિદ્યાર્થીઓના મત લેવામાં આવ્યા ત્યારે વધુમતિથી ક્રિકેટ નામેજૂર કરવામાં આવી. આ પરિણામ આવતાં પહેલાં ઘણી જ

પટ્ટશિષ્યની સ્મરણાંજલિ

ચળવળ બન્ને પક્ષ તરફથી ચનાવનામાં આવી હતી છેવટે,
રાષ્ટ્રીય રમતો તરફ વક્રાદરીની ભાવના અમારી શાળામાં
કાયમ ગદી હતી

*

સન ૧૯૧૬ના ઇંગ્લેન્ડના તહેવાર પહેલાં અમારી શાળા મધ્ય
યર્ષ તે વખતે વિદ્યાર્થીઓએ તેમના આચાર્યની છેલ્લી ગળ
લીધી—તે પ્રમગ્ન મને બગાડ ચાલ છે પિયર્મ મળતો હતો કે
તેના બાલવિદ્યાર્થીઓના મુખજ તે છેલ્લી વાર નિહાળતો હતો
આવતા તોફાનના ભયગ્રસ્ત તે એ લો જ માલગતો હતો છતાં
તે નિયમમગ્ન પોતાનું કામ ને જતો ને મેઈન્ટે ચમકાવે એનો
એક અક્ષર પણ તે ન બોલતો ગૌમી નાચને દિવસે અમારી
શાળાનો ઉત્સવ હતો તે વખતે તેણે વિદાયના વચનો અમને
સંભળાવ્યા એ ઉત્સવને પ્રમગ્ન નૃત્યનો જવમો ગોરેનો હતો
તેનો ઉપમંદાર કરતા તેણે કહ્યું કે ‘ આ શાળાને હવે એક
વરમ પૂગ થયા છે , ઇન્કિયુ ધુ કે તે એંશી વરમ મુઠ્ઠી ચાને
પણ તેને અગે મારુ પોતાનું નામ તો હવે પૂરું થયું છે આપણા
કુમારોને દેશની ધાર્મિક અને અમારી નડતો લેવાને મમર્થ
સિપાહીઓ બનવાને મારુ આ શાળા એ મધ્યાપી છે આયર્લેન્ડના
સ્વયમેવ મૈન્યમા આજ એવા ઘણાએ મિપાનીઓ મોજુ છે
દુનિયાના પાપ ધોવાને માટે ઇન્કિયુના પુત્રને પોતાનું લોહી રેડવું
પણુ હતુ આયર્લેન્ડનો ઉદાર મવાને મારુ આયર્લેન્ડના પનોતા
પુત્રોને તેમના ગ્રાણુ પાથગવા પડશે ”

આ જગતમાં સ્વયમેવ મૈન્યના અમરદાગે, જાળીતા ગરિયા,
અને બીજા ઘણા બહાનના મિત્રો પણ દગ્ગ હતા તે જ દિવસે
સવારે સ્વયમેવ દાગની એક જ વખતી પર દરોડો પડેલો તેથી ને
સામાન્ય ગાજીબ પગિચિનિને લીધે આ ઉધાડાએક બાબતની

મોકલવામાં આવતું. આમ હજારો માઈલ દૂર બેઠેબેઠે તે સર્વેના ઉપર દેખરેખ રાખવાની કોશિશ કરતો. જ્યારે તે ખાજો આવ્યો ત્યારે કેટલાકે આશ્રમના છાપરા પર બિભે બિભે, શાળાના વાવટા ફરકાવીને તેમજ બચુગવ અને ચરણાર્ધઓ વગાડીને તેને ભાવભર્યા આવકાર આપ્યો. બાકીના કુમારો નીચે હારઅંધ લીલા રહ્યા અને સર્વેએ શાળાનો પ્રથા મુજબ ત્રણ વાર 'સંત ઝંડા'ના જપનાદના યોગાર કર્યા.

*

શાળાની આંતરિક વ્યવસ્થા વિષે કુંકમાં જ લખીશ. “ભોજન વગેરેની બધી વ્યવસ્થા જોઈએને હસ્તક છે”—એ શબ્દોનું પૂરેપૂરું રહસ્ય દરેક વિદ્યાર્થી થોડા વખતમાં જ કળી ગયો. સદ્ભાગ્યે પિપર્સનાં માતૃશ્રી અને બહેન જેઓ બધી ધરમથ્યુ વ્યવસ્થા કરતાં હતાં તેઓ હજી પણ હયાત છે.* તેથી તેમને વિષે અહીંયાં એટલું જ રહીશ કે શાળાને ફતેહમંદ બનાવવામાં, વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ઓર જાદુઈ અસર પાડવામાં અને શાળાને ભયંકર દેહખાનાને બદલે આનંદી ઘર બનાવવામાં—એ વીર શહીદોના કરતાં તેમની મા અને બહેને જરા એ ઓછી મહેનત નથી લીધી.

હવે આ શાળાનાં અને તેના આચાર્યની ફતેહનાં વધારે વખાણુ હવેથી શા લાજ? જેમને તેમની સાથે કામ કરવાનો અમૂલ્ય અવસર મળ્યો છે, તેઓ જ તેમને સાચી રીતે પિછાની શક્યા છે.

અમારામાંથી કેટલાક તેમની છેલ્લી લડતના સાક્ષી હતા અને

* આ લેખ મૂળ પુસ્તકમાં પ્રકટ થયા પછી પિપર્સનાં વીર માતા પરલોક સિધાન્યા છે; ને હવે તેના બહેન જ પાકિસ્તાન ચલાવે છે. ઇ.

પટ્ટશિષ્યની સ્મરણાંજલિ

અમે તેમના મોટામાં મોટા (રાજકીય) અખતરાના મંગલાચરણ, સાહસ, પ્રગતિ અને આર્તદોષો નિહાળ્યાં હતાં. ડબ્લિનમાં ન્યારે સ્વતંત્રતાની ધ્વજ ઊંચે ફરકાવવામાં આવી અને યુરોપના એક સારામાં સારા રાજમાર્ગની બન્ને બાજુએ આવેલી હવેલીઓ દારૂગોળાથી સંગીને ભસ્મ થતી હતી ત્યારે એક જાણીતા ઊંચો: "આ બધાનો આત્મા પિયર્સ જ છે." ન્યારે ચારે બાજુએ આગની ભયંકર ભૂતાવળમાંથી ધુમાડના ગોઠગોઠ આકાશમાં ઊંચે ઊડતા હતા ત્યારે નિરતર ગોળીબારથી વિંધાતા (પોસ્ટ બોક્સના) મકાનની અંદર બેઠેલા અમારા આચાર્યનું એક રુવાંડું પણ ઊભું નહોતું થતું. ચારે બાજુએથી દુમલો કરનાર સરકારનાં સિપાઈઓ વધારે ને વધારે નજીક ધમતા હતા. બંદૂક, મશીનગન અને તોપોનો ભયંકર કોલાહલ કાનના પડદા ચીરી નાંખતો હતો. આ ભયંકર સાહમની કુલ જુએદારી પિયર્સના માથા પર જ સર્વેએ મૂકી હતી. ન્યારે પરાજય ચોક્કસ જણાયો ત્યારે શાંત ચિત્તે સજગતા અને તૂટતા ઘરમાંથી તે હેલ્થો બહાર નીકળ્યો. ગોળીબારથી છવાયેલો રસ્તો એળગી, મારગમાં પડેલાં ધણુધિ શખને વટાવી, મશીનગનના ભડાકાથી ચમકતી ગલીઓમાં ધર્મ, તેનો સાથી કોનોલી ન્યાં મરણતોલ ધવાઈને સૂતો હતો ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે મરકારને શરણે થવાને—ને મરવાને ગયો ત્યારે તેની આંખમાં એવું એ ગુમાન, એનો એ બારેલો અભિ પ્રત્યવળતો હતો. એ મહાગુરુનાં હેલ્થાં દર્શન અમે ત્યાં જ કર્યાં. એણે પોતે જ કહ્યું છે કે સેવા એ જ પરમ ધર્મ છે. અમે તેના શિષ્યો તેની તારીફમાં એટલું જ કહીશું: "તેણે અમને આપર્થેન્ડનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો." બાકી, શાળાનો વીગતવાર ઇતિહાસ તો કાઈ દિવસ લખિયમાં જ લખાશે.

કેટલાક લોકો આ શાળાને એક સ્વપ્નસૃષ્ટિના તરંગ સમાન ગણે છે. પણ આ વાત કોઈ માનશે નહિ. ઉચ્ચ ભાવનાથી જ્યોતપ્રેત થયેલી આ શાળામાં કુમારોને સુતારકામ અને બાગકામ તેમજ કન્યાઓને સોયકામ અને રસોઈ, તે ઉપરાંત આદ્યત મર્મગે પ્રાથમિક સારવારનું કામ દરેકને શીખવવામાં આવતું. વળી જે વિદ્યાર્થીઓને રોબર્ટ એમેટ અને એન ડેવલીનના જેવા બહાદુર થવાને પાતો ચડાવવામાં આવતો હતો તેમણે 'રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થી'માં જર્મને શિષ્ટ ભાષાના વિષયમાં પહેલાં ધનામ મેળવ્યા અને રમતગમતની હરીફાઈઓમાં સોનાના ચાંદ મેળવ્યા. અમે કંઈક જાતી ભાવનાઓથી પ્રેરણા છીએ તેથી શું દુનિયાના રાજના વહેવારમાં કે હુમરઉલોગમાં, બગરમાં કે ઘરમાં, શું અમે ઓછા કાબેલ નીવડ્યા છીએ ?

નાટકોનો સાર

[પિયર્સની 'મંત્ર ઝેડા'ની પાઠશાળામાં જુદેજુદે વખતે લજવાયેલાં જે નાટકોનો આગલા લેખોમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનો સાર હવે એકસાથે આપું છે. જેમ રામાયણ ને મહાભારત, પૃથ્વીરાજ ને પ્રતાપ, અકબર ને શિવાજીની કથાઓ જનપ્રિય મિવાય હિંદી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો મર્મ ન સમજાય તેમ શીન ને કુહાલનની પુરાણી અને વુલ્ફ ટોન ને એમેટની ઐતિહાસિક વાતો જનપ્રિય મિવાય આયરિશ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો મર્મ પણ ન જ સમજાય.]

૧

ફ્રીનનો ઉદય

આ નાટકનો લેખક સ્ટેન્ડીશ ઓ'ગ્રેડી પ્રાચીન તેમજ ઐતિહાસિક આયરિશ વાર્તામાહિત્યના પ્રથમ લેખક તરીકે હજી પણ ઘણું બિંદુ સ્થાન ભોગવે છે. તેણે જ ગર્થ મદીના ઉત્તરાર્ધમાં આયરિશ ભાષામાં લખાયેલા ભારોભાર ગ્રંથોનો બારીક અભ્યાસ

કરીને તેમાંથી આપણા બીજા અને દ્રોણ, અર્જુન અને અભિમન્યુની હારમાં મૂકી રાક્ષસ એવા આયરિશ વીરનાથકેના શૂરાતનની કથાઓ પોતાની સખળ કલમથી અંગ્રેજીમાં ઉતારી. ત્યારથી જ ભૂતકાલના સાહિત્યલંકારની લોકપ્રિયતાનો ને સમગ્ર રાષ્ટ્રજીવનનો પણ નવો યુગ શરૂ થયો.

‘શીનનો ઉદય’ એ, આ લેખકના એક આખા નાટકનો પહેલો અંક છે. શીન (જેનો શાબ્દિક અર્થ ગોરો અથવા મુંદર થાય છે) એ ફ્રીઆનાનો—એ નામની યુનેસા મુજોટાની પ્રાચીન રાષ્ટ્રસેનાનો—મોટામાં મોટો સરદાર ઇંદુ ખિસ્તની ત્રીજી સદીમાં યજ્ઞ ગયો એવી દત્તકથા છે. તે વખતે આખા આયર્લેન્ડનો ચક્રવર્તી મહારાજ કોર્માકે (હાલના ડબ્લિનની ઉત્તરે આવેલા) તારાની ગાદી પર રાજ્ય કરતો હતો.

શીનના જન્મ પહેલાં ખાસ્તા અને મોર્ના નામના બે વંશની વચ્ચે ફ્રીઆના સૈન્યની સરદારી માટે ઠોકઠીની હરીફાઈ ચાલતી. આ બે પક્ષના મુજોટા વચ્ચે નોકના (જે હાલ કામલનોક કહેવાય છે) મેદાન પર ખૂનખાર લડાઈ યજ્ઞ. તેમાં ખાસ્તાનો આગેવાન કુમાલ ને તેનો મોટો દીકરો પણ માર્યા ગયા. ત્યાર પછી તેની ગર્ભવતી સ્ત્રી મુર્ના મહામુસીજતે દુશ્મનોના પાતમાંથી છટકીને જંગલોમાં છુપાઈ ગઈ અને ત્યાં તેને પેરે એક મુંદર બાળકનો જન્મ થયો. તેનું નામ શીન. પછી પણ રખેને દુશ્મનો તેને શોધીને મારી નાંખે એવી બીરથી રાણીએ એ બાળક બે વૃદ્ધ જોગમાયાને સોંપી દીધો. ફ્રીન છેક બાળપણથી જ કૃષ્ણની માફક અમોઘ લીલા કરવા માંડી. પ્રથમ તો તેણે મોર્ના પક્ષના લંકારીને જ મારી નાંખી નાણાંની ઘેડી દાય કરી. તે જ પ્રમાણે જંગલમાં ભવંશર પ્રાણીઓનો પણ તેણે અનાયાસે શિકાર કરવા માંડ્યો. તે બાર ચૌદ વરસનો થયો એટલે તે પોતાનાં સર્વાવધાનં ને સાથીઓની શોધમાં નીકળી પડ્યો.

નાટકોનો સાર

બીજા પાત્ર તેનો કોકો કીમાલ પોતાના મૂકીલર સાથીઓને લઈને એક ગુફામાં લગાઈ બેઠો હતો. શત્રુઓની બીડથી તેઓ છેક ગરેજ વધે સિકારની શોધમાં નીઝળતા અને મોટે ભાગે તો જે કંઈ ફળપાત્ર મળે તે ખાઈને જ મહામુસીમતે પોતાનો નિર્વાહ કરતા. એવામાં એક દિવસે ગરે તેમના બારણા પર ટકાગ થયા તેથી બધા ગભરાઈ ગયા. પણ કાંઈ કીમાલને એક દુર્ઘટ જોશીએ કહેલું કે તેનો તાગલુદાર એક દિવસે આવી ચડશે તેથી તેણે બારણું ઉઘાડવાનો પોતાના સાથીઓને હુકમ કર્યો. બારણું ઉઘાડ્યું કે તરત એક તેજની કુમાર અઢઢ દાખલ થયો. તેણે બોજન અને રાતવામો માગ્યા ત્યારે કીમાલે પોતાની દીનદશાનું કલ્પાત કરીને પત્રી ગુફામાં જે હોય તે અતિથિ આગળ રજૂ કરવાનો હુકમ કર્યો. આવી રક સામગ્રી રજૂ થઈ કે તરત જ આ કુમારે ઝટપટ પોતાની ઝોળીમાંથી ચિત્તરમાં મળેલો હરપૂર ખોરાક, દારૂના મોટા પીપ અને એવા બીજા ચમત્કારિક લગાર કીમાલની સમક્ષ ધર્યાં. આ ઉપરથી આનંદા નાના કુમારની અસાધાગ્ય શક્તિ પાગખીને કીમાલ સ્તબ્ધ થયો. છેવટે કુમારે પોતાના બાપની નિશાનીરૂપે એક સોનાનો વઢોરો બતાવ્યો અને જાહેર કર્યું કે હું બીજો કોઈ નહિ પણ કુમાલનો પુત્ર શીન છું.

ઓ મેડીનો પહેલો અઢ અહીયા પૂરો થાય છે તે પછી શીનની ચડતી અને લડાઈઓની અમખ્ય અદ્ભુત વાતો છે. પોતાના કાકાને મળ્યા પત્રી ફીને કવિઓના એક આશ્રમમાં ધણી વરસ સુધી કેળવણી લીધી. સર્વે વિદ્યામાં પાગમત થયા પછી શીઆના-સૈન્યની મદદારી પાછી હામન કરવાને તે કામકાના દરબારમાં ગયો. તેજ દિવસે આખા રાજગઢમાં ઘણી ગમગીની છવાઈ ગઈ હતી. કારણકે દર માલ તેજ દિવસે એક ભયંકર રાક્ષસ દૂર દૂરથી આવીને પ્રથમ તો પોતાના અદુર્ઘ સગીનના

સરથી તારાના બધા વ સૈન્યને ધેનમાં નાખી દેતો અને પછી બળતા ગોળા ફેંકીને આખા શહેરને આગ લગાડતો આ સાબળી શીને પ્રતિજ્ઞા કરી કે કોઈ પણ રીતે હું રાજધાનીનો બચાવ કરીશ, અને મહાગગનએ પણ વચન આપ્યું કે જો શીન આવું પરાક્રમ કરી બતાવશે તો શીઆનાની સગદારી તેને સોંપવામાં આવશે

રાત પડી કે બધા સુબટો તારાના કિલ્લા પર ચોંતેર ગોઠવાઈ ગયા પણ જેવા તેમણે પેલા ગદ્દસના સર માલજવા માડયા કે તેઓ નિદ્રાવશ થવા લાગ્યા સદ્ભાગ્યે શીનને તે જ વખતે તેના પિતાના એક જૂના સાથીએ છુપાવેલો એક બદ્દુર્ઘ ભાનો કાઢી આપ્યો તેમાં એવી શક્તિ હતી કે તેની અણી ને પોતાના કપાળમાં દબીને ઊભો ગહે તે રાક્ષસી માથાને વશ ન થતા અજબ ઝંતૂનથી લડવાને ધૂંધવામ આથી શીને મહાજીત વેડી એ ભાસે કપાળમાં દબાવી રાખ્યો પછી રાક્ષસે બળતા ગોળા નાખવા માડયા તે તેણે એક બદ્દુર્ઘ બાહરમાં ઝીલીને ભુગ્રાવી નાખ્યા રાક્ષસ આમ નિબૂળ થતા પોતાનો કાળ નજીક આવ્યો છે એમ સમજીને લાગ્યો પણ શીન તેની પૂઠે પડ્યો તેને લાગ્યાથી વીધી નાખ્યો ને તેનું માથું કાપીને, પોતાના વિજયની નિશાનીરૂપે તેણે એક મોટા ઘાબલા પર ખોસ્તું

સવાર પડી એટલે શીને મર્જના કરીને બધા જીંઘા માણસોને જગાડયા તેઓ આખું શહેર સાબૂત જોઈને ચકિત થયા રાત્રને રાક્ષસનું માથું જોઈ તેના વધની ખાતરી થઈ પછી તેણે શીનને આખા લશ્કરની સરદારી સોંપી, તે જીવતા લગી તેણે ભોગવી

ઇંડડના પ્રસિદ્ધ ગાન આર્યગને પણ શીને હરાવેનો તેની પણ ઘણી કથાઓ છે શીનનો દીકરો ઓસીઅન હતો ને તેણે આ બધી કથાઓ રચેલી તેથી આ સમગ્ર કથાસમૂહ પણ ઓસીઅનના નામે આર્યગની તવારીખમાં ઓળખાય છે

કુહાલનની કથા

અમરેશ્વર પ્રાંતના 'લાલ શાળાના' રાજવંશમાંજ (તે વખતના મહારાજા કાનર અને સેનાધિપતિ ફર્ગસની માફક) કુહાલનનો જન્મ થયો હતો. દત્તકથા એવી છે કે તેની માતા કર્ધ દેવી પ્રેરણાને અનુસરીને આળીસેક સખીઓની સાથે, જુવાન વયે જંગલમાં ચાલી ગઈ હતી. ત્યાં એક દેવના સસર્ગથી તેને પેટ કુહાલનનો જન્મ થયો હતો. થોડાં વરસે કાનર રાજ્યને તેની બાળ લાગી એટલે તરત એ તેજસ્વી બાળકને તેની માશીને ત્યાં ઉછેરવાને મોકલ્યો. તેણે પણ શીનની માફક બેત્રણ વરસની ઉંમરે જ એક બચકર જળચર કૂતરાનો સહાર કરીને પોતાની દેવતાઈ શક્તિનું પારખું બતાવી આપ્યું. પછી એકબે વરસમાં તેણે પીક પર બખ્તગ, હાથમાં બાલો અને બીજા હાથમાં ગેડી લઈને મોસાળના બાગબગીચામાં ખૂબ ખેલવા માંડ્યું. પણ જ્યારે જ્યારે તે પોતાના જેવા સોળતીઓ સાથે ખેલવાને રાજધાનીએ જવાની વાત કરે, ત્યારે તેના વાલોઓ તેની વાત કાન પર ધરે નહિ.

એમ કરતાં કુહાલન સાત વરસનો થયો એટલે એક દિવસ તેણે પોતાની ગેડી વતી દડાને ખૂબ દૂર પહોંચાડ્યો અને તેને શોધવાનું બહાનું કાઢીને તે ધરમાંથી નાસી છૂટ્યો. રખડતો રખડતો

તે અસ્તરની તે વખતની રાજધાની અવન-ગાહ (હાલનું આર્મી) આવી પહોંચ્યો. ત્યારે મોટા મેદાન પર ત્યાંની નામચીન બાળસેના એડીદડા રમતી હતી. તેમાં વાળડવોડ લાગ લઈને કુહાલને પોતાની શક્તિનો પરચો દેખાડ્યો. તે ઉપરથી છેવટે તેને તેના મામા રાગ કાનર પાસે લઈ જવામાં આવ્યો, અને તેને યથાવિધિ શસ્ત્રવિદ્યા શીખવવાનું કામ સેનાપતિ રૂએમને સોંપવામાં આવ્યું.

એક દિવસ સારી મેનાનાં હથિયાર ઘડનાર કુલન નામના લુહારોના સરદારે રાજગઢ પર આવીને રાગ કાનરને તેના યુનંદા સાગરીતો સાથે પોતાને મહેલ પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું. કાનરે તે સ્વીકાર્યું ને કુહાલને પણ માથે આવવા કહ્યું. કુહાલને તે વખતે બાળસાથીઓ માથે ખેલતો હતો તેથી તેણે પાછળથી આવી પહોંચવાનું વચન આપ્યું. હવે કાનર ને તેના રસાયો કુલનના કિલ્લામાં દાખલ થઈ ગયા એટલે તેણે તે રાજના રિવાજ મુજબ તેના વિકરાળ શિકારી કૂતરાને બહાર બોલી કરવાને છેડી મૂકીને દરવાજા બંધ કરી દીધા. અંદર ગાદત શરૂ થઈ એટલે તરત જ કાનરે ઓચિંતો કુહાલને યાદ કર્યો. કુલનને દહેશત લાગી કે રખેને શિકારી કૂતરો એ બાળકનો જીવ લે. પણ એટલામાં તો બહારથી કૂતરાની જ રાડ સંભળાઈ, અને ભોતભોતામાં ચીથરેહાલ દશામાં કુહાલને દાખલ થયો અને તેણે ચારેબો કૂતરો ઢસડીને બાગુ પર પટકાવ્યો. આખી મિજલસમાં હાહાકાર થઈ ગયો. લુહાર કુપને આ કૂતરાની હત્યા પેટ નુકસાનીની રકમ માગી ત્યારે તો મહેમાન અને જજમાન વચ્ચે ગાદવારચણાનો તૈયારી થઈ. પણ અજબ કુનેહ અને સિપાઈગીરીથી કુહાલને જ ઝમઝમું સમાધાન કર્યું. તેણે લુહારને વચન આપ્યું કે: “જ્યાં સુધી આવો બીજો કૂતરો તમને મળે નહિ ત્યાં સુધી હું પોતે જ આખા ગઢની રખેવાળી કરીશ.”

યોગ્ય વરસમાં કુહાલની રખેવાળી પૂરી થઈ એટલે તેને

નાટકોનો સાર

રાગની સેનામાં દાખલ થવાને વિધિમગ્ન શસ્ત્ર બાધવાનો દિવસ નજીક આવ્યો. આ શૂરા કુમારે જ્યારે એક દિવસ પસંદ કર્યો ત્યારે દ્રુપદીએ કુડવી જોઈ લવિષ્ય ભાષ્ય કે “એ દિવસે જે શસ્ત્ર બાધશે તે આખા આયર્લેન્ડમાં શૂરામાં શૂરા સાહસ માટે સદા કાળ પડાગે—પણ તેનું આયુષ્ય ૮૦ નીવડશે” આ સાંભળ્યા છતાંયે તે જ દિવસે શસ્ત્ર ત્રહણ કરવાને કુહાલન સંજ્ઞા થયો.

પ્રથમ તો કુહાલન ઘોડાની ગાંધમા નીકળ્યો. દૈવી સરવોએ તેની સેનામાં બે પાણીદાર ઘોડા—એક ઘોગો અને બીજો કાળો—રજૂ કર્યા તરત તે ઘોડા પર સવારી કરીને મમુદ્ર પર્વત આખા દેશના સીમાડાને ફરતા ઝાડ, જંગલ, પહાડો અને ખીણો પર ત્રણવાર તેણે પ્રદક્ષિણા કરી પછી ગાંધ્યે જે ગય તેને આ ઘોડા જોડવાને આપ્યા તે તેણે એક પછી એક જોતજોતામાં ભાગી નાખ્યા. છેવટે તેને જૂના વખતનો સધરી રાખેલો જાદુઈ રથ આપ્યો તે જ કુહાલનની શૂરી સવારી માટે માફક આવ્યો. તે જ પ્રમાણે અગણિત તલવારો અને ભાલાની પરીક્ષા કર્યા પછી કુહાલને કન્ય, બે ભાલા અને એક તલનાગ પસંદ કર્યા. છેવટે તેણે તેના એક શૂરા સાથીને સારથિ તરીકે પસંદ કર્યો એટલે તેની ગણસામગ્રી મંપૂર્ણ થઈ.

કુહાલન હવે યુનાવસ્થાએ પહોંચ્યો. હોવાથી પ્રિયાની શાધમાં નીકળી પડ્યો તેને કાને લસકના સગદાર ફેર્ગ્યુસની નાની કુવરી એમરની કાર્તિ પહોંચી હતી, એટલે તેના ધગનો પથ તેણે લીધો. કથાકાર લખે છે કે આંખોને ચોગ્ય છે એ ગુણમાં—૩૫, સંગીત, વાણી, સોયકામ, જ્ઞાન અને ચારિત્ર—એમગ સર્વોપરિ હતી. છેવટે કુહાલને એમરને મળી તેના પ્રેમની માગણી કરી ત્યારે કુવરીએ તેને રોકકું પગખાવી દીધું “શસ્ત્રીરો સાથે મંત્રામ જેનીને મને પરણના આવ હજી તારે તો સાદમ જેનવાના બાકી છે.” આ સાંભળીને કુહાલન પાછો ફર્યો.

હવે ચમત્કારિક સાહસ કરવા સારુ બહુ યત્નવિદ્યા શીખવાને કુહાલન દૂરના એક ડુંગરાળા મુઘકમાં રકથ નામની એક જાતવિખ્યાત શક્તિદેવીની સેવામાં નીકળ્યો. પાસેના પ્રદેશમાં પહોંચતાં ખીખ સેંકડો ચરાઓ કુહાલનને મળ્યા. તેમણે કહ્યું: “પેલો મુરકેલ રસ્તો પટાવી, તે પછીના જંગલનાં વિકરાળ પ્રાણીઓને હંકારીને જે પેલી જાડી ખીણ પરથી એક ફૂંકો મારીને સામેના શિખરે પહોંચી શકે તેને જ એ દેવી ગુપ્ત વિદ્યા શીખવે છે.” કુહાલને આ બધાંયે સાહસ જોતજોતામાં ક્યારે રકથની પાસેથી એક વરસ સુધી સંપૂર્ણ રાત્રિવિદ્યા શીખ્યો—ને છેવટે દેવીએ તેને એક બહુ જાલો આપ્યો, કે જે ચતુના પેટમાં ભોંકતાં તેનાં શ્વેર્ષામાં કારમાં ચળ જાપાતવે.

આ રાત્રિ કુહાલને સિદ્ધ કર્યા તે પછી તરત તેની કસોટીને પ્રસંગ પ્રજ્વળ્યા. દેવોના—કે રાક્ષસોના—આ પ્રદેશમાં રકથની પાડોશમાં જ ઐશ નામની રાજકુમારી રહેતી હતી, અને તે વારંવાર રકથને હેરાન કરતી હતી. તેથી તેને કાપચને માટે વશ કરવાને તેના પર રકથે ચડાઈ કરી. કુહાલનને વારવાને દેવીએ તેને ખૂબ માદક દારૂ પિવડાવ્યો. પણ તેનો નશો એક દિવસને બદલે એક કલાકમાં જ જિતરી ગયો. કુહાલન લગ્નર્થના મેદાન પર આવ્યો, એટલે તરત જ તે એ રાજકુમારી સાથે દંપત્યમાં જોતર્યો. ઐશાએ જોતજોતામાં કુહાલનની તલવારના ટુકડા કર્યા. આમ, આ કુમારની નિંદગી જોખમમાં આવી પડી તે વખતે કુહાલને એક તરકટ કર્યું. રાજકુમારીને તેનો રથ અને ઘોડા બધું જ વહાણ હતું તે જાણી લઈને કુહાલને ઓચિંતી જૂમ પાડી: “અરે! જો! તારો રથ અને ઘોડા પેલી ખીણમાં ગળારી પડ્યા!” આથી રાજકુમારીએ પાછું જોયું એટલે કુહાલને તરત તેને કમ્બરમાંથી પકડીને રકથની હાવણીમાં દોડી ગયેલ ત્યાં તેને જાળી

નાટકોનો સાર

પર પટકાવીને કુહાણન તેની છાતી પર ચડી બેટો. રાજકુમારીએ હવે હાર કબૂલ કરીને તેની નિંદગી બચાવવાની વિનંતિ કરી તે શૂરા કુમારે સ્વીકારી, પણ એક શરતે કે તે કદી રક્ષકની સાથે ટેટા કરે નહિ. છેવટે કુમાર આ રાજકુમારી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો. તેને છોડતી વખતે કુહાણને તેને કહ્યું કે: "કદી તને છોડરો થાય તો તેનું નામ કોણ પાડજે, અને તેનું નામ કે જાત કદી પણ ન બચાવવાની બાધા પાળજે."

આ વાતનો ઘણો કરુણ અંત આવ્યો. વીસેક વરસ પછી આ રાજકુમારીના કુવર કાલે અવન-માહના દરબારમાં જઈને દંડયુદ્ધની માગણી કરી, ત્યારે જોને જોને તેની સામે મોકલવામાં આવ્યા તેને તેણે જોતજોતામાં પટકી નાખ્યા. છેવટે કુહાણન તેની સામે મેદાનમાં પડ્યો. લડતે લડતે બંને બળિયા દરિયામાં પડ્યા અને કુહાણને ડૂબી જવાની દહેશત લાગી. તે વખતે તેને તેના ગુરુએ આપેલો જાદુઈ બાલો યાદ આવ્યો ને તે તેણે પોતાના જ દીકરાના ચેટમાં ભોંકીને તેને ધાયલ કર્યો. પછી તરત જ તે કુમારની આંગળી પર રહેલી વીંટી કુહાણને પારખી પોતાના દીકરાને પિછાન્યો. પછી તેને આ ધાયલ દશામાં અસ્તરના વીરોની આગળ લઈ ગયો અને બોલ્યો: "દોસ્તો! મારો દીકરો તમને ભેટ ધરું છું." આખરે એ કુમારે બધા શૂરાઓને અને પિતાને નમસ્કાર કરીને દેહ છોડ્યો.

આમ રક્ષકની પાસેથી શસ્ત્રવિદ્યા શીખીને કુહાણન પાછો દરબારમાં આવ્યો તે પછી વળી તેણે શૂરા મરદોને પોતાનો ચમત્કાર દેખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ સારુ તે રથમાં બેસીને ફરવા નીકળ્યો ત્યારે તેના સારથિએ આયર્લેન્ડનું પાટનગર તારા વગેરે અનેક સ્થળો દુરથી દેખાડ્યાં. છેવટે કુહાણનની નજર એક દુર્જયગઢ પર ફરી. સારથિએ તેને દરેક વાર્યો, પણ ગઢના નામચીન

શરાઓની માથે બાથ લીડવાની તેણે બારે છઠ્ઠ પચ્છી કુહાલનની
 પીરગર્જના સાબળી ગઢવીનો મોટો દીકરો તેની મામે આવી
 પહોંચ્યો ફરીથી માગ્યો કુહાલનને ચેતાવ્યો ' ખનરદાર! આ
 ચોદાના શરીરમાં તલવાર ન ખૂપે એવી તેની બહુશક્તિ છે ''
 તેથી કુહાલને પોતાની ગોઠણમાં લોદાનો ગોળો મૂકીને તે તેના
 પર છોડી ગોળો તેના કપાળને વીંધી આગપાર ચાલી ગયો.
 આમ એ ક્રમાગ પડ્યો પછી તેના નાના ભાઈઓને કુહાલને
 તલવાર ને બાનાથી ઠાર કર્યા, ને તેમના મધાના માથા વધ પર
 બાધીને રાજધાનીએ ગયો.

તે નખતે કુહાલનના શરીરમાં લડાઈનું શરાતન એટલું ઊંડળી
 ગયું હતું કે તેના ધસતા રથનો વેગ દૂરથી જોઈને રાગ કાનરના
 દૂતો ગભરાઈ ગયા. રાગને થયું કે કુહાલનનું શર કેમે ઊતરશે
 નહિ તો જે કોઈ સામે મળશે તેનો તે સહાર કરશે તેથી તેણે
 એક અજબ મુક્તિ રચી તેના કુકમથી તમામ મગદો ધગ ઝાલી
 બેઠા ને રાજધાનીની પચાસે મુઠંગીઓ તમામ વસ્ત્ર ઉતારી નમ
 સ્વરૂપે કુહાલનની વાટે ઊભી રહી તેમને જોતા વાર જ તે વીગશે
 શરમાઈને નીચું જોઈ રહ્યો પછી કાનરના તોફારોએ કુહાલનને
 નવડાવવા ઠડા પાણીના કુડમાં નાખ્યો પણ તેના શરીરમાં એટલી
 ગરમી વ્યાપી ગઈ હતી કે તે પાણી ઊંડળીને ઊભરાઈ ગયું અને
 કુડના ઠાઠા પણ બાગી ગયા તેથી ફરીફરી વાર તેને ઠડા
 પાણીમાં દૂમકીઓ ખનડાવી ત્યારે કેટલી વારે કુહાલન છેવટે શાન
 થયો અને સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી ગામની માથે જોગન કરવા ગયો.

આવા સાહમમાં સફળ થઈને કુહાલન જૂનો પ્રિયને વગાને
 ઊપડ્યો સસરાના મુલખમાં આવીને તેણે ગઢવી દીવાનો પરથી
 એવી મોતી ડાંગ મારી કે જ્યેથી તે એમના આવામમાં જ સીધો
 આવીને ઊભો તરત જ તેના બાપના મિપાઈઓ કુહાલન પર

નાટકોનો સાર

તૂટી પડ્યા આ ઝપાઝપીમાં આ વીગલાએ ઘણાનો મહાર કર્યો. એલરનો બાપ નામના જતા લપમી પડ્યો તેને પણ કુદાલને હાર કર્યો છેવટે એમર અને તેની મહેનતે લઈને કુદાવન મહાર નીકળ્યો ત્યારે બીજી મેનાઓ તેની મામે થઈ, તેનો પણ ધોર સહાર કર્યો પછી એમરને લઈને કુદાવન અનન-માલ પગેથી ગયો—ત્યા તેમના વિધિમર લગ્ન થયા, અને તેઓ છેવટે મરણથી જ વિખૂટા પડ્યા

આ વખતે અસ્તરમા ત્રણ બળિયા પકાતા કોનાય, નિયરી અને કુદાવન આ ત્રણેની વચ્ચે એક ગણમેલગીકારી ગોદની તેમે એવો કાયડો મુખ્યો કે જે માતુ માયુ આજે લપી નામે અને જે કાને તેનું માયુ મને કાપવા દે, તે અસ્તરનો મુખ્ય થોડો મળાર એકલો કુદાવન જ આ કમોગીમાથી પાગ ડાન્યો અને તે ગજનના મુખ્ય થોડા તરીકે પકાયો

હવે—શાપ હતો દત્તકથા એવી છે કે એક વખતે રાજધાનીમાં ઘોડાની શરતો ચાલતી હતી ત્યારે એક ખેડૂત બોલી બેઠો કે મારી સ્ત્રી અહોંયા હોય તો તમાગ બધાય ઘોડાને હરાવી દે આ ઉપરથી તેની સ્ત્રી માફને બોલાવનામાં આવી તે ગર્ભવતી હતી તેથી પોતાને ન દોડાવવા તેણે ગળને ઘણી ચે આજીજી કરી, છતાં તેણે માફને તાળડતોળ શરતમાં દોડવાનો હુકમ કર્યો છેડે માફ દોડી તો ખરી—ઘોડાને શરતમાં હરાવ્યા—પણ પછી તરત જ ગર્ભપાત થતા રાડ પાડીને જમીન પર પડી મરતે મરતે તેણે રાજાને કારમો શાપ આપ્યો—કે તારી સાત પેઢી સુધી જ્યારે જ્યારે પરગળ્યનો હુમલો થશે ત્યારે અસ્તરના ચોદાઓ ઘોર માયાને વશ થઈને લડવાને અશક્ત બનશે

તેથી રાણી મોવના કુડુબી વાગ્યા એટલે અસ્તરના લડવૈયા પોતાની પધારીઓમાં લથડી પડ્યા માયાને વશ ન થયો એક માત્ર કુહાનન જ તેણે એકલે હાથે કોનોટના આખા લશ્કર સામે લડતા જે જાદુઈ સાહસ અને પરાક્રમો કર્યા—છેવટે બળથી ન જિતાયો તેથી તેની બલમનસાઈનો લાલ લઈને તેના વિરોધી-ઓએ તેને હણ્યો—તેની અસંખ્ય કથાઓ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં ખૂબ વિસ્તારથી વર્ણવી છે

શરૂઆતમાં તો કુહાલને કેટલીક કળાઓ કરી એક ઝાડની ડાળી કાપીને તેની અટપની ગાંઠ વાળી, શત્રુના માર્ગ પર ગોઠવી, ને તેના પર લખ્યું કે જે એવી ગાંઠ વાળી શકે તે સિવાય બીજા સર્વને આગળ જવાની આણ છે આથી રાણીનું લશ્કર એક દિવસ તો રોકાયું પછી બીજે દિવસે લશ્કર આગળ વધ્યું એટલે તેની આગળ દોડી જઈને કુહાલને ત્રણ ફાકાવાળી ડાળી એક હાથ વડે જમીનમાં ખોસીને તેવી જ રીતે એક હાથે જે ઉખેડી શકે તે સિવાયના બીજાને આગળ વધવાની આણ આપી.

નાટકોનો સાર

છેવટે ફર્ગસે આ ડાળી ઉખાડી ત્યારે લશ્કર આગળ વધ્યું આ પછી કુહાલને ખરેખરો મગ્રામ આદ્યો પણ આ માનાયરણુ કર્યું ત્યારે પણ વિનયમાં તે કદી ચૂક્યો નહિ શત્રુનો એક મારથિ તેની પાસે ગયે મમરાનના આગે ત્યારે નમ્રપણે કુહાલને સેનાકાર્ય કર્યું ને કહ્યું મારથિ સામે હું હથિયાળ ઉગામતો નથી પછી તરત જ એ રથના માલિક સામે કુહાલને દોડ્યો અને તેને ગણમાં રાખ્યો.

આમ કરતા કુહાલનના શત્રુતનનો પારો છેડ જ ચડી ગયો, અને એવે જાથે શત્રુસેનામાં હાહામગ વર્તાયો તેણે હજારોનો મપાટાબધ મેહાર કરવા માડ્યો આથી ગલરાઈને ગણી મેવે તેને પોતાના પક્ષમાં લઈ જવાને ઘણું જ લલચાયો પણ વ્યર્થ છેવટે ફર્ગમની મારફત એવું નક્કી થયું કે કુહાલને આખા સૈન્ય પર હુમલા કરવા નહિ પણ તેમાંથી જે પ્રેર મગિનાને તેની સામે મોખલામાં આવે તેની માથે જ તેણે હાથુદ્ધ આદ્યુ તેણી ફર્ગમ કુહાલનનો મૂળ ગુરુ હોવાથી તેમજે મામમાં ને લડનાના પણ સોગન લીધા.

હવે કુહાલન કોનોના એક પછી એક બગિયા મામે બાથ બીડીને હરાવે ગયો તેદમ્યાન ગણીએ એક વિનમ અન્નમાં આગળ વધીને પેના લાલ માલને આનરો ને તેના કંકાને લગાડ્યા કુહાલનને આ ખમગ મગતા ને પોતાના ખડ્ગોની વહારે દોડ્યો તેણે દુશ્મન સેનાના મગદાગને ખતન મ્યો—જતા કોનોટનુ લશ્કર એ માલને તો પોતાના મુનમ્માં લગાડી ગયું પછીની વાત એવી છે કે એ માલે કોનોટના મંદે મન માથે સાહમારી કરી ને તેમાં દેરો બનના જન ગયા આ પછી તે માન રાણીએ લડાઈ ચનાવી—તે અન્નમગનો ખમનો લૂટવા માટે જ.

પછી વળી બીજા બાળિયાઓ સામે કુહાણને લડવા માંડ્યું. પણ એવામાં વળી એક નવું વિદ્યુતે તેને નડ્યું. કારીગન નામની ગદુર્ધમાયા એક સુંદરીનું રૂપ લઈને તેની પાસે પ્રેમની ભિક્ષા માગવાને આવી. તેને એ વીરાએ તુછકારી કાઢી, એટલે એ જોગણીએ અપમાનનું વેર લેવાના સોગન લીધા. હવે જ્યારે કુહાણન કાઈની સાથે લડે ત્યારે જાતજાતનાં પશુ, પ્રાણી ને જીવજંતુનાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને તે તેને હેરાન કરે. આમ લડતેલડતે થોડા મહિનામાં કુહાણન આખે શરીરે હલપાર લવાયો અને યાત્રીને લોથપોથ થઈ ગયો. આ સ્થિતિ પારખીને તેનો દૈવી પિતા એક સોહામણા યુવકનું રૂપ લઈને તેની પાસે પ્રત્યક્ષ થયો. અને તેને આગમ લેવાનું સમજાવી તેનું સ્થાન પોતે લીધું. પછી કુહાણન ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત ધોર નિદ્રામાં લીન થઈ ગયો અને તે દરમ્યાન તેના બધા ધા પશુ ગદુર્ધ વનસ્પતિથી રૂઝાઈ ગયા.

દરમ્યાન કુહાણનના સારથિએ આખા અલ્સટરમાં ફરીને બધા યોદ્ધાઓને મેદાનમાં લડવાને વીરહાક વગાડી. પણ માહના સાપથી હજી બધા શૂરાઓ તો લોથપોથ થઈને પડી જ રહ્યા. પણ અવન-માહની કુમારસેનાના શૂરાઓએ જ્યારે સાંભળ્યું કે તેમનો જૂનો સાથી કુહાણન એકલે હાથે લડે છે ત્યારે તેઓ કેસરિયાં કરીને મોવ રાણીની સામે મોરચા માંડવાને નીકળી પડ્યા. તેમની મંખ્યા દોહસોની હતી. પણ એ મહાભારત યુદ્ધમાં તે સર્વે હોમાઈ ગયા અને અવન-માહના બાળમૈન્યની કીર્તિ આયર્લેન્ડના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે લખતા ગયા.

કુહાણન જ્યારે જાગ્યો ત્યારે આ કુમારેના સંહારની કારખી કયા સાંભળીને ક્રોધથી મળગી ઊઠ્યો. ફરીવાર તેણે દંડયુદ્ધમાં કોનોટના યોદ્ધાઓનો સંહાર કરવા માંડ્યો. છેવટે ફેર્ડિયા નામનો

તેનો એક વિદ્યાર્થીબંધુ તેની સામે આવી જિભો. મહાભારતના અમર વીરોની માફક તેમણે એક બીજાને બેટીને યુદ્ધ સર કર્યું. પહેલે દિવસે તેઓ નાના ભાલાથી અને પછી મોટા ભાલાથી લડ્યા. બન્ને ખૂબ ધવાતાં સૂર્યાસ્ત થયો ત્યારે યુદ્ધ સમ્પૂર્ણ. તરત જ જૂના દોસ્તો બહુ જ ભાવથી બેટી પડ્યા ને તેમના રથ ને ઘોડા એક જ તખેલામાં બંધાયા. એમ ત્રણ દિવસ જુદાંજુદાં આયુધોથી યુદ્ધ ચાલ્યું. પછી બન્નેને શરાતન ચઢી ગયું અને તેમના સ્વભાવ કડક બન્યા. એથે દિવસે મામલો પડ્યો. બન્ને સમજી ગયા કે હવે લડાઈના છદ્ધા દાવ ખેલવાના છે. છેવટે, કુદાસને પોતાના જનકુર્ષ ભાલાથી શત્રુને વીધીને કાર કર્યો.

આમ ઘણો વખત વીતી ગયો ત્યારે છેવટે અસ્સ્ટરના યોદ્ધાઓ જાગ્યા. તેમના અને દોનોટના લશ્કરની વચ્ચે એક દારણુ યુદ્ધ થયું તેમાં મોવ રાણીની સખત કાર રૂઠ. તેણે ભાગવા માંડ્યું. તે જ વખતે કુદાસને તેની પાછળ પડ્યો. તેનાથી ગમરાઈને રાણી પોતાના રથની નીચે લરાઈ ગઈ. પણ એ શૂરાએ તેને અભયદાન આપ્યું અને રાણીએ શેનન નદી ઓગાંમીને દોનોટમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં સુધી કુદાસને તેનું રક્ષણ કર્યું.

પછી કેટલાંક વરસે કુદાસનેનો અંનકાગ મમીપ આવ્યો. મોવ રાણીએ અસ્સ્ટરની માથે કવચે મંધિ કરી હતી. છતાં તે કુદાસનેની સામે વેર લેવાને તલસતી હતી. ખામ કરીને એક જનકુર્ષને કુદાસને આગલી લડાઈમાં હત્યો હતો તેનાં જ આગકોને ઘણી ઘણી રાક્ષસીમાયા સીખવાને રાણીએ દેશદેસાવર મોકલ્યાં. તે અધાં તૈયાર થયાં—અને અસ્સ્ટરના વીરો વગી માદના સાપથી ઘેરાઈ ગયા ત્યારે—મોવરાણીએ ફરીથી શત્રુવેર આદરીને પ્રયઃ દહતો કર્યો. ફરીતાર કુદાસને એકલો જ લડવાને નીકળ્યો, ત્યારથી

જ તેને અપશુકન થવા લાગ્યા. તેણે પોતાનું મોત નજીકમાં લાગીને પોતાની સ્ત્રી અને સગાંઓની વિદાય લીધી. રણમેદાનમાં જતાં ત્રણ ભેગણીઓ તેને સામે મળી તે પરથી તેની શંકાઓ પાડી થઈ. છેવટે જ્યારે મોવના લશ્કરની સામે આવીને તે ઊભો રહ્યો ત્યારે લુધિ નામના તેના એક દુરમને આવીને તેના લાલાની માગણી કરી. કુહાલને પહેલી વાર માગણી સ્વીકારી ને લાલો ફેંકી નવ માણસને વીધી નાંખ્યા. પણ તે જ જાલો સામે ફેંકીને લુધિએ કુહાલનના ચૂરા સારથિને હણ્યો. જ્યારે તે બીજી વાર લુધિએ માગ્યો ત્યારે કુહાલને ના પાડી. લુધિએ ટાલ્યો માર્યો: 'હીક ત્યારે, હવે તારી રેવડી આખા અસ્તરમાં ફરીશ.' આથી શરમાઈને ફરીવાર કુહાલને લાલો નાંખ્યો ને લુધિએ તે પાછો તાકીને કુહાલનના એક ધોડાને ધાયલ કરી બમાડ્યો. તે ત્રીજી વાર તેણે પાછો નાંખ્યો. તે લુધિએ સામે તાકીને કુહાલનને મરણતોલ ધાયલ કર્યો. અંત સમે તેને ધણી તરસ લાગી તે છિપાવવાને તે વહેળા પર ગયો ને પાણી પીધું. ત્યારે તેના દેહમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેતી હતી છતાં તે એક ભેખડને અડેલીને ઊભો રહ્યો. કારણ કે સૂતે સૂતે તે મરવા ચઢાતો નહોતો. પછી તેના કપાળ પર દૈવી તેજ ઝળકી રહ્યું અને તેનો આત્મા પરલોકમાં સિધાવ્યો.

કાનર મોરની કહાણી

આ વાત આયરિશ કથાકારે 'દાદેર્ગાના મહેલનો વિનાશ' એ મથાળા નીચે લખી છે.

અદ્દરના રાજા દોર્માકોને એક દીકરી મિવાય કંઈ મંતાન નહોતું. તેથી તે એટલો રીએ બરાયો કે એ બાળકને દૂર એક ખાડામાં દાટી દેવાનો તેણે હુકમ કર્યો. પણ જે બે બાઈઓને આ દૂર કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તેમને એ સુંદર બાળક પર ઘણું વહાલ આવ્યું. તેથી તેમણે રાજાના હુકમનો ભંગ કરીને તારાના મહારાજાના રાજ્યમાં રહેતા એક ગોવાળને તે બાળક સોંપ્યું. તેથી તે કન્યા ગોવાળકન્યાના નામે પછીથી ઓળખાવા લાગી.

મોટી થઈ ત્યારે એ કન્યા ઘણી રૂપવતી બની. તેને જોઈને કોઈ તેનું હજુ દરી ન ગય તે મારુ બધા ગોવાળોએ તેને એક ઘરમાં રાખી ને તેની ચોકી કરવા લાગ્યા. પણ મહારાજાનો એક આકર એક દિવસ તે કન્યાને જોઈ ગયો, ને તરત જ તેણે દરબારમાં ખબર આપી. આ મહારાજાને પણ કાંઈ મંતાન નહોતું અને એક દુર્ઘટ એવી લવિષ્ણવાણી લાખી હતી કે કોઈ અગ્નિના વંશની સ્ત્રીથી તેને ઘેર પુત્રજન્મ થશે. આ ઉપરથી રાજાએ તરત જ આ છોકરીને વરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ગોવાળોમાંથી તેને છોડીને

મહેલની રાણી બનાવી. આ સીને પેટ ને છોકરાનો જન્મ થયો તે કાનર મોરને નામે આયરિશ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે.

દંતકથા એવી છે કે એ કન્યા રાખને વરી તે પહેલાં તેના આવાસમાં એક દેવની જોડે તેને પ્રેમમંબધ થયો હતો, અને કાનર ખરું જોતાં એક દેવપુત્ર હતો. ત્યારે તે મોટો થયો ત્યારે બાહોશ શરવીર બન્યો અને તેને એક અમીરને ત્યાં કેળવણી આપવામાં આવી. એ અમીરના મધ્ય છોકરાઓ તેના ગુરુભાઈ બન્યા. તેમને કાનર ધારું જ ચહાતો અને તેમને એણે ઘણી વિદ્યાઓ પણ શીખવી.

પછી તેનો પિતા—તારાનો મહારાજા—ગુજરી ગયો. એટલે આયરિશ રિવાજ મુજબ તેના બધા પિતરાઈઓ એક સભામાં તેનો વારસ ચૂંટવા માટે એકઠા થયા. તેમાં એવું નક્કી થયું કે મિજલસમાં ખાઈ પરવારીને એક દુર્ધડ લીધી જાય અને હીવી પ્રેરણાથી સ્વપ્નામાં જોતું તે મોં જુએ તેને ગાદીનો વારસ ઠરાવે. થોડા દલાક પછી એ દુર્ધડે એમ જણાવ્યું કે આવતી કાલે સવારે જે માણસ છેક નમાવરથામાં હાથમાં પથ્થરની ગોદણ લઈને શહેરમાં પહેલો દાખલ થાય તેને ગાદીએ બેસાડવો.

હવે તે રાત્રે કાનર તેના ગુરુભાઈઓની સાથે લીફી નદીના કિનારા ઉપર ગમનો ખેલતો હતો. તેમનાથી છૂટો પડીને કાનર ડબ્બિલ તરફ આવતો હતો. તે વખતે રસ્તામાં તેને સુંદર પક્ષીઓનું મોટું ટોળું દેખાયું. તેના ગોદણથી શિકાર કરવા કાનર રથમાંથી નીચે ઊતર્યો તરત જ એ પક્ષીઓએ જખરા પોદાનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેમની સાથે તણવાર ને બાલાથી કાનરે લડાઈ ચલાવી ત્યારે તેમાંથી એકે તેને મરે વસેતો ત્યાગ કરીને માત્ર ગોદણ હાથમાં લઈ તેની રાજધાનીમાં દાખલ થવાની સૂચના કરી. આમ કાનર તેના બાપની—તાગની રાજગાદી પર પિરાબ્યે.

૬ સોગમ

પિયસે લખેલું જે નાટક તેની સાળામાં અને પછીથી એખી
'થિયેટરમાં' પણ ભજવવામાં આવ્યું હતું, તેનો માર નીચે
મુજબ છે.

આયર્લેન્ડને છેક પશ્ચિમ કિનારે આવેલા કોનોટ પ્રાંતના
દરિયામાં નાહ્યા પછી થોડા કુમારો રેતીમાં રમે છે. છોકરાઓની
હમેશની રીત મુજબ તેઓ રમત કરતે કરતે કંઈ તકરાર કરી
પડે છે ને તેનો નિવેડો લાવવા માટે મેથિયામ નામના એક છોકરાની
પાસે જાય છે. તેની સાથે વાત કરતા તેઓ રમતને ભૂલી જાય
છે ને પુરાણકથાઓ કહેવાનો તેમને આગ્રહ કરે છે. પણ બિચારા
મેથિયામનો અંત કાળ આવી પહોંચ્યો છે. તેથી જેવી કેઈ વાત
શરૂ કરે છે કે તરત તેનો આગળનો ભાગ ભૂલી જાય છે. એવામાં
સામે ઘૂઘવતા દરિયા પર દૂરથી એક બગલાને આવતો નિહાળે
છે અને તે બીજી દુનિયામાંથી હમરો માઇલની મજલ કરીને
આવ્યો હશે એમ કહે છે.

વાતો કહેવામાં નિષ્ફળ ગયા પછી તે કંઈ જૂના ગીત
સંભળાવવાની કોશિશ કરે છે. પણ તેણે તેની યાદમાંથી સરી
જતાં લાગે છે. તે વખતે બધા લોકો દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા

નાટકોનો સાર

ગયા હતા તે ત્યાં મેથિયાસ કેમ નથી જતો એ વિષે ચર્ચા ચાલે છે. છેવટે આ સવાલના પણ કંઈ હઠધડાવગરના જવાબ આપીને મેથિયાસ ખોડગતો ખોડગતો રસ્તાની બીજી બાજુએ ચાલી જાય છે.

પછી છોકરાઓ તેમના દોસ્તાર ઈસોગનને સંભારે છે. ઈસોગનને બાળક ઈસુખ્રિસ્ત તરીકે જ ઓળખવાનો છે. તે નિર્દોષ બાળકોની સાથે જ આઠદસ દિવસે ખેલવાને દરિયા-કિનારે આવતો અને મોટી ઉમરના માણસોને જોઈને તે લાગી જતો—એવી કલ્પના નાટ્યકર્તાએ કરી છે.

બાળકો ઈસોગન સાથે વાર્તાવિનોદ કરે છે એવામાં મેથિયાસ પાછો આવે છે. તે દેવળમાં જતો નહોતો છતાં પણ દેવળમાં જનારા બધાએ કરતાં વધારે પવિત્ર અને નિર્દોષ હતો. તેથી ઈસોગન તેની સાથે વાત કરે છે. મેથિયાસ ઈસોગનને જોઈને 'પ્રેમભક્તિમાં લીન થાય છે. ત્યારે છેવટે મેથિયાસ તેને પૂછે છે: “ત્યારે ફરીથી તું મને ક્યારે મળશે?” ત્યારે દેવપુત્ર જવાબ આપે છે: “આજ રાત્રે.”

બીજા ને છેલ્લા અંકમાં મેથિયાસ મરણુખિછાને પડેલો દેખાય છે. તેવામાં એક પાદરી બારણું ઠોડીને અંદર આવે છે. તેને જોઈને મેથિયાસ અમ્મયબ થાય છે. ત્યારે પાદરી કહે છે: “કેમ, તું એક બાળકને મને બોલાવવા નહોતો મોકલ્યો?” મેથિયાસ ના પાડે છે અને કંઈ સમજી શકતો નથી. પણ એટલામાં ઈસોગન ત્યાં આવી પહોંચે છે. મેથિયાસ તેનામાં ઈશ્વરનો અંશ સમજીને તેને પ્રણામ કરે છે અને પછી શાન્તિથી મરણુ પામે છે.

એક માની આગળ હરિયાળા જેનગમા, કુમારોની એક
મેદની મળેથી દેખાય છે દ્વરથી સાધુઓની પ્રાર્થનાના અવાજ
મંલગાય છે એટલામા એમિતું એક રણસિંચ વાગે છે અને એક
છોકરો મકમાથી જેનગમા આવીને મળેને જણાવે છે કે રાજાનું
સૈન્ય પામે આનનું દેખાય છે

કુમારો અંદગઅંદગ કાળા ઘોડા પર સવાર થયેના મુદર
ગાળનું અને તેના શરૂ ગિપાર્ધિઓનું વર્ણન કરે છે એટલામા
મકનો મહત બહાર આવીને જાહેર કરે છે કે રાજા
એના શત્રુઓને હરાવવાને ગણસમામમા જાય છે પછી બીજા
સાધુઓની માથે છોકરા જે વાત કરે છે તે ઉપરથી જણાય છે
કે રાજા આ લડાઈઓમા વાગવાર હારી ગયો છે, અને તે
જ્યા સુધી પહેતાની માફક લૂટકાટ ચલાવશે તે ગરીબો ઉપર
જુલમ કરશે ત્યાં સુધી લવિષ્યમા પણ હાગશે જ આગળ
આવતા મહત કહે છે કે ખરેખરો દેવદૂત જ 'લોહી રેડવા માટે
રણે ચડવો જોઈશે' અને વળી 'પ્રજા જ્યાં સુધી કોઈ
ન્યાયી રાજાને પસંદ નહિ કરે ત્યાં સુધી તે સ્વતંત્ર નહિ થાય'
પછી બીજો સાધુ પૂછે છે 'આવો ન્યાયી રાજા કયાથી માપડે ?'

નાટકોનો સાર

ત્યારે મહંત સૂચક જવાબ આપે છે: “કાણુ જાણે—કદાચ તે આ નાનાં બાળકોમાંથી પણ જડી આવે.”

આ વાતચીત દરમ્યાન છોકરાઓ માધુઓની પાસે આવે છે અને બધાની વચ્ચે રાગના રણસગ્રામ વિષે વાતચીત ચાલે છે. તે વખતે મહંત કહે છે, કે “એક એવી જાતનો સ્વર્ગીય દારૂ હોય છે તે સર્વે જુવાનોએ પીવો જોઈએ—જેણે એ ચાખ્યો નથી તેનું જીવ્યું બ્યર્થ છે.” અને “સાચા ધર્મયુદ્ધમાં પ્રાણ આપવાને તો હું આ વહાલામાં વહાલા કુમારોને પણ જરૂર મોકલી આપું.” એક સતકુમાર—જે બધામાં વધારેમાં વધારે રૂપાળો, સુકુમાર અને વિનયી હતો—પોતાની સાધુ ચવાની ઈચ્છા મહંતને જણાવે છે ત્યારે તે તેને પૂછે છે કે “શું તું લડાઈમાં ન જાય?” ત્યારે સતકુમાર જવાબ આપે છે: “હું જરૂર જાઉં—હું રાગનો ચોપદાર બનું—જ્યારે બધાએ એને ત્યજી જાય ત્યારે એની હું મેવા કરું.”

પછી દૂર રણનો કાલાહલ વધતો ગંભીર થાય છે તેથી મહંત સાધુઓને કાટની દીવાલ પર ચડીને લડાઈ નિરખવા સૂચવે છે. લડાઈમાં રાગ હારતો જણાય છે તે ચોડીવારમાં તો તે વીણે મોઢે તેના રહ્યામલા સૈન્ય સાથે મહંતનાં મંડળ પામે આવી પહોંચે છે. જ્યારે તે પોતાના દુર્ભાગ્યની ફરિયાદ કરે છે ત્યારે મહંત કહે છે: “ઈશ્વરે તારી પ્રજાને તજી નથી. જો તે ત્યાથી રાગને પર્મદ કરે તો હજીએ ઈશ્વર મર્વેને બચાવે.” છેવટે પેલા સંતકુમારને બુત્રીસમક્ષણે ગળીને રાગ તરીકે પેસંદ કરવામાં આવે છે—રાત્રિ તેને પોતાનાં પોંડા ઉપર બેસાડે છે ને પોતાનો ભાલો બેંટ કરી છે. મહંતને માધુઓની આશિષ લઈને સંતકુમાર એક બાળરાગનો ભંગપૂર દાંડ્યો મિપાઈઓની આગેવાની કરીને રણસંગ્રામ તરફ દૂરે કરે છે.

પછી વળી ફેટલાક માધુઓ ફાટ પર ચડીને લડાઈ નિહાળે છે. બન્ને પક્ષની વચ્ચે તુમુલ્લ મુલ્લ થાય છે. દૈવી પ્રેરણાથી બાળ-રાજાની સેના કેસરિયાં કરે છે, શત્રુના સૈન્યમાં ભંગાણુ પડે છે— અને છેવટે બાળરાજાને વિજયદેવી વરે છે. તે જ વખતે તે શત્રુના ધાથી મૃત્યુ પામીને ધરતી પર પડે છે ! તેના સૈનિકા માનભેર તેને સર્વ રાત્નચિહ્નો સાથે મઠ આગળ લઈ આવે છે.

સૈન્યને પાછું આવતું જોઈ મૂળ રાજા યાદ કરે છે કે બાળ-રાજાએ કહ્યું જ હતું કે આજ રાતે તે શયન કરે ત્યારે મારે તેની રખેવાળી કરવી. પછી તે ઉમેરે છે કે તે મારી તત્તવાર પણ પાછી લાવ્યો છે ને તેણે મારી ધન પણ ફીક સાચવી છે. પછી રાજા એ સંતકુમારને પ્રશ્ન કરીને તેને તત્તવાર સાથે જમીન પર મુવાડે છે.

છેવટે ત્યારે આસપાસના લોકો કંઈપાંત કરે છે ત્યારે મહંત કહે છે: “આ કુમારને સારુ શોક ન કરો. તેણે પોતાના પ્રાણ આપીને તેની પ્રગ્નને સારુ સ્વતંત્રતા મેળવી છે. માટે ઈશ્વરના ગુણ ગાઓ અને બત્રીસલક્ષણ બાળકનો જયજયકાર પોકારો.”

બાળરાજાના રાખને ધર્મગીત ગાતેગાને બધા મઠમાં લઈ જાય છે ત્યારે પડો પડે છે.

